

SUOMEN
LUONTO
PANEELI

SELVITYS TUTKIMUSPERUSTAISESTA YMPÄRISTÖKANSALAISUUDESTA

Virpi Väkkärä, Kirsi Pauliina Kallio, Simo Häyrynen, Matti Koivula, Tiina Onkila,
Ilona Laine ja Outi Silfverberg

SUOMEN LUONTOPANEELIN JULKAISUJA 3B/2024
RAPORTTI

Suomen Luontopaneeli on riippumaton lakisääteinen tiedepaneeli, joka tukee luontopolitiikan suunnittelua ja päätöksentekoa. Luontopaneelin kannanotot ja raportit perustuvat tieteelliseen näyttöön ja monialaiseen asiantuntemukseen.

© Suomen Luontopaneeli

Suomen Luontopaneelin julkaisu 3B/2024
Raportti

Selvitys tutkimusperustaisesta ympäristökansalaisuudesta

Tekijät:

Virpi Väkkärä (Tampereen yliopisto), Kirsi Pauliina Kallio (Tampereen yliopisto), Simo Häyrynen (Itä-Suomen yliopisto), Matti Koivula (Luonnonvarakeskus), Tiina Onkila (Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu), Ilona Laine (Suomen ympäristökeskus) Outi Silfverberg (Suomen ympäristökeskus)

Toimitussihteeri: Sanna Autere

ISSN: 2737-0062

DOI: [lisätään myöhemmin]

Viittausohje:

Väkkärä, V., Kallio, K.P., Häyrynen, S., Koivula, M., Onkila, T., Laine, I. ja Silfverberg, O. 2024. Selvitys tutkimusperustaisesta ympäristökansalaisuudesta. Suomen Luontopaneelin julkaisu 3B/2024.

Suomen Luontopaneeli on riippumaton tiedepaneeli, joka tukee luontopolitiikan suunnittelua ja päätöksentekoa. Luontopaneelin rooli ja tehtävät on kirjattu luonnonsuojelulakiin. Luontopaneelin kannanotot ja raportit perustuvat tieteelliseen näyttöön ja monialaiseen asiantuntemukseen.

[Luontopaneeli.fi](https://luontopaneeli.fi)

 [@luontopaneeli](https://twitter.com/luontopaneeli)

SISÄLLYS

KESKEISET KÄSITTEET	4
1 JOHDANTO	6
1.1 Ympäristökansalaisuus luontonäkökulmasta	6
1.2 Ympäristökansalaisuuden edistäminen Suomessa	6
2 TULKINNALLISET LÄHTÖKOHDAT	8
2.1 Ympäristökansalaisten rooli kestävyysmurroksessa	8
2.2 Ympäristöoikeudenmukaisuus ympäristökansalaisuuden ulottuvuutena	11
2.3 Eletty ympäristökansalaisuus selvityksen analyttisenä näkökulmana	13
3 KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TOTEUTUS	15
3.1 Systemaattinen katsaus ympäristökansalaisuuden kansainväliseen tutkimukseen	15
3.2 Aiemmat ympäristökansalaisuutta koskevat kirjallisuuskatsaukset	16
4 KANSALAISET KESTÄVYYSMURROKSEN TEKIJÖINÄ	18
4.1 Ympäristökansalaisuus poliittisen yhteisön jäsenyytenä	18
4.2 Ympäristökansalaisuus muodollisina käytäntöinä	21
4.3 Ympäristökansalaisuus arkisena toimijuutena	28
5 YMPÄRISTÖ MÄÄRITTELYKYSYMYKSENÄ	34
5.1 Ekologinen kansalaisuus	35
5.2 Vihreä kansalaisuus	36
5.3 Planetaarinen kansalaisuus	38
5.4 Kestävä kansalaisuus	39
5.5 Ympäristökansalaisuus	40
5.6 Ympäristöoikeudenmukaisuus	46
6 YMPÄRISTÖKANSALAIUUDEEN TUTKIMUS SUOMESSA	48
7 LUONNON MONIMUOTOISUUTTA TUKEVA YMPÄRISTÖKANSALAIUUDE	51
8 YHTEENVETO	54
LÄHTEET	62

KESKEISET KÄSITTEET

Aktiivinen kansalainen: Tarttuu yhteiskunnan mahdollistamiin keinoihin ilmaista näkemyksiä ja toimia tärkeinä pitämiensä asioiden edistämiseksi; yhteiskunta määrittää toiminnan kontekstin.

Aktivistikansalainen: Etsii keinoja näkemystensä ilmaisemiseen ja toimintaan yhteiskunnan tarjoamien vaihtoehtojen ulkopuolelta; ympäristökysymys ja toimijat itse määrittävät toiminnan kontekstin.

Ekologinen kansalaisuus: Valtion rajoista riippumatonta toimintaa ympäristön hyväksi, korostaen ekosysteemien merkitystä ja ympäristövastuullisuutta.

Eletty kansalaisuus: Laaja kansalaisuuden tulkinta, joka kattaa muodollisen ja epämuodollisen kansalaistoiminnan yhdenvertaisesti (tarkemmin luku 2.3).

Epämuodollinen ympäristökansalaisuus: Ihmisten omaehtoiseen harkintaan perustuvaa, usein paikallista ja/tai verkostoitunutta toimintaa. Institutionaalisen ohjauksen sijaan epämuodollista ympäristökansalaisuutta kehystävät kollektiiviset normit ja ryhmäpaineet, ja siihen kannustaa sisäinen motivaatio. Ympäristöpolitiikka-toimissa ympäristökansalaisuuden muodollisuus ja epämuodollisuus rinnastuvat velvoittavuuteen ja vapaaehtoisuuteen. Katso myös **Muodollinen ympäristökansalaisuus**.

Kansalaisasema: Valtioperustainen asema, jonka pohjalta ihmisillä on erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia poliittisten yhteisöjen jäseninä.

Kansalaisuuden käytännöt: Vaikuttamiseen pyrkivää, pääasiassa muodollista toimintaa kansalaisrooleissa, joita yhteiskunta tarjoaa.

Kansalaisuuden teot: Kansalaisasemasta riippumatonta, pääasiassa epämuodollista kansalaistoimijuutta.

Kestävyyssmurros: Monella osa-alueella yhtä aikaa tapahtuva muutosprosessi kohti kestävämpää yhteiskuntaa, jonka perustana on ekologinen kestävyys.

Kestävä kansalaisuus: Sosiaalista oikeudenmukaisuutta korostava näkökulma taloudellisesti kestäväan ympäristökansalaisuuteen.

Luonnon monimuotoisuus: Elinympäristöjen, eliöiden ja eliöyhteisöiden moninaisuus ja vaihtelevuus. Luonnon monimuotoisuuden synonyyminä toimii biodiversiteetti.

Luontokato: Luonnonvaraisen elämän hiipuminen ihmistoiminnan seurauksena. Luontokadon synonyyminä toimii luonnon köyhtyminen.

Luontoperustainen toiminta: Luonnossa tapahtuvaa toimintaa, joka edistää ihmisen yhteyttä luontoon. Toiminta tarjoaa mahdollisuuksia nauttia luonnosta, oppia siitä ja kehittää henkilökohtaista ja yhteisöllistä hyvinvointia.

Muodollinen ympäristökansalaisuus: Perustuu kansalaisten virallisiin, säädösperusteisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin – esimerkiksi oikeuteen tulla kuulluksi oman asuinalueen kaavamuutoksissa, velvollisuuteen poistaa haitallisia vieraslajeja omalta tontilta ja mahdollisuuksiin vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon äänestämällä. Nämä oikeudet ja velvollisuudet ovat tiukemmin tai väljemmin säädelyjä eri yhteiskunnissa. Katso myös **Epämuodollinen ympäristökansalaisuus**.

Paikkaperustainen pedagogiikka ja oppiminen: Kriittisen pedagogiikan ja lapsuuden maantieteen tutkimusperinteitä yhdistävä kontekstuaalisen oppimisen näkökulma, jossa oppiminen liitetään vahvasti ihmisten elinympäristöihin.

Planetaarinen kansalaisuus: Kokonaisvaltaisen vastuun kantaminen maailmasta oman elämän lähtökohdista, koskien niin lähellä kuin kaukana sijaitsevia ympäristöjä.

Transformatiivinen oppiminen: Tavoitteena toimijuuden eli ajattelutapojen, asenteiden ja niiden pohjalta rakentuvan toiminnan muutos kriittisen (itse)reflektion kautta.

Vihreä kansalaisuus: Luontoa korostava näkökulma ympäristökansalaisuuteen.

Ympäristökansalaisuus: Ekologista kestävyyttä edistävää toimijuutta, jota ihmiset toteuttavat ja kehittävät yhteisöissään sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmia huomioiden.

Ympäristöoikeudenmukaisuus: Korostaa ihmisten yhtäläistä oikeutta puhtaaseen ja terveelliseen ympäristöön, ympäristöhyötyjen- ja haittojen tasa-arvoista jakautumista sekä kaikkien ihmisen oikeutta osallistua ympäristökysymyksiä koskevaan päätöksentekoon.

Ympäristökansalaistoimijuus: Ekologista kestävyyttä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kehyksessä edistävää toimijuutta, jossa ihmisen toimintaa mahdollistavat hänen omaksumansa ympäristöarvot, -asenteet ja -tietoperusta.

Yritysten ympäristökansalaisuus: Yritysten aktiivista toimintaa omien ja arvoketjussa aiheutuvien ympäristövaikutustensa vähentämiseksi. Voi sisältää myös yhteiskunnallista vaikuttamista kohti vähemmän ympäristöä kuormittavaa talousjärjestelmää.

1 JOHDANTO

1.1 Ympäristökansalaisuus luontonäkökulmasta

Ilmastonmuutosta koskevan kansalaistoimijuuden – ilmastokansalaisten – tunnustamiseen ja tukemiseen on herätty kautta maailman. Ilmastonmuutoksesta, sen riskeistä ja toimista lämpenemisen hillitsemiseksi on viestitty ihmisille 2000-luvun ajan enenevästi. Näistä onkin tullut arkisia puheenaiheita, joista ihmiset muodostavat näkemyksiä ja ohjaavat omaa toimintaansa parhaaksi näkemäänsä suuntaan. Samoin kestävä kehitys on teemana vahvasti läsnä kansalaisyhteiskunnassa. Sekä yksilöinä että osana erilaisia yhteisöjä ihmiset tekevät arjessaan ratkaisuja, jotka edistävät kestävämpää elämää. **”Luontokansalaisten” rooliin ja yhteiskunnalliseen merkittävyyteen kestävyysmurroksessa sisältyy tunnistamatonta potentiaalia.**

Kansainvälinen tiedeyhteisö on varoittanut luonnon köyhtymisestä jo yli neljän vuosikymmenen ajan. Sen vaikutuksista ja merkittävyydestä ihmiskunnalle on kuitenkin ryhdytty viestimään julkisuudessa laajamittaisemmin vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana. Myös kasvatuksessa ja koulutuksessa luontokadon käsittely on toistaiseksi vähäistä. Yksi viestintään ja koulutukseen sisältyvä haaste on luonnon monimuotoisuuden kontekstuaalisuus ja monikerroksisuus: luonto muuttuu eri tavoin eri paikoissa, ja se voi köyhtyä solu-, organismi-, populaatio-, ekosysteemi- ja maisematasolla. Näin ollen **kansalaisten ei ole helppo hahmottaa, mistä luonnon köyhtymisessä on kysymys globaalisti, kansallisesti ja paikallisesti, ja millainen luonnon monimuotoisuus on kulloinkin tärkeää.**

Suomalaiset ilmaisevat vahvaa suhdettaan luontoon – erityisesti suomalaiseen luontoon (Sitra 2021a; 2021b) – sekä huolta luonnon tilan heikkenemisestä paikallisesti ja globaalisti (Ympäristöministeriö 2022). Monella ei kuitenkaan ole riittävästi tietoa luonnon monimuotoisuudesta, jotta luonnon tilan arvioiminen ja sen paranemiseen vaikuttaminen omissa elinympäristöissä olisi mahdollista. Tässä raportissa esitellyn kansainvälisen tutkimuksen pohjalta tiedämme, ettei tilanne ole kovin erilainen muissa maissa. **Kansalaisten toimijuutta luonnon monimuotoisuuden edistämiseksi ja luontokadon torjumiseksi heille merkityksellisissä elinympäristöissä ei tueta systemaattisesti, mikä heikentää merkittävästi kansallisia pyrkimyksiä luonnon köyhtymisen pysäyttämiseen.**

Tämä Suomen Luontopaneelin raportti tarjoaa näkymän ympäristökansalaisuuteen tieteellisesti tutkittuna ilmiönä kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Tavoitteena on **lisätä ympäristökysymysten parissa työskentelevien tahojen ymmärrystä ympäristökansalaisuudesta, jotta sitä osattaisiin tukea paremmin yhteiskunnan eri sektoreilla.** Näin selvitystyö asettuu osaltaan edistämään kansallisten ja kansainvälisten ympäristötavoitteiden saavuttamista.

Selvityksessä tarkastellaan ympäristökansalaisuutta luontonäkökulmaa painottaen. Luontopaneelin tehtävänä on edistää tieteen ja politiikan vuoropuhelua sekä tarjota tutkimustietoa ja siihen pohjaavia suosituksia luonnon monimuotoisuuden turvaamiseksi ja luonnon köyhtymisen pysäyttämiseksi – ensisijaisesti Suomessa, mutta myös suomalaisten elämään vahvasti kytkeytyvissä ympäristöissä muualla maailmassa. Kutsumme luonnon monimuotoisuutta tukevaa ympäristökansalaisuutta luontokansalaisuudeksi. Tällä tarkoitamme erityisesti luonnon monimuotoisuuden tukemisen ja luonnon köyhtymisen pysäyttämisen kannalta vaikuttavaa kansalaistoimintaa. Kyseessä ei ole tieteellisessä keskustelussa vakiintunut käsite, vaan yhteiskunnalliseen keskusteluun tarjoamamme näkökulma, jonka perustelemme tässä raportissa tarkastellun tutkimuksen pohjalta. **Pidämme luontokansalaisuuden kansallista edistämistä välttämättömänä luontokadon pysäyttämiseksi.**

1.2 Ympäristökansalaisuuden edistäminen Suomessa

Ympäristökansalaisella tarkoitetaan tässä raportissa ihmistä, joka pyrkii vaikuttamaan omilla teoillaan myönteisesti ympäristön tilaan. Ympäristökansalaiset myös ottavat selvää ja muodostavat näkemyksiä itselleen merkityksellisistä ympäristöasioista. Vaikuttamisen tavat voivat olla arkisia tai muodollisia, yksilöllisiä tai kollektiivisia, ja mittakaavaltaan pieniä tai suuria – raportti esittelee tätä kirjoa laajalti. Analysoimamme monitieteisen tutkimuksen pohjalta kiteytämme erillisessä, erityisesti päätöksentekijöille suunnatussa yhteenvedossa ehdotuksia, miten ympäristökansalaisuutta voidaan edistää Suomessa monipuolisesti (ks. Kallio ym. 2024).

Luontopaneelin näkemyksen mukaan ympäristökansalaisuuden edistäminen on Suomessa välttämätöntä kansallisten ja kansainvälisten ilmasto- ja luontotavoitteiden saavuttamiseksi. Ne edellyttävät kestävyysmurrosta yhteiskunnan eri osa-alueilla. Elleivät kansalaiset sitoudu kestävyysmurroksen toteuttamiseen, ei välttämätön muutos kohti kestävämpää maailmaa tapahdu tavoitellusti. **Kansainvälinen tutkimus onkin alkanut viime vuosina korostaa ympäristökansalaisuuden merkitystä kestävyysmurroksen toteuttamisessa** (ks. COST 2022; Huttunen ym. 2019).

Ympäristökansalaisuuden toteuttamisen edellytykset ovat erilaisia muodollisessa ja epämuodollisessa kansalaistoiminnassa. Käytämme raportissa termiä **muodollinen ympäristökansalaisuus** viitatessamme kansalaisten virallisiin, säädösperusteisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin – esimerkiksi oikeuteen tulla kuulluksi oman asuinalueen kaavamuutoksissa, velvollisuuteen poistaa haitallisia vieraslajeja omalta tontilta ja mahdollisuuksiin vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon parlamentaarisen järjestelmän kautta esimerkiksi äänestämällä. Nämä oikeudet ja velvollisuudet ovat tiukemmin tai väljemmin säädeltyjä eri yhteiskunnissa.

Epämuodollisella ympäristökansalaisuudella puolestaan tarkoitamme ihmisten omaehtoiseen harkintaan perustuvaa, usein paikallista ja/tai verkostoitunutta toimintaa. Esimerkkeinä voidaan mainita vaikkapa kierrättäminen, osallistuminen ennallistamistalkoisiin, kestävien liikkumisen muotojen suosiminen ja omien näkemysten esittäminen julkisessa tilassa osana ympäristöliikettä. Institutionaalisen ohjauksen sijaan epämuodollista ympäristökansalaisuutta kehystävät kollektiiviset normit ja ryhmäpaineet, ja siihen kannustaa sisäinen motivaatio. Ympäristöpolitiikkatoimissa ympäristökansalaisuuden muodollisuus ja epämuodollisuus rinnastuvat velvoittavuuteen ja vapaaehtoisuuteen.

Sekä muodollinen että epämuodollinen ympäristökansalaisuus perustuvat yhtäältä arjessa rakentuvaan käytännölliseen ymmärrykseen, toisaalta eri lähteistä omaksuttuun tietoon. Toimintaa ohjaavat tältä pohjalta muodostetut arvot, asenteet ja tietoperusta. **Tutkimuksessa puhutaankin usein ympäristökansalaisten toimijuudesta: vaikuttavaa toimintaa ei ole olemassa ilman toimijoita.** Riippuen siitä, millaisissa elinympäristöissä kokemusperustaista ymmärrystä rakennetaan ja miltä kanavilta tietoa omaksutaan, voivat esimerkiksi luontokato, ilmastonmuutos ja kestävyysvaje näyttäytyä suomalaisille varsin erilaisina ilmiöinä, mikä ohjaa heitä toimimaan eri tavoin. Ylikansallisesti verkottuneessa nykymaailmassa kansalaiset voivat itse vaikuttaa pitkälti siihen, millaisten keskustelujen ja tiedonlähteiden äärelle he ohjautuvat. Paikallisyhteisöt ja perhe sekä työ- ja opiskeluympäristöt ovat kuitenkin säilyneet merkityksellisinä ympäristötoimijuuden kehystäjinä, samoin kuin valtio instituutioineen ja valtamediat laajoina levityskanavineen.

Politiikkaohjauksella voidaan tukea vaikuttavaa ympäristökansalaisuutta monimuotoisesti koulutuksen, tiedottamisen ja viestinnän keinoin. Myös julkisen tilan ratkaisut ja esimerkiksi rakentamista koskeva sääntely ohjaavat osaltaan kansalaisia tekemään ympäristön kannalta kestävämpiä tai haitallisempia ratkaisuja – niin arkielämässään kuin osana työtään. Samoin metsänhoitoon ja maatalouteen kohdistuvat ohjausmekanismit – kuten maanomistajille tarjottu neuvonta – voivat edistää tai heikentää vaikuttavaa ympäristökansalaisuutta. **Kestävää yhteiskuntaa rakentavan politiikkaohjauksen edellytyksenä on, että päätöksentekijät sekä suunnittelusta ja toteutuksesta vastaavat tahot tietävät, mitä ympäristökansalaisuus on.**

Raportti rakentuu kansainväliseen tutkimukseen nojaavan systemaattisen kirjallisuuskatsauksen analyysistä ja sen pohjalta laaditusta synteesistä. Tarkastelemamme kirjallisuus kattaa laajasti kansainvälistä ympäristö- ja yhteiskuntatutkimusta, tarjoten monitieteisiä näkökulmia ympäristökansalaisuuden ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen. Suomalaista tieteellistä tutkimusta aiheesta on toistaiseksi niukasti, joten sivuamme sitä selvityksessä vain yleisluonteisesti. Raportti on toteutettu tietoisesti rajatusta näkökulmasta. **Kohdennuksena on nimenomaan ympäristökansalaisuuden tutkimus**, ja tarkastelun ulkopuolelle on jätetty muu tutkimus, joka tarkastelee ihmisten kestävyttä tavoittelevaa ja edistävää toimintaa (esimerkiksi ympäristökysymyksiin liittyvä kansalaisosallistumisen ja -osallisuuden tutkimus, ympäristökasvatuksen ja -koulutuksen tutkimus ilman kansalaiskasvatuskytköstä sekä ympäristöoikeuden tutkimus, jossa ei käytetä nimenomaisesti ympäristökansalaisuuden käsitteistöä). Tällainen rajausta on välttämätön systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessa, eikä siihen sisälly tutkimusalueiden laadullista arviointia.

Raportin pääviesti on, että ympäristökansalaisuutta tulee tukea Suomessa nykyistä voimakkaammin tutkittuun tietoon perustuen. Tunnistamme yhteiskunnallisesta keskustelusta, julkisen hallinnon suunnittelusta ja päätöksenteosta sekä politiikkaohjauksesta tarpeita ympäristökansalaisuutta ja sen edistämisen keinoja koskevalle yleistajuiselle tutkimustiedolle. Myöskään ympäristökansalaisuuden eri ulottuvuudet eivät ole yleisesti tunnettuja. **Raportin ja sen pohjalta laadittavien politiikkasuositusten tavoitteena on samalla vauhdittaa ympäristökansalaisuuden tutkimusta ja sen yhteiskunnallista vaikuttavuutta Suomessa.**

2 TULKINNALLISET LÄHTÖKOHDAT

Ympäristökansalaisuus on monitieteisen tutkimuksen tuottama käsite, jota voi lähestyä eri näkökulmista. Esittelemme tässä luvussa näkökulmat, joihin raportissa tukeudutaan.

2.1 Ympäristökansalaisten rooli kestävyysmurroksessa

Luonnon köyhtyminen ja ilmastonmuutos ovat vakavimmat ihmiskuntaa uhkaavat ilmiöt seuraavan kymmenen vuoden aikana (WEF 2024). Ellei niitä pysäytetä, vaarantuu elämä planeetallamme yhä useammissa ympäristöissä ja moni asuinpaikka muuttuu elinkelvottomaksi. Tämä kehitys heikentää lukuisten lajien elinmahdollisuuksia, myös Suomessa (Kangas ym. 2023; Pouta ym. 2023; Kontula & Raunio 2018a; Hyvärinen ym. 2019). Koska ihmiselämä on kytköksissä muuhun elämään – sekä suoraan että epäsuorasti – on luonnon ominaispiirteiden huomioiminen tärkeää paitsi itseisarvoisesti, myös ihmisten kannalta.

Tutkimusperustainen vastaus näihin haasteisiin on ekologiselle kestävyydelle perustuva sosiaalisesti oikeudenmukainen kestävyysmurros. Kestävyysmurroksella tarkoitetaan moniulotteista yhteiskunnallista muutosprosessia, johon sisältyy laajoja, osin hallitsemattomia rakenteellisia ja toiminnallisia ulottuvuuksia (Häyrynen ym. 2023). Sitä kehystävä kestävän kehityksen agenda tarkoittaa maailmanlaajuisesti ja paikallisesti tapahtuvaa, jatkuvaa ja ohjattua yhteiskunnallista muutosta, jonka tarkoituksena on turvata nykyisille ja tuleville sukupolville hyvät elämisen mahdollisuudet (Ympäristöministeriö 2023).

Kestävän kehityksen vakiintuneet ulottuvuudet ovat ekologinen, sosiaalinen ja taloudellinen kestävyys. Näiden ohella tunnistetaan yleisesti kulttuurisen kestävyuden merkitys, joka painottaa eri yhteisöille tärkeiden perinteiden ja tapojen säilyttämistä ja kehittämistä monimuotoisesti (esim. Soini & Dessen 2016). Planetaarisesta näkökulmasta on olennaista ymmärtää kestävyuden ulottuvuudet toistensa varaan rakentuvina ihmiselämän reunaehtoina: ekologinen kestävyys on kaiken elämän lähtökohta, sosiaalinen kestävyys on oikeudenmukaisen elämän edellytys, taloudellinen kestävyys on yhteiskuntien ja ihmisten jokapäiväisen toiminnan kannalta välttämätöntä ja kulttuurinen kestävyys on sivilisaatioiden jatkuvuuden perusta (esim. Raworth 2017; Ala-Mantila ym. 2022; Ferretto ym. 2022). Onnistuakseen kestävyysmurroksen tulee siksi tapahtua monella yhteiskunnan osa-alueella samanaikaisesti: niin lainsäädännössä, julkisissa instituutioissa, yritystoiminnassa kuin ihmisten jokapäiväisessä elämässä.

Kansallista ympäristöpolitiikkaa ja valtiolähtöisiä kestävyysratkaisuja ohjaavat kansainväliset sopimukset ja sitoumukset. Suomelle keskeisimpiä ovat Pariisin ilmastopöytäkirja sekä luonnon monimuotoisuuden Kunming–Montreal-kehityksen tavoitteet. EU:n ilmastotavoitteissa ja biodiversiteettistrategiassa YK:n alaisia tavoitteita on tarkennettu ja kiritetty EU-maita koskeviksi. Kansallisen päätöksenteon tehtävänä on viedä EU-maiden yhdessä sopimat toimet ja tavoitteet osaksi lainsäädäntöä ja eri sektoreiden toimintaa, sekä varmistaa, että Suomi täyttää oman osansa EU:n yhteisten tavoitteiden toteutumisesta. EU:ssa keskeinen ilmasto- ja luontopolitiikan tavoitevuosi on 2030, johon mennessä luontokadon tulee Euroopassa pysähtyä ja EU-maiden kasvihuonekaasupäästöjen vähentyä 55 prosentilla vuoden 1990 tasoon verrattuna. Vuoteen 2050 mennessä EU pyrkii ilmastoneutraaliuteen, jolloin päästöjen ja kasvihuonekaasujen sitoutumisen tulee olla tasapainossa. Nämä tavoitteet sitovat myös Suomea.

Tietolaatikko 1. Kansainväliset sitoumukset ohjaavat kansallista luontotyötä

Biologista monimuotoisuutta koskeva YK:n yleissopimus (biodiversiteettisopimus tai luontosopimus, Convention on Biological Diversity) on solmittu vuonna 1992 ja saatettu Suomessa voimaan asetuksella kolmekymmentä vuotta sitten (78/1994). Joulukuussa 2022 hyväksyttiin YK:n biologista monimuotoisuutta koskevan yleissopimuksen historiallisiksi luonnehditut Kunming-Montrealin luontotavoitteet (CBD 2022). Hyväksymällä sopimuksen valtiot sitoutuivat edistämään yhteensä 23 tavoitetta, joista ensimmäiset kahdeksan liittyvät suoraan luonnon monimuotoisuuteen. Luonnonsuojelun pinta-alan lisäämisen ohella luonnon elvyttäminen ja heikennetyn luonnon ennallistaminen ovat nousseet tavoitteissa keskeiseen rooliin. Kunming-Montrealin luontotavoitteiden mukaan sopimusvaltioiden tulee varmistaa, että vähintään 30 prosenttia kaikista heikentyneistä ekosysteemeistä on tehokkaan ennallistamisen kohteena vuoteen 2030 mennessä, ja 30 prosenttia maa- ja vesialueista tulee saattaa tehokkaan suojelun piiriin samaan määräaikaan mennessä.

Merkittävimmät YK:n luontotavoitteista ovat varsin yhteneväisiä EU:n kaksi vuotta aiemmin hyväksymän, vuoteen 2030 ulottuvan biodiversiteettistrategian tavoitteiden kanssa (Euroopan komissio 2020). Sovittuja toimenpiteitä noudattamalla Euroopan luonto ja sen monimuotoisuus alkavat elpyä vuoteen 2030 mennessä. EU:n biodiversiteettistrategiassa on kolme luonnonsuojelun päätavoitetta ja neljätoista luonnon tilan parantamisen päätavoitetta. Luonnonsuojelun päätavoitteita ovat 1) saattaa vähintään 30 prosenttia vesi- ja maa-alueista oikeudellisen suojelun piiriin vuoteen 2030 mennessä, 2) suojella tästä pinta-alasta vähintään kolmannes tiukasti, mukaan lukien kaikki EU:n jäljellä olevat vanhat ja luonnontilaiset metsät, sekä 3) luoda selkeästi määritellyt suojelutavoitteet ja seurantarjestelmä suojelualueille. Kesäkuussa 2024 hyväksytty EU:n ennallistamisasetus toteuttaa biodiversiteettistrategiassa sovittuja ennallistamisen tavoitteita ja velvoittaa kaikki jäsenmaat laatimaan omat kansalliset ennallistamissuunnitelmat tavoitteiden konkretisoimiseksi.

Suomessa ollaan parhaillaan viimeistelemässä omaa kansallista luonnon monimuotoisuusstrategiaa ja toimenpideohjelmaa. Edellinen kansallinen biodiversiteettistrategia ulottui vuoteen 2020, joten uuden strategian hyväksymisellä voidaan katsoa olevan kiire. Strategialuonnoksen päätavoitteeksi on asetettu luontokadon pysäyttäminen ja luonnon monimuotoisuuden elpyminen vuoteen 2030 mennessä. Käytännössä tämä tarkoittaa luonnon köyhtymisen pysäyttämistä siten, että vuonna 2030 luontohaitat ovat enintään yhtä suuret kuin luonnon elpyminen. Lisäksi tavoitteena on, että strategiakauden loppuun mennessä – vuonna 2035 – Suomi on ”luontoposiitiivinen”. Tämä tarkoittaa, että vuoteen 2035 mennessä luonnon tilan on oltava parempi kuin vuonna 2020.

Suomessa maakunnilla ja kunnilla on suhteellisen paljon päätösvaltaa maankäytön osalta. Luontotavoitteiden toteuttamiseksi maakuntien ja kuntien rooli on siksi merkittävä. Valtiojohtoinen ohjaaminen voi kohdata niissä vastustusta, jonka taustalla on paikallinen tunne ulkopuolisuudesta tai etäisyydestä ylätasoon päätöksentekoon (mm. Velicu & Barca 2020; Ratner ym. 2013; Häyrynen, Mustonen & Salmivuori 2023). Toisaalta kunta- ja aluetasoilla on mahdollista asettaa kansallisia tavoitteita korkeammat tavoitteet. Tästä yksi esimerkki on Suomen ensimmäinen luonnon monimuotoisuuden edistämiseksi laadittu Pirkanmaan maakunnallinen ohjelma (Pirkanmaan liitto 2022, 2023). Ohjelmassa tehdään ehdotuksia luonnon monimuotoisuuden vahvistamiseksi, sitä koskevan ymmärryksen valtavirtaistamiseksi viestinnän ja kasvatuksen avulla, sekä kansalaisten tietopohjan parantamiseksi koulutuksen keinoin.

Hallitusten väliset sopimukset ja globaalien yritysten toimet ovat oleellisia kestävyysmurroksen aikaansaamisessa, mutta kestävyysratkaisuja tulee tehdä myös kansalaisten jokapäiväisessä elämässä. Tähän kuuluu monenlaisia toimintaympäristöjä: työpaikkoja ja oppilaitoksia, koteja ja vapaa-ajanasuntoja, leikkipaikkoja ja viihdekeskuksia, yhdistysten ja harrasteseurojen toimitiloja, julkista ja puolijulkista rakennettua ympäristöä, yksityisomistuksessa olevia peltoja ja metsiä, sekä jokaisenoikeuksien piiriin kuuluvia luonnonympäristöjä. Kaikissa näissä voidaan tehdä kestävyysratkaisuja parempaa tulevaisuutta kohti.

Ajankohtaisia ympäristöhaasteita koskevan tietoisuuden parantaminen, samoin kuin tiedon lisääminen mahdollisuuksista vastata arjen haasteisiin eri toimintaympäristössä, on johtanut myönteisiin tuloksiin eri puolilla maailmaa (esim. Chan 2023; Misra 2023; Firinci Orman 2022). Tutkimus osoittaa myös, että kestävyysmurroksen toteutumiseksi perinteisten käyttäytymismallien rajoja koettelevat yksilöesikuvat ovat tärkeitä (nk. ympäristöinnovaatioiden diffuusio, Schwartz & Ernst 2009). Yksi esimerkki tällaisesta esikuvasta on lapsena julkisen ympäristöaktivistisen toiminnan aloittanut Greta Thunberg. Hän on innostanut lapsia ja nuoria – erityisesti tyttöjä – ympäri maailman aktivoitumaan itselleen mielekkäillä tavoilla ympäristökansalaisiksi, ja tehnyt samalla näkyväksi, että neuromoninaisuuden kirjolla olevat ihmiset kuuluvat poliittiseen yhteisöön yhtä lailla muiden kanssa (Moriarty 2021). Thunberg on siis paitsi osallistunut kansainväliseen ilmastopolitiikkaan, myös tehnyt toiminnallaan näkyväksi, että kaikki väestöryhmät voivat olla mukana sosiaalisesti oikeudenmukaisen ekologisen kestävyuden edistämässä. Tutkimuksessa ylisukupolvinen oppiminen ja yhteistyö nähdäänkin välttämättömäksi, jotta vastuu ympäristökriiseistä ei siirry tuleville aikuissukupolville ja näin aikahorisontissa tulevaisuuteen (Williams ym. 2017; Peterson ym. 2019; Chineka & Yasukawa 2020; Kallio 2023; Mustalahti ym. 2023). Samoin kulttuurien välinen dialogi on tärkeää, jotta erilaisten ympäristösuhteiden pohjalta rakentuneet elämäntavat tulevat huomioiduiksi kestävyysmurroksen oikeudenmukaisessa edistämässä (IPBES 2023).

Kansalliset poliittiset ratkaisut ohjaavat osaltaan ympäristökansalaisten toimintaa. Esimerkiksi vuonna 2015 säädetty laki vieraslajeista aiheutuvien riskien hallinnasta (1709/2015) asetti suomalaisille uusia velvoitteita, joiden täytäntöönpanoa on edistetty kuluneen vuosikymmenen aikana pienin askelin. Epämuodollista ympäristökansalaistoimintaa voi edistää vaikkapa tietoisuus ympäristöpolitiikan ajankohtaisista tavoitteista. Uudet linjaukset voivat innostaa ihmisiä etsimään itselleen soveltuvia vaikuttavia toimintatapoja: esimerkiksi vastuullisten kulutuspäätösten tekemiseen voi etsiä perusteltua tietoa, jotta ei päädy seuraamaan markkinaperustaisia ohjausmekanismeja. Vastaavasti valtion tasolla tapahtuva vähättelevä suhtautuminen kansainvälisiin sitoumuksiin voi lannistaa ihmisiä ja heikentää toimimista ympäristökansalaisina omassa elämässä: jos valtion metsissä ei vähennetä hakkuita ympäristösyistä, ei yksityismetsänomistajakaan ehkä näe tarpeelliseksi tehdä niin.

Nämä esimerkit valottavat osaltaan, että Suomessakin ilmenee samanaikaisesti monenlaista ympäristökansalaisuutta ohjaavaa politiikkaa. Tämä johtuu siitä, ettei valtio itsessään ole monoliittinen toimija. Tuuli Hirvilampi ja Ilmo Massa (2009) jakavat ympäristövaltion toiminnan yhtäältä ympäristö- ja teknologia-lähtöiseen, toisaalta ympäristöä turvaavaan ja riistävään tuotantotapaan. Heidän mukaansa sama valtio voi liukua tällä jatkumolla eri suuntiin – esimerkiksi hallituskausittain tai ministeriöittäin – ja luoda näin erilaisia tiloja velvoittavalle (muodollinen) ja vapaaehtoisuuteen perustuvalle (epämuodollinen) ympäristökansalaisuudelle. Kansallisia mahdollisuuksia edistää ympäristökansalaisuutta on siis aina olemassa.

Ympäristöön vaikuttavat käytännön ratkaisut tehdään pääasiassa paikallisesti (Halonen ym. 2022). Osallistuminen luonnon köyhtymisen pysäyttämiseen ja luonnon monimuotoisuuden edistämiseen – samoin kuin ilmastomuutoksen hillintään, siihen sopeutumiseen ja ilmastotuhojen korjaamiseen – on siksi jokaiselle suomalaiselle mahdollista. Toimia voi monin tavoin: esimerkiksi äänestämällä ja menemällä mukaan politiikkatyöhön, etsimällä kestäviä ratkaisuja työ- ja opiskeluelämässä, vapaaehtoistyön ja järjestötoiminnan kautta, kestäviä maankäytön ratkaisuja opiskelemalla ja toimimalla ympäristötietoisten lasten kasvattajana. Tärkeää on huomata myös lasten ja nuorten toteuttama ympäristökansalaisuus: alaikäisillä suomalaisilla on aikuisten kanssa tasaveroisesti oikeus tulla kuulluksi ja olla mukana kestävämmän maailman rakentamisessa ikätasonsa mukaisesti. Sitä moni myös tekee omassa elämässään esimerkiksi noudattamalla kestäviä ruokailu- ja liikkumistottumuksia, seuraamalla sosiaalisissa medioissa ympäristön eteen toimivien verkostojen viestintää tai osallistumalla perheen ja ystävien kanssa ympäristönäkökulmista motivoituun toimintaan.

Suomalaisten ymmärrys vallitsevasta kokonaiskestävyyden tasosta suomalaisessa yhteiskunnassa ja omassa arkielämässä on varsin myönteinen: uskomme toimivamme jo monessa asiassa paremmin kuin muu maailma. Erityisesti luonnon osalta suomalaiset pitävät itseään vastuullisina kansalaisina. Lähes 90 prosenttia Sitran (2021a) teettämän kyselytutkimuksen vastaajista pitää omaa luontosuhdettaan tärkeänä ja tunnistaa sen merkityksen monilla eri tavoilla. Myös viimeisin luontosuhdebarometri (Suomen ympäristökeskus 2022) osoittaa, että 85 prosenttia vastaajista pitää tärkeänä luonnon monimuotoisuuden suojelua. Suomalaiset vaikuttavat barometrin pohjalta olevan myös enemmän huolissaan globaalista luonnosta kuin Suomen luonnon tilasta, minkä voi olettaa viittaavan siihen, että jälkimmäistä pidetään hyvänä tai vähemmän huonona. Tutkimustieto kuitenkin osoittaa, että Suomen luonnon tila on heikentynyt jo pitkään ja tämä trendi jatkuu edelleen (Kontula & Raunio 2018a; Hyvärinen ym. 2019; Kangas ym. 2023). Luonnon tilalle herkimyillä ympäristökansalaisilla on näin ollen tarvetta tutkitulle tiedolle – ehkä enemmän kuin koskaan, tässä globaalien uutistulvien maailmassa. Ihmiset ovat varsin vaihtelevasti erilaisten medioiden äärellä, ja näiden sisällöt saattavat ennemmin hämärtää kuin kirkastaa ymmärrystä ”ympäristön tilasta”. Esimerkiksi kantaottavien somekanavien kautta voi välittyä käsitys, että ympäristön tila on mielipidekysymys sen sijaan, että ympäristöä koskevien näkemysten perustaksi vaadittaisiin tutkittua tietoa.

Tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota haasteisiin, jotka liittyvät erityisesti aikuisväestön ympäristöasenteiden ja -toiminnan muutokseen (esim. Kallio 2021). Myös kansalaisjärjestöt ovat tuoneet jo pitkään esiin, että ympäristötietoisuuden edistämistä ja siihen perustuvan toiminnan tukemista tarvitaan merkittävästi lisää. Esimerkiksi WWF Suomi (2020) on ollut huolissaan ilmastokriisin vaikutuksista nuoriin: heille on annettava mahdollisuus tulla kuulluksi ja heidän hätänsä on otettava tosissaan. Myös ympäristökasvatusjärjestö FEE Suomi (2023) on korostanut lausunnossaan lasten ja nuorten ympäristötietoisuuden, tulevaisuustaitojen ja kestävien elämäntapojen tukemista osana ympäristöjärjestöjen vaikuttavaa ruohonjuuritason työtä. Luonto- ja ympäristökoulujen liitto (2024) on tähän liittyen ilmaissut huolta ajankohtaisista hallituksen säästötoimista, jotka kohdistuvat juuri järjestökentälle. Selvityksen tavoitteet ovatkin laajasti jaettuina ympäristökansalaiskasvatuksen piirissä toimivien tahojen keskuudessa.

2.2 Ympäristöoikeudenmukaisuus ympäristökansalaisuuden ulottuvuutena

Ympäristökansalainen voi kantaa vastuuta niin lähellä kuin kaukana sijaitsevista ympäristöistä. Suomalaisten elämä aiheuttaa luonnon köyhtymistä ja ilmastomuutokseen kytkeytyviä haittavaikutuksia maailmanlaajuisesti (Pykäläinen ym. 2024). Vaikka esimerkiksi kuluttamisen tai tekoälyn hyödyntämisen ympäristöhaittavaikutukset voivat näyttää pieniltä, johtuu se usein siitä, että Suomessa kulutetaan suurelta osin muissa maissa tuotettuja hyödykkeitä ja palveluita. Suomi kuuluu maailman rikkaimpiin maihin ja suomalaisten ekologinen jalanjälki on globaalissa katsannossa suhteellisen suuri (esim. Aydin ym. 2023). Kuten monessa muussakin länsimaassa, luonnonvarojen kulutus on Suomessa liiallista maapallon rajallisiin resursseihin ja kantokykyyn nähden. Tämä ei ole globaalisti oikeudenmukaista, eikä jätä riittävästi tilaa köyhimpien maiden kehittymistarpeisiin (Millward-Hopkins & Oswald 2021). Lisäksi suuri osa suomalaisten hyödyntämästä tuotannosta tapahtuu maissa, joissa ympäristölainsäädäntö ja työoloihin liittyvä sääntely on heikompaa kuin Suomessa, mikä kyseenalaistaa elämämme sosiaalisen kestävyyden. Toistaiseksi kansainvälisellä lainsäädännöllä ei ole pystytty merkittävästi hillitsemään ihmisten hyväksikäyttöä ja muun luonnon liikakäyttöä maailmanlaajuisissa tuotantoketjuissa (Shilling ym. 2021).

Luonnon monimuotoisuuden heikentymisen ja ilmastomuutoksen globaalit yhteisvaikutukset näkyvät suomalaisten arkielämässä usein epäsuorasti, esimerkiksi saatavuuden haasteina ja taloudellisena rasitteena. Ympäristökansalaisuudesta puhutaankin tyypillisesti kuluttajuuden termein: ympäristötietoinen kuluttaja osaa tehdä kestäviä valintoja ja puntaroida erilaisten kestävyysulottuvuuksien välillä. Tämä kohdennus kaventaa haitallisesti ympäristökansalaisuuden olemusta, koska kuluttajuus korostaa taloudellista toimijuutta. Moni vaikuttava teko ei liity ostamiseen tai ole luonteeltaan materiaalista: työ- ja koulumatkapyöräily, luonnonkasvien varjeleminen lähiympäristöissä, vesistöjä rehevöittävien lajien hoitokalastus, ennallistamistalkoot ja metsien lisäsuojelua vaativat mielenosoitukset ovat esimerkkejä toisenlaisista luonnon monimuotoisuutta tukevista ympäristökansalaisuuden muodoista. Luonnon monimuotoisuutta ja kulutusta yhdistävissä tutkimuksissa tulisikin tarkemmin selvittää, miten erilaiset kuluttajat ymmärtävät oman toimintansa ja luonnon köyhtymisen yhteyden, sekä tuoda esiin syvempää ymmärrystä niiden välisistä kytköksistä (Pecoraro ym. 2023). Myös sellaiset kulutuksen käytännöt ja osa-alueet, joilla on keskeinen vaikutus luonnon

monimuotoisuudelle, tulisi tunnistaa paremmin – kuten ilmastovaikutusten osalta on tehty jo pidempään (esim. Seppälä ym. 2022). Tällaisia ovat esimerkiksi asumisen, liikkumisen ja energiankulutuksen luontovaikutukset.

Ympäristökansalainen on siis paljon muutakin kuin kuluttaja. ”Ympäristökansalaisten yhteiskunta” rakentuu ja toimii monenlaisissa yhteisöissä, joissa voimme ottaa vaihtelevia rooleja, oppia toisiltamme ja tehdä osamme kulloinkin käytettävissä olevien resurssien mukaisesti (Nussbaum 2011). Toiminnallisten yhteisöjen jäsenenä toteutamme joka päivä erilaisia ympäristöihin myönteisesti tai kielteisesti vaikuttavia tekoja: esimerkiksi töissä, kouluissa, järjestötoiminnassa, kodeissa, hoivayksiköissä, asuinalueilla, liikenteessä, puistoissa, mökki- maisemissa, lomamatkoilla, harrastuksissa, julkisten ja yksityisten palvelujen piirissä, ostoksilla ja sosiaalisessa mediassa. Kaikki ihmiset voivat siis ottaa suunnan kohti ympäristön kannalta kestävämpää elämää osana arkeaan. Ympäristökansalaisuuden merkityksen korostaminen ei kuitenkaan tarkoita, että kestävyysratkaisut olisivat ensisijaisesti yksilöiden vastuulla. Yhteisöllisyyden ulottuvuuteen on erityisen tärkeää kiinnittää huomiota länsimaisissa yhteiskunnissa, joissa yksilökeskeinen ajattelutapa ja yksilölähtöiset ratkaisut ovat hallitsevassa asemassa (Vihersalo 2017). Liberaalin demokratian turvaamien kansalaisoikeuksien toteuttamisen ei tule perustua vain yksilöiden valinnoille ja mielipiteille, vaan kansalaisyhteiskunnassa jaettuun vastuuseen ja erilaisiin yhteistyön muotoihin.

Yhteisöllinen ympäristökansalaisuus sisältää olennaisesti ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulman (UNDP 2022; Lyytimäki ym. 2023). Oikeudenmukaisempi yhteiskunta on todettu yhdeksi kestävä kehityksen tärkeimmistä edistäjistä (Fuchs ym. 2021). Yhtäältä on tunnistettava, että ihmisten mahdollisuudet toimia kestävästi eroavat monista syistä. Esimerkiksi asuinpaikka, taloudellinen tilanne, ikä, koulutus, työnkuva, perherakenne, toimintakyky, terveydentila sekä henkilökohtaiset suuntautumiset ja kiinnostuksen kohteet vaikuttavat siihen, miten ja missä määrin kukin voi osallistua kestävämmän yhteiskunnan rakentamiseen (esim. Binawan 2023; Misra 2023; Salkeld 2017; Wong & Sharp 2009). Toisaalta lainsäädännön kautta tapahtuvassa ohjauksessa on haastavaa erottaa eri väestöryhmiä ympäristökansalaisina. Edellä mainittu kuluttajuusnäkökulman korostuminen eriarvoistaa ihmisiä suhteessa ympäristökansalaisuuteen, joka käsittää arkielämän valintoja kuluttamista laajemmin. Kuluttajuusnäkökulman korostaminen synnyttää ristiriidan ympäristöoikeudenmukaisuuden periaatteen kanssa: jos oletus on, että varakkaampien ihmisten on helpompi toimia ympäristökansalaisina ”oikein”, ja vähävaraisempien roolina on olla ”huonompia” ympäristökansalaisia, ei yhteiskunnallinen tasa-arvo toteudu, eikä kestävyysmurroksen toteuttaminen tavoitellusti ole realistista. Motivaatio toimia vastuullisena ympäristökansalaisena voi heikentyä, jos toistuvasti annetaan ymmärtää, että mahdollisuudet onnistumiseen ovat huonommat kuin muilla.

Todellisuudessa tilanne on usein päinvastainen. Kestävyystutkimuksessa on osoitettu, että kulutuksen rahamääräisesti mitattu taso vastaa varsin hyvin aiheutetun ympäristöhaitan tasoa: mitä varakkaampi on, sitä todennäköisemmin aiheuttaa ympäristölle haittaa (Halonen ym. 2022). Ympäristövalintoja ohjaavat lisäksi esimerkiksi koulutustaso ja koulutuksellinen suuntautuminen (esim. Wolf ym. 2009; Martinsson & Lundqvist 2010; Misra 2023). Tässä katsannossa juuri ylikulutus näyttäytyy maailmanlaajuisten päästöjen kasvun pääsyynä. Erilaiset pääoman lajit – joihin sivistys ja kouluttautuneisuus vahvasti lukeutuvat – antavat suuremman mahdollisuuden vaihtoehtojen punnintaan ja valintaan. Tämä voi yhtäältä tukea ympäristökansalaisuuden toteuttamista, mutta lisätä myös kulutuksen määrää. Samalla on tärkeä huomata, että julkilausutut ympäristöasenteet ja käytännössä toteutuva (luonto)jalanjälki eivät välttämättä vastaa toisiaan. Ympäristötietoinen, asenteiltaan ympäristömyönteinen kansalainen ei välttämättä valitse toimia kokonaiskestävästi elämässään.

Ympäristöoikeudenmukaisuus myös velvoittaa yhteiskuntaa: vaikka kaikki eivät voi tai halua osallistua kestävyysmurrokseen samalla tavalla, tulee jokaisella suomalaisella olla mahdollisuuksia toimia ympäristökansalaisena joillain tavoilla. Yksi valaiseva esimerkki ympäristöoikeudenmukaisuuden haastavuudesta on haja-asutusalueiden jätevesien käsittelyyn kohdistuva lainsäädäntöuudistus 2010-luvulla. Kansalaisyhteiskunnassa heräsi tuolloin nopeasti kysymys, onko kohtuullista vaatia eläkeläisiltä kalliita uudistuksia vaatimattomien kesämökkien vesienkäsittelyjärjestelmiin. Uudistettuun lainsäädäntöön lisättiin vastauksena näihin huomioihin ikävapaus, joka toteuttaa edellä esitettyä sosiaalista yhdenvertaisuutta ja kohtuullisuutta korostavaa ympäristöoikeudenmukaisuuden ideaalia (Ympäristöministeriö 2017). Tämän tyyppiset ratkaisut voivat olla haastavia, ja niissä tuotetaan helposti epäoikeudenmukaisia asemia toisille kansalaisryhmille. Tähän

lainsäädäntöön liittyen voi esimerkiksi kysyä, onko kohtuullista edellyttää muutostoimia vähävaraiselta henkilöltä, joka perii kyseisen kaltaisen kesämökin iäkkäiltä vanhemmiltaan? Erityishuojennusten ongelmallisuus syntyykin usein siitä, että ne luovat intressiryhmille kannusteen löytää yhä uusia epäoikeudenmukaisuuksia.

Ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymykset ovat usein kiistanalaisia, eikä niiden ratkaiseminen kaikki näkökulmat ristiriidattomasti yhteensovittaen ole mahdollista. Siksi tarvitaan jatkuvaa yhteiskunnallista keskustelua ja sen perustaksi tutkimusta, jotta oikeudenmukaisuuden ja reiluuden näkökulmat huomioidaan ja ne tulevat arvioiduiksi kussakin uudessa tilanteessa oikein. Eri tilanteisiin soveltuvia ympäristökansalaisuuden mahdollisuuksia on tehtävä näkyväksi ihmisten arkiympäristöissä ja tuettava sosiaalisen oikeudenmukaisuuden pohjalta. Myös olemassa olevia toiminnan muotoja tulee tunnistaa ja tukea – kaikki pyrkimykset kestävyysmurroksen toteuttamiseen ansaitsevat tulla nähdyksi ja kuulluksi. Tähän kannustaa myös kansainvälinen degrowth-liike, jota Suomessa on kansalaisyhteiskunnan parissa edistänyt viime vuosina aktiivisesti esimerkiksi Kohtuusliike (ks. Kohtuusliike.fi). Samoin tutkimusperustainen Kestävyysmurroksen marginaalit -kehittämishanke korostaa useissa kirjoituksissa (Itä-Suomen yliopisto 2024) kohtuullisuuden näkökulmaa: ihmisten tulee voida tulla mukaan kestävyysmurrokseen siellä missä he elävät, ja niistä lähtökohdista, jotka ovat totta heidän jokapäiväisessä arjessaan (Salmivuori & Mustonen 2023).

2.3 Eletty ympäristökansalaisuus selvityksen analyttisenä näkökulmana

Tässä Luontopaneelin selvityksessä tarkastellaan ympäristökansalaisuuden tutkimusta yhtäältä ”ympäristön”, toisaalta ”kansalaisuuden” näkökulmista. Sekä ympäristöön että kansalaisuuteen suhtaudutaan osassa systemaattisen kirjallisuuskatsauksen tutkimusta empiirisinä tutkimuskohteina, vailla tarkempaa käsitteellistä määrittelyä; toisissa tutkimuksissa puolestaan itse käsitteet asettuvat analyttisen tarkastelun kohteiksi. Ympäristökansalaisuuden tieteellisen ymmärtämisen ja tutkimusperustaisen kehittämisen kannalta molemmat tutkimustraditiot ovat tärkeitä. Käsitteellistä tutkimusta tarvitaan, jotta erilaiset tulkinnat ympäristöistä ja kansalaisuudesta voivat kehittyä; empiirisemmin motivoitu tutkimus puolestaan tuottaa tietoa ympäristökansalaisuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä eri puolilla maailmaa.

Ympäristönäkökulmasta tekemämme tarkastelu (luku 5) jäsenyyttä kirjallisuuskatsauksen viiden avainkäsitteen (ekologinen kansalaisuus, vihreä kansalaisuus, planetaarinen kansalaisuus, kestävä kansalaisuus ja ympäristökansalaisuus) sekä niitä täydentävän oikeudenmukaisuusteen kautta. Kansalaisuusnäkökulman avaamisessa (luku 4) käytämme hyödyksi Engin F. Isinin (2008; 2012) kansalaisuuden teorian kolmijakoa, jonka kuvaamme pääpiirteissään seuraavaksi. Valitsemamme eletyn kansalaisuuden näkökulma painottaa ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulmaa ja avaa mahdollisuuden tunnistaa myös epämuodollisempia, jopa hyvin arkisia ympäristökansalaistoiminnan muotoja (ks. Wood & Kallio 2019; Kallio 2019b; Kallio ym. 2020). Isin on ollut yksi kansalaisuuden tutkimuksen merkittävimmistä kehittäjistä 2000-luvulla ja vaikuttanut olennaisesti myös eletyn kansalaisuuden tutkimusnäkökulman kehittymiseen. Hänen teoriansa avaa ympäristökansalaisuuden tarkasteluun monipuolisen tulkintakehyksen, käsittäen kolme ulottuvuutta:

- **Kansalaisasema** (citizenship status) tarkoittaa perinteistä näkökulmaa, jossa kansalaisuus mielletty valtioperustaisena statuksena. Sen pohjalta ihmisillä on lakisääteisiä oikeuksia ja velvollisuuksia. Ne, joille asemaa ei ole myönnetty, eivät kuulu näiden kansalaisoikeuksien ja -velvollisuuksien piiriin. Osalle ihmisistä voidaan myöntää osittainen kansalaisasema (esimerkiksi lapset, holhouksenalaiset ja maahanmuuttajat).
- **Kansalaisuuden käytännöt** (practices of citizenship) viittaavat lakisääteisiin, pitkälti institutionalisoiituihin rakenteisiin ja toimintoihin, joita toteutetaan esimerkiksi vaalien, kuulemistilaisuuksien ja mielenosoitusten muodossa. Ne perustuvat pääasiassa määriteltyihin kansalaisasemiin, mutta osa käytännöistä on myös vajaavaltaisten ja kansalaisaseman ulkopuolelle jäävien ihmisen toteutettavissa (esimerkiksi julkinen näkemysten ilmaiseminen ja mielenosoitukset).
- **Kansalaisuuden teot** (acts of citizenship) ovat kansalaisasemasta pitkälti riippumattomia epämuodollisen toiminnan muotoja, joita toteutetaan arkielämän ympäristöissä ja yhteisöissä. Virallisepoliittisen valtion sijaan tekojen kontekstina on arkipoliittinen yhteiskunta, jossa ihmiset

kokemuksellisesti elävät. Huomio siirtyy tällöin poliittisen systeemin jäsenistä kansalaisiin konkreettisina arkipolitiikan tekijöinä, joiden toimintaa ohjaavat arvot, normit, moraalit ja asenteet.

Siinä missä ympäristökansalaisasema realisoituu vaikkapa maanomistajan oikeuksina tai ympäristölainsäädännön alaisuutena, ilmenee ympäristökansalaistoimijuus käytännön osallistumisen kautta, olipa se sitten muodollisempaa (kansalaisuuden käytännöt) tai arkisempaa (kansalaisuuden teot). Tämä laaja kansalaisuuden tulkinta sisällyttää – ympäristöoikeudenmukaisuuden periaatteita noudattaen – myös virallisten asemien ja muodollisten käytäntöjen ulkopuolelle rajautuvia yksilöitä ja ihmisryhmiä (esimerkiksi lapset ja nuoret, holhouksenalaiset aikuiset henkilöt ja vailla Suomen kansalaisuutta olevat maahanmuuttajat). Samoin ne vaikuttamisen tavat, joita ei julkishallinnollisesti ole määritelty kansalaisosallistumiseksi, tulevat tunnistettaviksi ja tunnustettaviksi. Tämä auttaa edistämään epämuodollisia ympäristövaikuttamisen muotoja ja toimia, joita ei kapeammassa katsannossa nähtäisi osana ympäristökansalaisuutta (Kallio ym. 2020).

Isinin teoria on liitettävissä muihin laajaa kansalaisuuskäsitystä seuraaviin tutkimusnäkökulmiin, joista yksi on eletyn kansalaisuuden tutkimusperinne (Hall & Williamson 1999; Lister 2003, 2007; Lister ym. 2003; Ho 2009; Jacobsen 2009; Wood 2010; Bartos 2012; Staeheli ym. 2012; Kallio ym. 2015, 2020; Nyhagen 2015; Kallio & Mills 2016; Pascucci 2016; Laksana & Wood 2018). Se on rakentunut monitieteisesti fenomenologisen, interaktionistisen, eksistentiaalisen, pragmatistisen ja hermeneuttisen tutkimuksen piirissä. Keskeistä eletyssä kansalaisuudessa on Isinin mukaan ihmisten jokapäiväisten tekojen ulottuvuus. Traditiolla on juuret arkipäivään keskittyvässä kansalaisuuden tutkimuksessa, joka alkoi jo 1960-luvun lopussa sosiologian, ihmismaantieteen ja antropologian aloilla (esim. Adler, Adler & Fontana 1987; Jacobsen 2009). Tuolloin ”tavallisten” ihmisten ”tavallinen” elämä alettiin nähdä poliittisesti kiinnostavana. Feministisen tutkimuksen piirissä tämä näkökulma kiteytyi nyrkkiäännöksi ”yksityinen on poliittista” (private is political).

Eletyn kansalaisuuden tutkimuksen tavoitteena on yhtäältä osoittaa, miten valtio kietoutuu yhteen arkielämän toimijuuden kanssa (esim. Massa ym. 2006; Staeheli ym. 2012). Toisaalta tutkimuksessa on purettu valtion ja kansalaisuuden yhteyttä. Vaikka valtioiden maantieteellisillä rajoilla on edelleen suuri vaikutus ihmisten oikeuksiin, rakentuu koettu ja toiminnallinen kansalaisuus laajempaan, näitä aluerajoja ylittävään suhteiden kokonaisuuteen (esim. Staeheli 2011; Bauman 2016; Häkli & Kallio 2016). Tämä pätee erityisen hyvin ympäristökansalaisuuteen, koska politisoituvat ympäristökysymykset ovat harvoin rajattavissa maantieteellisten hallinnollisten yksiköiden piiriin. Kolmas keskeinen ulottuvuus eletyn kansalaisuuden tutkimuksessa on poliittisen toimijuuden moninaisuuden esiin tuominen. Empiirinen huomio kohdistuu usein ryhmiin, jotka määrittellään (täysivaltaisen) kansalaistoiminnan ulkopuoliseksi (esim. Lister 2007). Tämäkin ulottuvuus linkittyy suoraan Isinin (2008, 2012) kansalaisuuden teoriaan, jonka taustalla on kansalaisuuden ulkopuolelle määriteltävien ryhmien oikeuksien ja toimijuuksien tarkastelu.

Eletyn kansalaisuuden näkökulmalla ryyditettynä Isinin kansalaisuuden teoria tarjoaa pääsyn myös kenties haastavimpaan ympäristökansalaisuuden määrittelemisen maastoon. Ihmiset voivat toimia yhtäältä aktiivisina, toisaalta aktivistisina ympäristökansalaisina. Aktiivinen kansalaisuus toteutuu pääasiassa annettujen mallien mukaan, kansalaisuuden käytäntöjen idean mukaisesti; aktivistikansalaisuus puolestaan etsii keinoja näkemysten ilmaisemiseen virallis-poliittisesti tarjotun paletin ulkopuolelta, asettuen haastamaan tai täydentämään vallitsevia käytäntöjä ja poliittisia määrittelyjä. Tämä käsitteellinen erottelu on tarpeellinen erilaisten ympäristön parempaa tilaa tavoittelevien toiminnan muotojen tunnistamiseksi ja tunnustamiseksi kansalaistoimintana.

Yhteiskunnallisessa keskustelussa aktiivinen ja aktivistinen ympäristökansalaisuus päätyvät helposti vastakkainasetteluun – juuri siksi, että toiminta on erilaisten kansalaisuutta koskevien ymmärrysten motivoimaa. Ajankohtainen esimerkki ovat Elokapina-liikkeen väkivallattomat kaupunkitilassa järjestetyt mielenosoitukset, joissa aktivistinen kansalaisuus eroaa aktiivisesta kansalaisuudesta kansalais-tottelemattomuuden periaatteen vuoksi. Varhaisempi tunnettu esimerkki suomalaisesta ympäristökansalais-aktivismista on Kojärvi-liike, joka toimi 1970-luvun lopulta alkaen pääasiassa maaseutuympäristöissä. Moni sen piirissä toiminut on toteuttanut ympäristökansalaisuutta myöhemmin aktiivisen kansalaisuuden keinoin, esimerkiksi puoluepolitiikassa. Aktiiviset ja aktivistiset ympäristökansalaisuuden muodot eivät näin ollen ole toisiaan poissulkevia, vaikka osa ”tottelemattomista” voikin pitää ”tottelevaa” mielenosoittamista tehottomana, ja vastaavasti kansalaistottelevaisuuden merkitystä vahvasti korostavat ihmiset voivat pitää sääntöperustaista yhteiskuntaa haastavaa toimintaa haitallisena. Jotta ympäristökansalaisuutta voidaan

yhteiskunnassa edistää laajasti, tulee tunnistaa erilaisia toimijuuden muotoja ja luoda ihmisille mahdollisuuksia monenlaisen ympäristöjen tilaa parantavaan toimintaan. Muodollista ja epämuodollista tai aktiivista ja aktivistista ympäristökansalaisuutta ei siis tule lähtökohtaisesti arvottaa suhteessa toisiinsa.

3 KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TOTEUTUS

3.1 Systemaattinen katsaus ympäristökansalaisuuden kansainväliseen tutkimukseen

Voidaksemme kuvata ympäristökansalaisuutta perustellusti kansainvälisen tutkimuksen perusteella laadimme selvityksen pohjaksi systemaattisen kirjallisuuskatsauksen. Tässä järjestelmällisesti etenevässä tutkimuskirjallisuuden yhteenvedossa pyrittiin "tunnistamaan, valitsemaan, arvioimaan ja syntetisoimaan kaikki kyseiseen kysymykseen liittyvät korkealaatuiset tutkimustodisteet" (Sarja ym. 2021). Kuvassa 1 kuvataan kirjallisuuskatsauksen neljä vaihetta hakusanojen valinnasta lopulliseen artikkelivalintaan.

1. Haun rajoitusten määrittely	• Haku: "environmental citizenship" OR "ecological citizenship" OR "sustainable citizenship" OR "green citizenship" OR "planetary citizenship" • Hakukoneet: Web of Science, Scopus ja Ebsco • Kieli: englanti • Ajanjakso: 2008–2023 • Tutkimuskirjallisuuden tyypit: vertaisarvioidut artikkelit, kirjat ja kirjan luvut
2. Kirjallisuushaun tulokset	• Web of Science (otsikko, tiivistelmä, avainsanat) 386 kpl • Scopus (otsikko, tiivistelmä, avainsanat) 521 kpl • Ebsco (tiivistelmä) 598 kpl
3. Tärkeimpien artikkeleiden valinta	• Web of Science (50 kpl), Scopus (50 kpl) ja Ebsco (50 kpl) = 150 kpl • Pois: kaksoiskappaleet, kirjallisuuskatsaukset, konferenssi- ja kommenttipaperit → 113 kpl
4. Tarkasteluun valikoitujen artikkeleiden analysoiminen	→ Hakusanojen esiintymisen mukaan lopulliseen tarkasteluun valikoitui 47 artikkelia + ympäristöoikeudenmukaisuuden ja planetaarisen kansalaisuuden teemoja täydentämään 4 artikkelia (113 artikkelin joukosta)

Kuva 1: Systemaattisen kirjallisuuskatsauksen toteutusvaiheet.

Ensimmäisessä vaiheessa valittiin hakusanoiksi viisi käsitettä: environmental citizenship, ecological citizenship, sustainable citizenship, green citizenship ja planetary citizenship. Hakukoneiksi valittiin kolme vakiintunutta tietokantaa: Web of Science, Scopus ja Ebsco. Seuraavaksi aineiston haulle luotiin kriteerit. Tutkimuskirjallisuuden haku päätettiin rajata viidentoista vuoden ajanjaksolle vuosille 2008–2023 ja kieleksi määritettiin englanti. Tutkimuskirjallisuuden tyypeiksi valittiin vertaisarvioidut artikkelit, tieteelliset monografiat (kirjat) ja tieteellisten kokoomateosten artikkelit (kirjojen luvut). Haku tehtiin otsikoista, tiivistelmistä ja avainsanoista. Tieteenalaperustaisia rajoituksia ei tehty, vaan katsaus on aidosti monitieteinen. Käytetyt hakukoneet rajaavat kuitenkin joiltain osin tieteenaloja, joiden tutkimusta niistä on löydettävissä.

Toisessa vaiheessa toteutettiin haut hakukoneittain samana päivänä (23.10.2023). Ebsco-hakukoneesta oli mahdollista valita haku kaikesta tekstistä (all text), otsikon (title) tai tiivistelmän (abstract) mukaan. Tiivistelmä

valittiin hakukohteeksi ja sillä löytyi yhteensä 598 artikkelia. Scopuksella oli mahdollisuus tehdä haku otsikon, tiivistelmän ja asiasanojen (keywords) mukaan, joilla löytyi 521 artikkelia. Web of Science -hakukoneella tehtiin sama haku kuin Scopuksella ja artikkeleita löytyi 386 kappaletta.

Kolmannessa vaiheessa jokaisesta hakukoneesta valittiin relevanssin mukaan 50 ensimmäistä artikkelia, kirjaa tai kirjan lukua. Hakukone tekee relevanssivalinnan, eikä katsauksen tekijä vaikuta tulokseen. Rajattaessa hakutuloksia relevanssin perusteella ei ole täysin varmaa, osaako hakukone järjestää tulokset tämän selvityksen kannalta oikeaan tärkeysjärjestykseen vai onko jokin hakuehtoihin sopiva oleellinen tutkimus jäänyt ulkopuolelle. Systemaattisessa kartoituksessa joudutaan siis luottamaan hakukoneen algoritmien toimintaan. Hakukoneittain valikoituneet 50 artikkelia, kirjaa tai kirjan lukua vietiin Zotero-ohjelmaan, jossa aineistosta poistettiin kaksoiskappaleet. Tämän jälkeen erotettiin aiemmat kirjallisuuskatsaukset, joista laadittiin oma yhteenvetonsa (ks. seuraava luku). Myös konferenssipaperit sekä kommenttipaperit poistettiin. Lopulta jäljelle jäi 113 artikkelia, kirjaa tai kirjan lukua. Aineisto vietiin Atlas.ti-ohjelmaan analyysia varten, pois lukien 14 kirjan lukua ja kaksi kirjaa, jotka eivät olleet tarjolla sähköisesti. Näitä tarkasteltiin tarpeen mukaan manuaalisesti.

Neljännessä vaiheessa tarkastettiin, kuinka monta kertaa mikä tahansa hakutermeistä esiintyy artikkeleissa. Tämä tehtiin suoraan hakukoneiden kautta, jotta relevanssi säilyy. Mukaan systemaattiseen katsaukseen valittiin 47 eniten mainintoja saanutta artikkelia tai kirjan lukua; eniten hakusanamainintoja saanut artikkeli sai 83 mainintaa ja viimeiset mukaan päässeet artikkelit 30 mainintaa. Lisäksi relevanssin mukaan valitusta kokonaisuudesta (113 tulosta) poimittiin mukaan neljä ympäristöoikeudenmukaisuuteen ja planetaariseen kansalaisuuteen kohdistuvaa julkaisua täydentämään otosta näiden tärkeiksi havaittujen teemojen osalta.

Selvitys on rajattu edellä mainittuihin viiteen hakutermiin. Muu ympäristökysymyksiin liittyvä kansalaisosallistumisen tutkimus jää näin ollen tarkastelun ulkopuolelle. Ilman niitäkin tulokset ovat liitettävissä laajemman kansalaisosallistumisen tutkimuksen piiriin. Esimerkiksi oikeustieteellisessä tutkimuksessa on analysoitu kansalaisten nostamia syytteitä ja kanteita, jotka kohdistuvat paitsi ympäristölainsäädäntöä rikkoviin yrityksiin, myös kansallisiin hallituksiin (Burger ja Tigre 2023; Preston 2021; Setzer ja Vanhala 2019). Tämä tutkimus linkittyy selkeästi analysoimiimme kansalaisuuden käytäntöihin, missä ihmiset voivat toimia kansalaisasemastaan käsin olemassa olevien institutionaalisten demokraattisten rakenteiden puitteissa.

3.2 Aiemmat ympäristökansalaisuutta koskevat kirjallisuuskatsaukset

Kirjallisuuskatsauksen keskeisiin artikkeleihin sisältyy 15 aiempaa kirjallisuuskatsausta (systemaattisia, bibliometrisiä ja teema-analyysijä), joista 14 on julkaistu viimeisen viiden vuoden aikana ja yksi vuonna 2008. Ne käsittelevät erilaisia ympäristökansalaisuuden näkökulmia eri tieteenalojen näkökulmista. Esittelemme katsaukset lyhyesti alla ja perustelemme oman katsauksemme eroa niihin.

- Gabrielsonin (2008) katsaus käy läpi vihreään kansalaisuuteen liittyvää kirjallisuutta todeten sen kapea-alaiseksi. Ongelma juontaa juurensa siitä, että kansalaisuus päättyy tutkimuksessa usein välineelliseen rooliin vihreiden päämäärien saavuttamiseksi eli siihen itsessään ei kohdistu analyyttistä kiinnostusta. Katsaus osoittaa toisaalta, että vihreää kansalaisuutta teoretisoitaessa luonnonympäristöihin liittyvät kulttuuriset merkitykset otetaan eri ihmisryhmien näkökulmista enenevästi huomioon, mikä laajentaa mielekkäästi ekologisen kansalaisuuden tutkimuksessa kehitettyjä näkökulmia.
- Huttunen ym. (2020) tarkastelevat katsauksessaan ympäristökansalaisuudesta tuotettua tutkimuskirjallisuutta maantieteellisesti painottuvan kirjallisuushaun avulla. Heidän havaintonsa on, että ympäristökansalaisuuden käsite on etähtynyt perinteisistä kansalaisuuden näkemyksistä – kuten kansalaisuudesta asemana – ja alkanut lähentyä kansalaisuutta tekoina ja käytäntöinä. Myös posthumanistiset tutkimusotteet esitellään artikkelissa viimeaikaisina avauksina uudenlaisten ympäristö- ja luontosuhteiden tunnistamiseksi.
- Adamou ym. (2021) keskittyvät katsauksessaan siihen, miten kansalaisten osallistuminen ympäristöalan kansalaistieteen projekteihin edistää ympäristökansalaisuuskasvatusta (Education for

Environmental Citizenship, EEC) ja miten sen kautta kansalaiset voivat toimia eri mittakaavoissa (paikallisesti, kansallisesti, maailmanlaajuisesti) toteuttaakseen ympäristökansalaisuutta.

- Georgioun ym. (2021) katsauksessa opettajat tunnistetaan keskeiseksi voimavaraksi ympäristökansalaisuuden edistämisessä. Opettajien omat käsitykset ympäristökansalaisuudesta ovat merkittävässä asemassa opiskelijoiden asenteiden ja toiminnan kehittymiselle. Katsauksen lisäksi artikkelissa esitellään tuloksia teemahaastattelututkimuksesta, josta ilmeni, että opettajien ymmärrys ympäristökansalaisuudesta on suhteellisen rajallista ja rajoittuu lähinnä paikallisiin, yksilöllisiin ja yksityisiin elämän osa-alueisiin.
- Vasiliadesin ym. (2021) katsaus koskee kansalaistieteen merkitystä osallistumiselle ja tieteen demokratisoitumiselle, tarkastellen kansalaisten osallistumista edellisen kahden vuosikymmenen aikana ympäristö- ja luontopainotteisiin kansalaistiedeprojekteihin. He ehdottavat, että edistääkseen ympäristökansalaisuutta kansalaistieteen tulisi vastata paremmin kansalaisten tarpeisiin ja ajattelutapoihin, edistää heidän oppimistaan, motivoida heitä toimintaan ja palkita heitä siitä.
- Biresselioglun ym. (2022) katsaus keskittyy ympäristökansalaisuuden, energiakansalaisuuden ja niihin liittyvien ilmiöiden väliin suhteisiin, sisältäen näiden käsitteiden teoreettista kehitystä ja prosesseja energiasiirtymän ja ilmastomuutoksen torjunnan näkökulmasta. He osoittavat, miten kyseisiä käsitteitä sekä kansalaisuuden ja ympäristön suhdetta on määritelty kirjallisuudessa.
- Muposhinin ym. (2022) katsaus kohdistuu muovikassieltojen teemaan. Tutkimuksessa vallitsee laaja yksimielisyys tämän trendin hitaudesta ja siinä tunnistetaan kaikkien muovituotteiden ympäristövaikutuksia ja kiertotalouden edistämistä koskevan maailmanlaajuisen sopimuksen tarve. Yhteisölähtöiset, vapaaehtoisuuteen perustuvat ympäristökansalaisuuden muodot näyttäytyvät toistaiseksi vaikuttavimpina.
- Hadjichambisin ym. (2023) katsaus selvittää ympäristökansalaistieteen (*Environmental Citizen Science, ECS*) roolia ympäristökansalaisuuden edistämisessä. Tarkastelu valottaa kolmea keskeistä aluetta – osallistuminen, pedagogiikka ja ympäristökansalaisuus – osoittaen, miten näitä näkökulmia on toteutettu ympäristökansalaistieteessä.
- Ryan ym. (2023) kehittävät katsauksensa pohjalta normatiivisia kriteerejä kansalaisten merkitykselliselle osallistumiselle ympäristöpolitiikkaan. Artikkelin hahmottelee merkityksellisiä kansalaisvaikuttamisen muotoja Euroopan vihreän kehityksen ohjelman (*European Green Deal, EGD*) toimeenpanossa.
- Georgiou ym. (2023) pelitutkimuksen alueelle sijoittuvassa katsauksessa tarkastellaan käyttäytymisen muutokseen tähtäävät pelien (*behavior change games*) vaikutusta pelaajien ympäristömyönteisyyteen, pelien voimaannuttavaa luonnetta sekä pelaamista seuraavaa ympäristökansalaisuuden ilmenemistä. Vaikka käyttäytymisen muutokseen tähtäävät pelit näyttävät edistävän ympäristömyönteisiä asenteita ja lisäävän tietoa ympäristökysymyksistä, ei varsinainen toiminta ympäristön eteen niiden johdosta välttämättä lisäännä.

Tämän selvityksen pohjana oleva kirjallisuuskatsaus tuo merkittävää lisäarvoa aiempiin katsauksiin. Se perustuu viiden ympäristökansalaisuuden kannalta keskeisimmän hakutermien kautta rajattuun joukkoon vertaisarvioitua tutkimuskirjallisuutta viimeisen 15 vuoden ajalta. Katsaus paljastaa yhtäältä, millaisissa yhteyksissä ja kuinka paljon hakutermejä on käytetty, mikä tuottaa tietoa kansalaisuuden ympäristöpainotuksista ajankohtaisessa tutkimuksessa. Toisaalta katsaus tekee näkyväksi, millainen kansalaisuus on tutkimuksen kohteena ja mitkä ympäristökansalaistoimijuuden ulottuvuudet ovat jääneet tutkimuksessa vähemmälle käsittelylle. Lisäksi kiinnitämme huomiota luontonäkökulmaan, joka on jäänyt ilmastonäkökulman katveeseen kestävyyttä tavoittelevan kansalaistoiminnan tutkimuksesta. Tulosten yhteenvedossa eletyn ympäristökansalaisuuden tulkintakehitys ympäristöoikeudenmukaisuuden painotuksella täydennettynä tarjoaa laajan näkymän ympäristökansalaistoimijuuden moninaisuuteen. Kyseessä on ensimmäinen ympäristökansalaisuutta koskeva suomenkielinen systemaattinen kirjallisuuskatsaus.

4 KANSALAISET KESTÄVYYSMURROKSEN TEKIJÖINÄ

Tässä luvussa esittelemme tutkimuskirjallisuutta luvussa 2.3 esitellyn ehtyn ympäristökansalaisuuden kehikossa: Miten kansalaisaseman, kansalaisuuden käytäntöjen ja kansalaisuuden tekojen ulottuvuudet ilmenevät ympäristökansalaisuuden tutkimuksessa? Kiinnitämme huomiota myös toimintaa ohjaaviin arvoihin, asenteisiin ja tunteisiin, joiden merkitystä toimimiselle ympäristön eteen useissa artikkeleissa korostetaan – eli ympäristökansalaiseen toimijana. Tällöin tutkimuksessa puhutaan usein ympäristökansalaisuudesta toimijuutena. Analyysi tarjoaa näkymän ympäristökansalaisuuden eri ulottuvuuksiin; luvussa 5 puolestaan esittelemme samaa kirjallisuutta erilaisista ympäristönäkökulmista. Artikkelit, jotka ovat luonteeltaan puhtaasti teoreettisia tai käsitteellisiä, ovat mukana vain tässä luvussa, sillä niiden merkitys on olennaisin kansalaisuuden painotuksia koskevassa käsitteenmäärittelyssä.

4.1 Ympäristökansalaisuus poliittisen yhteisön jäsenyytenä

Kansalaisen asema voidaan määritellä poliittisen yhteisön jäsenyytenä useilla tasoilla ja hallinnon asteilla (esimerkiksi kunnallinen, kansallinen tai EU-taso). Suomen kansalaisuus perustuu kansalliseen lainsäädäntöön, joka määrittelee suomalaisille tietyt vastuut ja velvollisuudet valtion jäsenenä. Suuri osa tästä lainsäädännöstä jalkautuu kansalaisten elämään paikallisesti kunnallisen itsehallinnon kautta kunnan jäsenyytenä eli kuntalaisuutena. Myös maakunnissa, kaupunkiseuduilla ja hyvinvointialueilla tulkitaan osaltaan kansalaisoikeuksia ja velvollisuuksia – kansalainen on näissä yhteyksissä ”seutulainen” (Kallio ym. 2022). Lisäksi suomalaisia sitoo EU-kansalaisuus. Euroopan unionin määrittämät oikeudet ja velvollisuudet perustuvat jäsenvaltioiden välisiin sopimuksiin, jotka ohjaavat suomalaista lainsäädäntöä. Samoin monet kansainväliset sopimukset, kuten Yhdistyneiden kansakuntien (YK) piirissä laaditut ihmisoikeussopimukset, ovat osa kansalaisaseman määrittelyä Suomessa. Tässä kontekstissa määritämme kansalaisina kansainvälisen yhteisön jäseniksi, josta muiden muassa Delanty (2000) on käyttänyt käsitettä ”kosmopoliittikansalainen”.

Kansalaisuus ei siis asemanakaan ole yksiselitteinen: kuntalaisuus, seutulaisuus, suomalaisuus, eurooppalaisuus ja kosmopoliittikansalaisuus ovat kaikki yhtä ”oikeita” kansalaisasemia, joista käsin voimme toimia ympäristökansalaisina. Ne ovat myös hallinnollisesti määriteltyjä rooleja, joiden kautta ihmisten ympäristötoimijuutta voidaan pyrkiä aktivoimaan ja suuntaamaan politiikkaohjauksen keinoin, eli kansalaisia osallistetaan. Tarkastelemassamme tutkimuksessa kansalaisasema näkyy esimerkiksi EU:n ja valtioiden pyrkimyksinä osallistaa ihmisiä ympäristökansalaisina poliittisten ohjelmien kautta. Kansalaisten asema määritetään tällöin ympäristötoimijuutena, jolle kunta, valtio tai vaikkapa EU määrittää puitteet – missä ja miten ihmisten odotetaan toimivan ympäristön hyväksi.

Luontonäkökulmasta on olennaista huomata, että luonnon hallinta on melko pitkälti valtioperustaista ja toteutuu poliittisen ohjauksen kautta. Luontokansalaisuuden edistäminen on siksi merkittävässä määrin kansallisen poliittisen hallinnon tehtävä. Luonnon monimuotoisuutta tukevan ympäristökansalaisuuden osalta onkin tärkeää kiinnittää huomiota prosesseihin, joissa sille luodaan puitteet. Tämä vaihtelee huomattavasti eri valtioiden välillä. Paitsi että sananvapauden ja demokratian aste vaihtelee valtioittain merkittävästi (Ringov & Zollo 2007), ovat yhteiskunnat erilaisia myös sen suhteen, millainen kansalaistoiminnan perinne ja luottamus poliittisiin instituutioihin niissä vallitsee (mm. European Value Survey). Jo tämä luo erilaisia puitteita luontokansalaisuudelle. Lisäksi tulee huomata, että luontokadon pysäyttäminen tapahtuu hallinnollisilla alueilla, jotka eivät useinkaan noudata luonnon systeemien rajoja.

Vapaaehtoisuuteen ja tiukkaan sääntelyyn perustuvien voimien vaikutukset riippuvat näin ollen paljon siitä, millaisessa yhteiskunnassa niitä toteutetaan. Voi ajatella, että ’heikko’ valtio antaa yksilölle ja ryhmittymille vapaat kädet (kun ei muuta voi). ’Vahvassa’ valtiossa poliittinen näkemys ympäristöstä ja sen suojelun tarpeesta puolestaan ohjaa sääntelyä ja toimintaa. On syytä tiedostaa, että mikäli ympäristötoiminta on vahvasti muodollisesti säänneltyä, ympäristökansalaisuuden kehittämisessä korostuvat velvollisuuksien ja säästöjen oikeudenmukaisuus. Jos taas ympäristötoimissa painotetaan vapaaehtoisuutta ja epämuodollista ulottuvuutta, yhteiskunnan tulee taata mahdollisuudet omaehtoiseen ympäristökansalaisuuteen esimerkiksi riittävän koulutuksen, neuvonnan ja informaatio-ohjauksen avulla. Toisin sanoen, muodollisen hallinnan kautta pystytään luomaan kriteerit ympäristökansalaisuuden yleisille oikeudenmukaisuusperiaatteille,

epämuodollisen toiminnan kohdistuessa paikallisempiin ja ryhmäkohtaisempiin asetelmiin (esim. paikallinen kierrätysongelma).

Kirjallisuuskatsaukseen sisältyy kaksi EU:n ympäristökansalaisuutta käsittelevää artikkelia. Ne tuovat hieman eri näkökulmista esiin, miten ympäristökansalaisen asemaa määritellään osana EU:n ympäristöpolitiikan kehittämistä. Euroopan komission joulukuussa 2019 julkaisemassa vihreän kehityksen ohjelmassa (EU Green Deal) asetetaan tavoitteeksi muuttaa EU kestäväksi yhteiskunnaksi, jossa talouskasvu irrotetaan luonnonvarojen käytöstä siten, että kasvihuonekaasujen nettopäästöt lakkaavat vuoteen 2050 mennessä. Tätä vihreän kehityksen ohjelmaa käsitellään Machin ja Tanin (2022) artikkelissa. He pohtivat, miltä ”vihreä eurooppakansalaisuus” voisi näyttää; millaisia oikeuksia, velvollisuuksia ja hyveitä siihen liittyy; ja kuinka tasaisesti nämä jakautuvat EU-kansalaisten kesken. Demokraattisissa yhteiskunnissa viime kädessä kansalaiset oikeuttavat uudet poliittiset järjestelyt pystyen hyväksymään, hylkäämään ja vastustamaan uusia kehityskulkuja. Saavuttaakseen ympäristötavoitteensa EU:n on näin ollen onnistuttava tarjoamaan kansalaisilleen hyväksyttäviä rooleja muutoksessa kohti kestävämpiä talouksia ja yhteiskuntia. Tutkijat näkevät eurooppalaisen vihreän politiikan voivan rohkaista ympäristökansalaisvaikuttamiseen ja -osallistumiseen, mutta tunnistavat myös haasteita ja sudenkuoppia. Osallistuminen voi olla epätasaista EU:n eri jäsenmaissa, ja uudet käytännöt saattavat olla myös kestävämpiä ja lisätä sosiaalista eriarvoisuutta EU:n sisällä.

EU:n ilmastopolitiikan virallinen tavoite on rajoittaa ilmaston lämpeneminen kahteen asteeseen esiteolliseen aikaan verrattuna. Tavoitetta viestitään kansalaisille eri kanavien, kuten esitteiden ja kampanjoiden, kautta. Näin EU toteuttaa osaltaan koko väestönsä kohdistuvaa ”ympäristökansalaiskasvatusta” laajassa mittakaavassa. Viheralo (2017) on analysoinut näiden kampanjasivustojen sisältöä tutkiakseen, millaisiksi ympäristöpoliittisiksi toimijoiksi EU kansalaisiaan kannustaa. Tutkimuksen kohteena on siis EU:n tulkinta ilmastokansalaisuudesta, ei EU-kansalaisten toteuttama ympäristökansalaistoimijuus. Viheralo toteaa, että taistelussa ilmastomuutosta vastaan EU tulee tuottaneeksi tietynlaisen käsityksen kansalaisten odotetusta roolista. Unioni siis rakentaa diskursiivisesti ”EU:n ilmastokansalaisen”, jonka toimijuutta se haluaa edistää. Tämä ilmastokansalaisuuden ideaali sisältää lähinnä yksityishenkilöiden toimintaa, joka koostuu pienistä päivittäisen elämän muutoksista. Vaikka nämä ovat vihreän siirtymän kannalta tärkeitä muutoksia, pitää Viheralo ongelmallisena näkökulman yksilö- ja kuluttajakeskisyyttä.

Kansallisen tason esimerkin ympäristökansalaisaseman tutkimuksesta tarjoaa Binawanin (2023) artikkeli, jossa analysoidaan Indonesian kouluissa vapaaehtoisvoimin ja verkostomaisesti toteutettavaa Go Green Schools -ohjelmaa. Tämä ”ekologinen liike” (ecological movement) on yksi hallituksen pyrkimyksistä ratkaista maassa vallitsevia ympäristöongelmia. Tarkoituksena on aktivoida koulujen ympäristötoimintaa ja lisätä näin vaikuttavaa ympäristökansalaiskasvatusta. Motivaatiota ohjelman toteuttamiseen luodaan jakamalla palkintoja kouluille, jotka täyttävät ”vihreän koulun kriteerit” (green school criteria). Ekologinen kansalaiskasvatus on tutkimuksen mukaan onnistunut innostamaan kouluja toimimaan ekologisen kestävyyskannalta paremmin ja luomaan vastaavasti koululaisille kestävämpiä toimintatapoja. Ohjelma on motivoinut heitä myös työskentelemään yhdessä, mitä tutkijat pitävät menetelmällisesti hyvänä ekologisen kansalaisuuden pedagogiikkana. Tämä tutkimus tarjoaa yhden esimerkin siitä, miten valtio voi politiikkaohjauksen keinoin vahvistaa ympäristökansalaisuutta väestönsä parissa, varhaisessa vaiheessa omaksuttuna ympäristökansalaisidentiteettinä ja toiminnallisena ympäristötoimijuutena.

Ympäristökansalaisuus asemana ei juurikaan asetu varsinaisen analyttisen kiinnostuksen kohteeksi tarkastelemistamme artikkeleista. Tämä ei tarkoita, etteikö se olisi implisiittisenä näkökulmana informoimassa suurta osaa tutkimuksesta. Pääasiassa tarkastelemaamme tutkimusta kehystää kansallisvaltioperustainen kansalaisuuskonsepti, jossa ihmiset nähdään ensisijaisesti valtioiden jäseninä – joko täysivaltaisina (esimerkiksi aikuiset passinhaltijat), vajaavaltaisina (esimerkiksi alaikäiset ja muut holhouksenalaiset) tai hyvin rajatun kansalaisaseman omaavina ihmisinä (esimerkiksi moninaisissa tilanteissa elävät maahanmuuttajat). Tästä oletuksesta poikkeaa muutama artikkeli, joissa kansalaisuus irrotetaan eksplisiittisesti valtioperustasta ja liitetään esimerkiksi kosmopoliittisen tai monimittakaavaisen kansalaisuuden piiriin.

Historiallisessa tarkastelussaan Mravcová (2023) tunnistaa ympäristöongelmien globaalin luonteen, jonka pohjalta hän määrittelee ympäristökansalaisuuden lähtökohtaisesti ylikansalliseksi. Samantyyppiseen globaalin kansalaisuuden ideaan kiinnittyy Sharma (2023), joka on kehittänyt tutkimuksessaan arvoa luovaa maailmankansalaisuuskasvatuksen pedagogista lähestymistapaa. Se perustuu alkuperäiskansojen näkökulmia

koskevaan tutkimukseen, joka kiinnittyy YK:n kestävän kehityksen tavoitteisiin eli Agenda 2030:een. Keskeisenä tavoitteena on rakentaa muutoskestävyyttä eli resilienssiä luonnonvarojen kestävyteen perustuvassa elinympäristössä, sosiaalisen kestävyden ulottuvuutta ja 'toivon' näkökulmaa painottaen. Samassa hengessä Wood ja Kallio (2019) etsivät ympäristösuhteen tilallista perustaa ihmisten kokemusmaailmasta – niistä todellisuuksista, jotka ihmisille heidän eletystä elämästään käsin jäsenyvät. Tällöin erot eri kansalaisasemassa olevien ihmisten välillä liudentuvat. Artikkelin kiinnittyy vihreän kansalaisuuden käsitteeseen, samoin kuin Trachtenbergin (2010) tutkimus, joka esittelee erittäin kiinnostavasti erilaisia vihreän kansalaisuuden painotuksia.

Trachtenbergin (2010) tulkinta vihreästä kansalaisuudesta tukeutuu yhtäältä Andrew Dobsonin (2003) post-kosmopoliittisen ekologisen kansalaisuuden ideaan, joka on mittakaavaltaan globaalia (ks. tarkemmin luku 5.1). Siinä valtioiden rajat eivät sulje pois ylikansallisesti ja ylipaikallisesti rakentuvaa poliittista yhteisöä. Postkosmopoliittit vihreät kansalaiset voivat näin ollen tunnistaa ekologisia yhteyksiä itsensä ja muiden välillä, eri puolilla maailmaa. Tämän rinnalle hän nostaa Edward P. Weberin (2003) paikkaperustaisen näkökulman, jossa vihreän kansalaisuuden toteutuminen on paikallista tai alueellista. Tällöin pyritään esimerkiksi tukemaan sidosryhmäyhteistyötä luonnonvarojen kestävän hyödyntämisen edistämiseksi. Paikalliset olosuhteet ja poliittisten valintojen seuraukset kansalaisille otetaan vahvasti huomioon samalla, kun parannetaan heidän ymmärrystään omasta elinympäristöstään eli asuinpaikan luonnonympäristöstä suhteessa taloudelliseen ja sosiaaliseen kestävyteen. Vihreä kansalaistoiminta on tässä tulkintakehyksessä vahvasti paikkasidonnaista ja yhteisöllistä. Yhteen tuotuna nämä kaksi näkökulmaa painottavat ylipaikallisen ympäristökansalaisuuden vaikuttavuutta.

Osassa tutkimusartikkeleista käsitellään kansalaisuuden määrittelyn ideologista perustaa, jossa yksi klassinen jäsentely on Deanin (2001) luokittelu (kuva 2). Se auttaa tarkastelemaan eri näkökulmista ihmisten sitoutuneisuutta ympäristökansalaisuuteen. Luokittelu esittää yhtäältä, että ympäristötietoisuus edellyttää sekä ekologisten haasteiden että yksittäisten toimien vaikutusten ymmärtämistä planetaarisella tasolla. Tämän tietoisuuden pohjalta voi rakentua kestävä kansalaistoimijuus, jonka puitteissa ihmiset tekevät tietoisia ratkaisuja omassa elämänpäiressään. Toisaalta tärkeää on poliittinen sitoutuminen, joka kannustaa kansalaisosallistumiseen ympäristöpolitiikan edistämiseksi. Yhteisöllinen osallistuminen painottaa paikallista aloitteellisuutta, kun taas globaali vastuullisuus perustuu ymmärrykseen ympäristöongelmien yllirajaisesta luonteesta. Nämä ympäristökansalaisuuden ulottuvuudet voidaan ymmärtää kahden perinteen, liberaalin ja tasavaltalaisen kansalaisuuden, kautta. Liberaali perinne asettaa etusijalle yksilön oikeudet ja vapaudet, pitäen hallinnon puuttumista kansalaisten elämään ongelmallisena. Tasavaltalaisessa perinteessä puolestaan korostetaan yhteisen hyvän merkitystä ja osallistumista kansalaistoimintaan, jolloin ympäristökansalaisuuteen ei liity vain oikeuksia vaan myös velvollisuuksia. Suurin osa kansalaisista asettuu näiden ääripäiden väliin.

Luokittelun pystyakselin pohjalta voidaan kysyä esimerkiksi, onko ympäristökansalaisen ja valtion suhde luonteeltaan hierarkkinen vai tasa-arvoinen – eli voiko kansalainen neuvoa ministeriötä vai onko tieto–valta - suhde yksisuuntainen? Vaaka-akseli puolestaan havainnollistaa eroa sopimuspohjaisen ja yhteisöllisyyttä korostavan kansalaisuuden välillä: kun ympäristökiistan osapuolina on vaikkapa maanomistajia ja luonnonsuojelijoita, ovat julkisen hallinnon näkökulmasta molemmat osapuolet paikalla kansalaisina, mutta heidän vetoomuksillaan on hyvin erilainen perusta. Näiden ulottuvuuksien kautta Dean (2001) on hahmottanut ympäristökansalaisen "arkkityyppejä", jotka suomalaisesta yhteiskunnastakin löytyvät: markkinatalouteen ja yksilönvapauteen tukeutuvat "yrittäjäkansalaiset", yhteisvastuuta ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta korostavat "uudistajakansalaiset", vallitsevissa puitteissa uusia toiminnan tapoja kehittelevät "selviytyjäkansalaiset" ja yhteisöllisiä ratkaisuja haastaviin tilanteisiin etsivät "mukautujakansalaiset". Esitellessään luokittelun Wood ja Kallio (2019) ehdottavat tätä moninaisuutta lähtökohdaksi ympäristökansalaisuuden määrittelemiseen erilaisissa hallinnollisissa konteksteissa. Jotta koko yhteiskunta saadaan mukaan kestävyystalkoisiin, on löydettävä keinoja tukea ihmisiä erilaisissa kansalaisrooleissa.

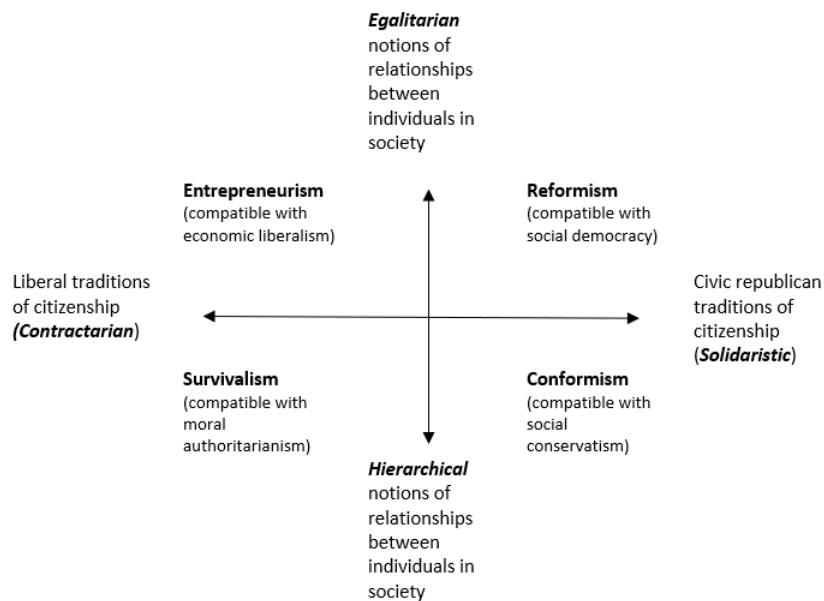

Figure 1: Taxonomy of conventional moral discourses

Source: adapted from Dean (2001, page 494)

Kuva 2: Ympäristökansalaisuus erilaisista yhteiskunnallisista ideologioista käsin määrittynä asemana (Wood ja Kallio 2019, s. 174).

Yhteenvedon toteamme, että ympäristökansalaisuuden tutkimuksessa kansalaisuus valtioperustaisena asemana otetaan pääasiassa annettuna. Analyttisen kiinnostuksen kohteeksi ympäristökansalaisuus päättyy harvoin, mutta valtiokeskeisyyttä haastavaa tutkimusta löytyy jonkin verran. Ympäristökansalaisen muodollinen, ylhäältä alaspäin määrittyvä asema ilmenee useimmiten erilaisten kansalaisuuden käytäntöjen kautta, joita tarkastelemme seuraavaksi.

4.2 Ympäristökansalaisuus muodollisina käytäntöinä

Ympäristökansalaisuuden käytännöt tarkoittavat ympäristövaikuttamiseen pyrkivää toimintaa kansalaisrooleissa, joita yhteiskunta tarjoaa. Ne perustuvat laissa säädettyihin velvoitteisiin kuulla ja osallistaa kansalaisia päätöksentekoon ja ovat pääosin vakiintuneita poliittisen toiminnan muotoja – ympäristökysymyksiin liittyvää kansalaisosallistumista. Äänestäminen ja vaaleissa ehdolle asettuminen, julkisen hallinnon kommentointi, valitusten tekeminen vireillä olevista prosesseista sekä erilaiset kansalaisten näkemysten kuulemisen muodot ovat keskeisiä institutionaalisesti järjestettyjä kansalaisuuden käytäntöjä. Osa näistä edellyttää jonkintasoista kansalaisasemaa (esimerkiksi vaalit), osa on kaikille kyseisestä asiasta kiinnostuneelle ihmiselle avoimia käytäntöjä (esimerkiksi kuulemistilaisuudet) ja osa käytännöistä on rajattu tietyn väestöosan piiriin (esimerkiksi valitusoikeus kaavaprosesseissa).

Lisäksi oikeus ilmaista näkemyksiä julkisesti mahdollistaa kansalaisuuden käytäntöjen toteuttamisen lähes kaikille ihmisille. Mielenosoitukset ja muut julkisesti esitetyt mielipiteet ovat ympäristökansalaisuuden toteuttamista yhteiskunnan oikeuttamissa puitteissa. Yksilövaikuttamisen ohella kansalaiskäytäntöjen piirissä tapahtuukin monenlaista yhteisöllistä toimintaa, kuten järjestötoimintaa (esimerkiksi kansalaisjärjestöiksi ja

-aktivisteiksi itsensä määrittelevät yhteisöt), itseorganisoituvia kansanliikkeitä (esimerkiksi mielenosoitukset ja kansalaisaloitteet) ja julkishallintoa kommentoivaa toimintaa (esimerkiksi mielipiteiden julkinen esittäminen viiteryhmissä). Tämäkin kansalaistoiminta määrittyy kuitenkin välittömästi tai välillisesti suhteessa valtioon (tai kuntaan, EU:hun jne.) eli jo poliittisella agendalla olevien asioiden kommentointiin tai politisoimiseen uusista näkökulmista.

Ympäristökansalaisuuden käytäntöjen osalta tutkimuksessa on tarkasteltu etenkin julkishallinnon pyrkimyksiä edistää kansalaisaktiivisuutta, mutta myös yritysten toimintaa ja eri väestöryhmien – erityisesti alkuperäiskansojen – osallistumisen kysymyksiä. Lisäksi ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen ja -koulutuksen tutkimus kiinnittyy vahvimmin muodollisen ympäristökansalaisuuden ulottuvuuteen, vaikkakin siinä toki käsitellään myös kansalaisasemaa ja luodaan pohjaa epämuodollisten kansalaisuuden tekojen toteuttamiseen.

Wongin ja Sharpin (2009) tutkimus tarjoaa hyvän esimerkin siitä, miten ympäristökansalaisuuden käytäntöjen toteutumista ja haasteita usein lähestytään kansalaisyhteiskunnan tutkimuksessa. He tutkivat Luoteis-Englannissa toteutettua kestävää vesi-innovaatiohanketta ja kansalaisten osallistumista päätöksentekoon yhteisöllisen vesijärjestelmän käyttöönotossa vuokra-asunnoissa. Vesi-innovaation kehittäjillä oli hyvä tarkoitus, mutta hankkeen toteutuksessa ilmeni ongelmia, koska he ja vuokralaiset ymmärsivät kansalaisten ympäristöoikeudet ja -velvollisuudet eri tavalla. Tutkijoiden mukaan ympäristökansalaisuuden edistäminen innovatiivisin keinoin edellyttääkin, että ihmisten olemassa olevat käsitykset oikeuksistaan ja kyvystään tehdä muutoksia otetaan huomioon, samoin kuin haasteet, joita he kohtaavat arjessaan. Tällöin voidaan päästä toimimaan ihmisten kanssa, ei vain heidän puolestaan, mikä on osallistamiseen pyrkivien kehittämishankkeiden keskeinen tavoite. Tämän tyyppistä tutkimusta tehdään runsaasti erilaisiin ympäristökysymyksiin liittyvän kansalaisosallistumisen tiimoilta, esimerkiksi luonnonvarojen hallinnan tutkimuksen piirissä (Mustalahti 2020; Albrecht ym. 2020). Toisaalta myös ympäristöoikeuden tutkimuksen piirissä tutkitaan paljon osallistumisoikeuksiin ja ympäristöön liittyviä kysymyksiä (Barritt 2024; Gellers ym. 2018; Kumpula 2004). Vain osassa tutkimusta käytetään ympäristökansalaisuuden käsitteistöä, mutta temaattisesti kyseessä on laaja monitieteinen tutkimusalue.

Parajulin (2017) tutkimus tuo esiin ekologisen näkökulman merkitystä alkuperäisyhteisöille Intian monikulttuurisen yhteiskunnan kontekstissa. Hän korostaa agroekologisen näkökulman merkitystä hallinnon, yhteisön resilienssin ja ekologisen kansalaisuuden uudelleenmäärittelyssä. Agroekologia tarkoittaa maatalouden harjoittamista ekologisten periaatteiden mukaisesti. Ekologisten konfliktien ratkaiseminen edellyttää tutkijan mukaan itsehallinnon lisäämistä alkuperäisyhteisöjen osalta ja etnisten ryhmien edustajien tunnustamista tasavertaisiksi ekologisiksi kansalaisiksi, mikä edellyttää julkishallinnolta erityistä huomiota. Sen sijaan, että näitä yhteisöjä pyritään integroimaan valtavirtaan, tulisi osallistumista ekologisten haasteiden ratkaisemiseen edistää alkuperäisyhteisöissä vallitsevan ymmärryksen ja osaamisen pohjalta. Muutoin alkuperäisyhteisöjen edustajat määrittyvät helposti toisen luokan kansalaisiksi, joiden asemaa suojataan vain näennäisesti valtion hyvinvointiohjelmien puitteissa, heidän omat näkökulmansa sivuuttaen. Tutkijan mukaan ekologisten konfliktien ratkaiseminen edellyttääkin yleisesti ottaen laajempaa itsehallintoa niissä yhteisöissä, jotka kärsivät eniten vallitsevasta tilanteesta. Vastaavaa tarkastelua on tehty muidenkin alkuperäisväestöjen keskuudessa, Suomessa erityisesti saamelaiden kontekstissa (esim. Meriläinen & Lehtinen 2022), muttei toistaiseksi juurikaan ympäristökansalaisuuden tutkimuksen piirissä (ks. Valkonen ym. 2023).

Wieben (2016) tutkimus Kanadan niin kutsutun ”kemiallisen laakson” alkuperäisasukkaiden toiminnasta ympäristön suojelemiseksi siirtää huomion yksilön vastuusta systeemiseen epäoikeudenmukaisuuteen. Hän lähestyy ekologista kansalaisuutta affektiivisena, ruumiillisena ja suhteellisenä toimintana, joka sisältää olennaisesti ihmiselämän yhteenkietoutumisen luonnon kanssa. Tutkimuksessa tarkastellaan Aamjiwnaangin alkuperäiskansojen lähes vuosikymmenen kestänyttä taistelua ympäristöviranomaisia ja ympäristölainsäädäntöä vastaan alueen asukkaiden kotien, maiden ja kehojen saastuttamisen lopettamiseksi. Kun kansalaisten aika kuluu myrkytystukseen reagoimiseen ja sen vastustamiseen, heikentyvät vastaavasti mahdollisuudet kulttuurisen elämän harjoittamiseen ja kehittämiseen sekä elinympäristön elvyttämiseen ja uudistamiseen. Tämän suhteellisen ekologian näkökulman kautta – jossa tunnustetaan sekä inhimillisiä että ei-inhimillisiä toimijoita – piirtyy esiin kolme vallitsevan vihreän hallintotavan sokeaa pistettä: 1) kansalaisuuden viherryttäminen, 2) elämäntapojen syyllistäminen ja 3) länsimaiset dualismit. Tutkijan mukaan tämä on vihreän kansalaisuuden käsitteen keskeinen dilemma: se sisältää sekä alistavan että voimaannuttavan ulottuvuuden.

Ekologisen kansalaisuuden idea voi auttaa tarkastelemaan myös yritysten vastuuta, esimerkiksi juuri alkuperäiskansojen kulttuurien ja tiedon säilymisen kannalta. Crane ym. (2008) ovat tutkineet yritysten ympäristövastuuta poliittisena neuvotteluprosessina, jossa pyritään saavuttamaan ekologisten hyödykkeiden käyttöön liittyen konsensus oikeuksien ja velvollisuuksien jakamisesta. Tutkijoiden mukaan sidosryhmien tunnistaminen ja uudelleenarvioiminen ekologisen kansalaisuuden näkökulman kautta sisältää merkittävää potentiaalia yritysten vastuullisuuden määrittelyyn. Ekologisen kansalaisuuden idea auttaa myös hahmottamaan yrityksen toiminnan kannalta merkityksellisiä paikallisia ja/tai globaaleja yhteisöjä, esimerkiksi maanviljelyyn, eläinkokeisiin tai fossiilisten polttoaineiden käyttöön liittyvässä liiketoiminnassa.

Wolfen ym. (2009) Kanadassa tekemä tapaustutkimus pureutui ihmisten ilmastonmuutosta koskeviin asenteisiin ja niiden pohjalta rakentuvaan ympäristötoimijuuteen. Tutkimuksessa tunnistettiin neljä suhtautumistapaa: yhteisöllinen, järjestelmäkeskeinen, skeptinen ja ekonomistinen. Ensimmäinen korostaa kansalaisyhteiskuntaa, jolloin vastuu ilmastonmuutoksen torjunnasta ja yleisemmin resurssien säästämisestä on (yksilö)kansalaisilla; tämä oli tutkimukseen osallistujien enemmistön näkemys. Järjestelmäkeskeisessä suhtautumisessa ilmastonmuutos nähdään osana laajempaa rakenteellista ongelmaa, joka edellyttää kokonaisvaltaista yhteiskunnallista muutosta yksilönvastuun korostamisen sijaan. Tutkimuksessa määritellystä skeptisestä suhtautumisesta puhutaan usein ilmastodenialismin käsitteellä, jossa koko ongelman olemassaolo kielletään. Neljännessä suhtautumistavassa korostuvat talouspolitiikan välineet ilmastonmuutokseen vastaamisessa. Tämän näkökulman osalta kanadalais tutkimuksen osallistajat painottivat globaalia talousvastuuta eli ei yksinomaan teollistuneiden maiden vastuuta ilmastonmuutoksen hillinnästä ja sen aiheuttamien ongelmien ratkaisemisesta. Tutkimustulosten perusteella ekologisen kansalaisuuden toteuttaminen vaikuttaisi motivoivan ihmisiä reagoimaan ilmastonmuutokseen laajemminkin. Esimerkkeinä tällaisesta kansalais-toiminnasta mainitaan äänestämisen ja kuluttajuus, joista edellinen lukeutuu selkeästi kansalaisuuden muodollisten käytäntöjen piiriin ja jälkimmäinen enemmän epämuodollisten arjen tekojen alueelle.

Yksilöiden ja tietyn alueen asukkaiden ympäristökansalaisuuden arviointiin on pyritty rakentamaan myös erilaisia malleja, joita tutkimuksissa on testattu. Rao ym. (2022) tarkastelivat teoreettisen SOR-mallin (Stimulus-Organism-Response eli ärsyke-organismi-reaktio) avulla, miten yritysten yhteiskuntavastuu ympäristökysymyksissä vaikuttaa asukkaiden ympäristökansalaiskäyttäytymiseen. Tutkimus tehtiin kiinalaisella maaseudulla. Tutkijat tunnistavat selkeän yhteyden asukkaiden ympäristökäyttäytymisen ja maaseutujen turistikohdeiden kestävä toiminnan väliltä. Kun asukkaat kokivat lisääntyvän matkailun parantavan luonnonympäristön laatua ja hyödyttävän heitä itseäänkin, osoittivat he enemmän omistautumista kohteen ekologisen eheyden ylläpitämiseen. Esimerkiksi Yucunin kylä luopui vakavia ympäristöhaittoja aiheuttaneesta taloudellisesti merkittävästä teollisuudesta. Kylä käynnisti sen sijaan ekologisia ennallistamiskampanjoita ja kehitti maaseutumatkailua uudeksi tärkeimmäksi elinkeinoksi. Erilaiset ympäristömyönteiset toimenpiteet paransivat tehokkaasti kylän ympäristön laatua ja lisäsivät asukkaiden psykologista kiintymystä kylään. Asukkaat, jotka tunnistivat yritysten yhteiskuntavastuullisen toiminnan, sitoutuivat siis halukkaammin kestävään ympäristökäyttäytymiseen.

Poškus (2023) on puolestaan kehittänyt ”yksinkertaista ympäristökansalaisuuden mallia” (SMEC, simple model of environmental citizenship) nuorten liettualaisaikuisen keskuudessa toteuttamassaan laajassa kyselytutkimuksessa. Tutkimuksen tavoitteena selvittää, miten erilaisia ihmisiä tulisi lähestyä heidän ympäristökansalaisuutensa edistämiseksi. Kyselylomakkeen vastaukset ryhmiteltiin persoonallisuuspiirteiden mukaan. Vastajat, joilla ei ollut paljon tietoa tai halua oppia ympäristöasioista, olivat oletetusti vähiten ympäristömyönteisiä. Heidän kohdallaan ympäristötoimijuuteen kannustaminen toteutuisi tutkijoiden mukaan parhaiten ympäristölukutaitoon ja ympäristötiedon välittämiseen panostamalla. Parhaat faktatiedot omaavat vastajat olivat myös asenteiltaan ympäristömyönteisimpiä ja osallistuivat enemmän aktiiviseen (ei aktivistiseen) ympäristökansalaistoimintaan (aktiivinen/aktivistinen ympäristökansalaisuus, ks. luku 4.3.). Heillä oli myös korkein motivaatio oppia lisää ympäristöasioista, mukaan lukien kiinnostus ”omaehtoiseen ympäristökasvatukseen” (environmental [self]education). Tarkoituksenmukaiset opetusmateriaalit voivat kannustaa tämän kaltaisia ihmisiä entistä aktiivisempaan ympäristökansalaisuuden toteuttamiseen. Myönteisimmin ja välinpitämättömminkin ympäristökysymyksiin suhtautuneiden väliin jäi osallistujajoukko, joita voidaan tutkijoiden mukaan kannustaa ympäristökansalaistoimijuuteen parhaiten konkreettisen toiminnan kautta. Tutkimus osoittaa kokonaisuutena, että mikään yksittäinen lähestymistapa ei toimi

ympäristökansalaisuuden opetuksessa, vaan tietopohjan, asenteiden ja toimijuuden edistämiseksi tarvitaan erilaisia pedagogisia strategioita.

Kasvatuksen ja koulutuksen näkökulmat ovat korostuneesti läsnä tarkastelemassamme tutkimuksessa juuri kansalaisuuden käytäntöjen osalta. Ympäristökansalaisuus näyttäytyy tällä tutkimuskentällä hyödyllisenä käsitteenä, koska kasvatus- ja koulutusinstituutioiden tehtäviin kuuluu jo lähes kaikkialla maailmassa ympäristökansalaiskasvatus eri muodoissaan (esimerkiksi kestävyyskasvatus, ilmastokasvatus ja luontokasvatus). Koska instituutiot ovat pääosin valtioperustaisia ja noudattavat kansallisesti määriteltyjä opetussuunnitelmia, on helppo ymmärtää, miksi ympäristökansalaiskasvatuksessa painottuu muodollinen aktiivinen kansalaisuus. Toki ympäristöarvoja ja -asenteita kehittävä kasvatus ja koulutus voi tukea myös ihmisten omaehtoisen, epämuodollisen toimijuuden kehitystä. Tähän palaamme tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Tarkastellessaan ympäristökansalaisuuden käsitettä ympäristökasvatuksen kehityksessä Schild (2016) tuo esiin huolen ympäristökansalaisuuden käytännöllisen kehittämisen puutteesta. Hänen mukaansa aihetta on toistaiseksi lähinnä teoretisoitu, mikä tutkimuksen julkaisuajankohta huomioiden on ymmärrettävä näkökohta. Tutkija korostaa demokraattisen ympäristökansalaisuuden olevan muutakin kuin yksilöiden toteuttamia ympäristön tilaa edistäviä toimia ja käyttäytymistä; se edellyttää myös kollektiivista kansalaisosallistumiseen perustuvaa päätöksentekoa yhteisen hyvän edistämiseksi. Artikkelissa lähestytään ympäristökansalaiskasvatusta kokonaisvaltaisena yhteiskunnallisen toimijuuden tukemisena. Hän tarjoaa tähän lähtökohdaksi paikkaperustaista pedagogiikkaa, jossa oppiminen liitetään vahvasti ihmisten elinympäristöihin.

Samantyyppisillä linjoilla on Moraesin ja Freiren (2016) artikkeli, jossa koulujen opetussuunnitelmia tarkastellaan prosesseina, joihin sisältyy konflikteja, eriäviä intressejä ja valtasuhteita. He ehdottavat, että opetussuunnitelmia tulisi tulkita vahvemmin kussakin yhteiskunnallisessa tilanteessa sen sijaan, että niitä vain toteutetaan vakiintunein menetelmin. Suomessa tähän on hyvät mahdollisuudet, koska valtio asettaa opetussuunnitelmille vain perusteet, joita tulkitaan kunta- ja koulutasolla sekä osana opettajan asiantuntijatyötä. Kannustaminen opetussuunnitelmien perusteiden rohkeaan tulkitsemiseen ympäristökansalaiskasvatuksen näkökulmista voisikin olla yksi tapa edistää paikkaperustaista ympäristökasvatusta ja -koulutusta.

Paikkaperustainen pedagogiikka ja oppiminen (place-based education) nojaa ideana pitkälti ihmismaantieteen tutkimukseen, jossa on yhdistetty kriittisen pedagogiikan ja lapsuuden maantieteen tutkimusperinteitä. Siinä keskeiseksi asetetaan kontekstuaalisuus, eli oppimisen tulisi tapahtua vuorovaikutteisesti osana niitä paikkoja, joissa oppijat elävät. Tätä tutkimusperinnettä on kehitetty eteenpäin Schildtin artikkelin jälkeen eri puolilla maailmaa (tuore kirjallisuuskatsaus: Yemini ym. 2023). Otoksestamme Ganin ym. (2023) tutkimus osaltaan osoittaa, että myös opetuskäytäntöihin ja -menetelmiin on alettu kiinnittää enenevästi huomiota viime vuosina. Heidän mukaansa yhteistoiminnallinen oppiminen on merkittävä keino kestävän koulutuksen edistämiseen opettajankoulutuksessa. Vastavantyyppistä pedagogiikkaa kehitellään Suomessa parhaillaan esimerkiksi arkkitehtikoulutuksessa (Nisonen ym. 2023). Tätä kehitystä kaivattaisiin myös suomalaisen opettajankoulutukseen – mukaan lukien varhaiskasvatus, perusopetus ja aineenopetus – mikä edellyttää resurssointia lähiopetukseen ja sidosryhmäyhteistyöhön.

Koulun, valtion, paikallisyhteisöjen, kansalaisyhteiskunnan ja liike-elämän väliset yhteydet ovat Alkaherin ja Ganin (2020) mukaan tärkeässä asemassa ympäristökansalaisuutta edistävässä kestävyyskasvatuksessa (education for sustainability, Efs). He korostavat, että ympäristöystävällinen yhteiskuntapolitiikka edellyttää kokonaisvaltaista näkökulmaa maailmanlaajuisen ekologisen kriisin ratkaisemiseksi. Tutkimus on toteutettu periaatteiltaan pitkälti Schildtin (2016) esittämässä hengessä. He lähestyvät paikkaperustaista oppimista sosiaalisen pääoman käsitteen kautta. Kestävyyskasvatuksen tulisi tutkijoiden mukaan perustua sosiaalisia ja ekologisia lähestymistapoja yhdistävään teoriaan. He ehdottavat seuraavia konkreettisia toimia tällaisen kasvatuksen edistämiseen: 1) kumppanuuksien luominen ja kehittäminen sisällytetään osaksi koulun toimintasuunnitelmaa, 2) kouluille ja yhteisöille määritellään yhteiset tavoitteet, 3) eri kumppaneiden tarpeiden huomioon ottamiseksi kehitetään avointa vuoropuhelua, ja 4) kumppanit sitoutetaan ympäristökansalaisuuteen yhteisen hyvän nimissä. Lisäksi kumppanuuksien hyötyjä kouluille ja toimijoille tulee heidän mukaansa arvioida jatkuvasti. Sama malli toimisi myös opettajankoulutuksessa.

Gan ja Gal (2023) ovat tutkineet paikkasidonnaisen koulutuksen, ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen (Environmental and Sustainable Education, ESE), koulutukseen liittyvien tunteiden ja arvojen sekä akateemisen sosiaalisen ja emotionaalisen oppimisen välisiä monimutkaisia vuorovaikutussuhteita. Lisäksi he nostavat esiin paikantuneiden tunteiden (situated emotions) käsitteen ympäristökansalaisuuden kontekstissa, mikä tulee lähelle yleisemmin humanistisen maantieteen piirissä käytettyä paikkatunteen (sense of place) käsitettä. Laadullisessa tapaustutkimuksessa israelilaisten viidesluokkalaisten oppilaiden kanssa he analysoivat erilaisia tunnetyyppejä sekä tunteiden, oppimisprosessien ja -tulosten välistä suhdetta. Paikkaperustaisen pedagogiikan teemana oli pikkutuulihaukan (Falco naumanni) suojeluun keskittyvä ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen ohjelma, joka voitaisiin yhtä hyvin määritellä luontokasvatuksen teemaksi. Heidän mukaansa paikantuneilla tunteilla on tärkeä rooli oppimiskokemusten ja ympäristökansalaisuuden edistämisessä ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen ohjelmissa. Niiden avulla voidaan myös lieventää ympäristökysymyksiin liittyvää ahdistusta, jota ilmenee Suomessakin koululaisilla jo alakoulusta lähtien (esim. Ratinen & Pahtaja 2020).

Ympäristökansalaisuutta – ja samalla opiskelijoiden asenteita ja osallistumista oppilaitosten järjestämille ympäristöön ja kestävyteen liittyville kursseille tai ohjelmiin – on tarkasteltu myös ylemmillä koulutustasoilla. Park ja Kim (2022) kehittivät ja sovelsivat tutkimuksessaan kolmivaiheista projektitoimintaa lukion ilmastomuutoskerhossa ekologisen kansalaisuuden edistämiseksi, yhteistyössä eteläkorealaisten lukiolaisten kanssa. Kerhotoiminnalla pyrittiin kehittämään viittä ekologisen kansalaisuuden ulottuvuutta: tietoa ja ymmärrystä, vastuullisuutta, oikeudenmukaisuutta, kestävyttä ja osallistumista. Toiminta oli periaatteiltaan opiskelijakeskeistä ja vuorovaikutteista. Tulokset osoittavat, että opiskelijoiden ekologinen kansalaisuus parani kerhotoiminnan myötä. Pienellä osalla oppilaista tapahtui kuitenkin erisuuntaista kehitystä eli kerhotoiminta ei onnistunut vahvistamaan heidän ympäristötoimijuuttaan. Tulos on yhteneväinen Poškusiin (2023) havaintojen kanssa: ympäristökasvatukseen tulee sisältyä moninaisuutta, jotta erilaiset ihmiset voivat löytää itselleen mielekkäitä tapoja kiinnittyä ympäristökansalaisrooleihin.

Chan (2023) seurasi tapaustutkimuksessaan taiwanilaisen yläkoulun seitsemännen ja kahdeksannen luokan oppilaiden osallistumista yhteisönsä kannalta erittäin kiistanalaisen kosteikkopolitiikan pohtimiseen. Tutkimus paljasti, että opiskelijat käsittivät roolinsa moniarvoisina ympäristökansalaisina neljän elementin kautta. Näitä olivat käsitys yhteisöstä, käsitys ympäristöstä, oikeudellinen- ja institutionaalinen tieto sekä moniarvoisuus. Tutkija korostaa, että ympäristö- ja kestävyyskasvatus on kiinteässä yhteydessä ympäristöpolitiikkaan – kysymys on siis aina ympäristö- ja kestävyyskansalaiskasvatuksesta. Kestävien yhteiskuntien saavuttamiseksi tarvitaan hänen mukaansa lähestymistapoja, jotka auttavat opiskelijoita käsittelemään monimutkaisia poliittisia ympäristökysymyksiä ja toimimaan niiden osalta itselleen mielekkäillä tavuilla. Paikkaperustainen koulutus on tämänkin tutkimuksen mukaan hedelmällinen lähestymistapa näiden pyrkimysten saavuttamiseksi.

Telešienė ym. (2021) arvioivat teknillisen korkeakoulun perustutkinto-opiskelijoiden ympäristökansalaisuuden muuttumista Kaunasin yliopistossa Liettuassa. Tutkijoiden tuottaman ja analysoiman kestävä kehityksen kurssin tavoitteena oli kehittää globaalia, kriittistä ja reflektointia tietoisuutta kestävä kehityksen eri ulottuvuuksista, kestävä kehityksen eettisiä periaatteita noudattaen. Opetus toteutettiin sidosryhmäyhteistyössä, sellaisissa käytännön konteksteissa, joissa tutkinnon suorittaneet tulevat toimimaan työelämässä. Kontekstuaalisuus on siis tämänkin pedagogiikan keskiössä, samaan tapaan kuin paikkaperustaisessa opetuksessa. Tulokset osoittavat, että osallistuminen interventiokurssille tuotti myönteistä kehitystä opiskelijoiden ympäristökansalaisuudessa suhteessa verrokkiryhmään. Tutkijoiden mukaan heidän kokeilemansa erilaiset pedagogiset lähestymistavat, kuten sosiaalisen eristäytymisen olosuhteissa verkossa toteutettu vertaisryhmätyö, voivat edistää ympäristökansalaisuuden kehittymistä. He toteavat ympäristökansalaisuuden liittyvän myös merkittävästi ympäristöasenteisiin, lapsuuden ja nuoruuden aikaisiin luontokokemuksiin sekä sukupuoleen, mikä tulee huomioida koulutuksessa.

Myös opettajien ekologisen kansalaisuuden tasoa on arvioitu tutkimuksissa. Karatekin (2019) on soveltanut ECS-asteikkoa (Citizenship Scale) 296 opettajaan, jotka työskentelivät opetusministeriön alaisuudessa olevissa eri alojen julkisissa oppilaitoksissa Turkissa. Tutkimuksessa mitattiin opettajien ekologisen kansalaisuuden tasoa, eri alojen opettajien uteliaisuuden tasoa ympäristöä kohtaan sekä ympäristötoimiin osallistumisen tiheyttä. Analyysi tehtiin ekologisen kansalaisuuden keskeisten ulottuvuuksien suhteen, joiksi tutkimuksessa

määriteltiin osallistuminen, kestävyys, vastuu, sekä oikeudet ja oikeudenmukaisuus. Tutkimukseen osallistuneiden opettajien ekologisen kansalaisuuden taso oli alhainen osallistumisen osalta, kohtalainen vastuullisuudessa sekä kestävydessä ja korkea oikeuksien ja oikeudenmukaisuuden ulottuvuudessa. Kiinnostavaa tuloksissa on, että mitä enemmän uteliaisuutta ympäristöasioita kohtaan opettajat ilmaisivat, sitä merkittävämpiä heille olivat kestävyden, vastuullisuuden, oikeuksien ja oikeudenmukaisuuden ulottuvuudet. Tämä vahvistaa näkemystä toimijuuden tukemisen merkityksestä, myös työelämässä tapahtuvan ympäristökansalaisuuden osalta: ilman ympäristökysymyksistä kiinnostuneita toimijoita ei synny vaikuttavaa toimintaa. Utelaisuuden ruokkiminen ja uteliaasta työotteesta palkitseminen voisikin olla yksi ohjauskeino aikuisten ympäristökansalaisuuden edistämiseen.

Kowasch ym. (2022) tutkivat Itävallassa metsäkasvatuksen (forest education) eli metsäympäristöissä tapahtuvan ympäristökansalaiskasvatuksen mahdollisuuksia. Metsäkasvatus liitetään tutkimuksessa ympäristökasvatukseen ja -koulutukseen, erityisesti kestävyyskasvatuksen (education for sustainable development, ESD) lähtökohdista, jonka valtavirtaa he pitävät monilta osin ongelmallisesti ihmiskeskeisenä. Tutkijoiden esittelemä metsäkasvatuksen näkökulma perustuu ei-ihmiskeskeiseen ajattelutapaan – syväekologiseen filosofiaan – jonka mukaan niin inhimillisellä kuin ei-inhimilliselläkin elämällä on itseisarvoinen oikeus kukoistaa maailmassa. Metsäkasvatus perustuu kaikilla aisteilla tapahtuvaan oppimiseen ja mahdollistaa näin myös emotionaalista kiinnittymistä luontoon. Metsäkasvattajien piirissä toteutettu kyselytutkimus ja sitä täydentävä tapaustutkimus osoittavat, että pedagogisesti ohjatut kohtaamiset luonnon kanssa voivat johtaa lisääntyneeseen vastuullisuuteen ja ympäristötietoisuuteen, mikä heijastaa osaltaan kokemuspohjaisia käyttäytymisen muutoksia. Tutkijat pitävätkin tällaista lähestymistapaa toimivana, koska se parantaa ymmärrystä monimutkaisista metsäekosysteemeistä ja ihmisestä osana niitä. Samalla metsäkasvatus auttaa ymmärtämään, että luonnon monimuotoisuuden köyhtyminen vaikuttaa myös omaan elämäämme.

Sharman (2023) artikkelissa asetetaan abstraktimmalle tasolle kysymään, miten koulutus tulisi ”kehystää” uudelleen ympäristökriisin aikakaudella. Tarkastelun kohteena ovat vaihtoehtoiset tavat ajatella kestävyteen liittyvästä opetuksesta. Arvoa luova globaali kansalaisuuskasvatus (value-creating global citizenship education) on tutkijan oma ehdotus vaihtoehtoiseksi pedagogiseksi lähestymistavaksi vallitsevalle uusliberaalille paradigmatilalle. Tämän uuden paradigman mukainen koulutus auttaisi kasvattamaan ihmisiä, jotka ajattelevat kriittisesti ja pystyvät toimimaan yhdessä maapallon ja yhteiskunnan hyväksi. Tämä lähtökohta, joka on linjassa transformatiivisen kasvatusparadigman kanssa, soveltuu yhtä hyvin muodollisten kansalaisuuden käytäntöjen kuin epämuodollisten kansalaisuuden tekojen toteuttamiseen.

Sharman (2023) mukaan kouluissa ja muissa yhteisöissä tulisi voimaannuttaa nuoria ympäristöpolitiikan toimijoina kuuntelemalla heidän ääntään ja tukemalla heidän yhteisiä toimiaan, nuorten ylipaikallisesti ja ylikansallisesti verkottuneen elämänpiirin huomioiden. Tutkijan mukaan tulisi myös pohtia, miten nuorten intohimoista asennetta yhteiskunnallisiin kysymyksiin voitaisiin hyödyntää paremmin planetaarisen kansalaisuuden tukemisessa. Nämä kysymykset ovat erittäin olennaisia myös suomalaisen ympäristökasvatuksen kehittämisessä, jota nykyisellään informoi varsin valtio- ja ihmiskeskeinen maailmankuva ja luonnontieteellinen painotus.

Ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen osalta löytyy runsaasti tutkimusta ympäristökansalaisuudesta, niin empiirisen kuin teoreettisemman tutkimuksen osalta, mukaan lukien erilaisten mallien kehittäminen ja testaaminen. Yhdessä ongelmaksi tällä tutkimuskentällä on tunnistettu tutkimusten hetkellisyys ja irrallisuus: tulokset ovat usein tapauskohtaisia eikä niitä toisteta. Näin ollen ei saada tietää, tapahtuuko muutosta pidemmällä aikavälillä. Stam ym. (2023) laativat metatutkimuksen, jossa he analysoivat yli sataa artikkelia, joiden teemana oli oppimisen rooli kestävyysmurroksessa. Oppimisesta tai kasvatuksesta keskusteltiin niissä harvoin pitkäjänteisemmin: vaikka monet kirjoittajat totesivat muutosta tapahtuneen, ei pitkäkestoista seurantaa tehty. Tämä johtuu osittain siitä, että tutkimusrahoituksen saaminen pitkittäis- kuin tapaus- tutkimuksiin on haastavampaa. Wolff (2022) huomauttaakin, että vaikka kasvattajat ja kasvatuksen tutkijat voivat suunnitella ja järjestää oppimistilanteita, joiden päämääränä on transformatiivinen oppiminen, ei opetuksen pitkäkestoisia vaikutuksia voi interventiotyyppisessä tutkimuksessa arvioida. Tämä huomio perustelee tarvetta laajamittaiselle ympäristökansalaisuuden tutkimusohjelmalle (esimerkiksi strategisen tutkimuksen ohjelma), jossa voitaisiin painottaa oppimistulosten pitkäjänteistä seurantaa.

Kasvatuksen ja koulutuksen aikaansaamat muutokset tapahtuvat monimutkaisten prosessien kautta. Lukuisat sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat mahdolliseen muutokseen. Nämä oppimisen kehykset kaipaavat Stamin ym. (2023) mukaan erityisesti lisää tutkimuksellista huomiota. Ympäristökansalaisuuteen kasvaminen tarkoittaa yhtäältä ymmärryksen kehittymistä syy- ja seuraussuhteiden osalta, mutta toisaalta sitä, että oppii keskustelemaan uusista asioista sekä ratkaisemaan ongelmia yhdessä muiden kanssa, teoreettisesti ja käytännössä. Tarkastelemissa tutkimusten jaettu viesti onkin, että ympäristökansalaisuuskasvatuksen ja -koulutuksen olisi muututtava tällaiseen kokonaisvaltaisempaan ja vuorovaikutteisempaan suuntaan kaikilla oppiasteilla. Muutoksen puolesta työskentelevä koulutus uskaltaa kyseenalaistaa vallitsevia politiikkoja ja käytäntöjä sekä luoda uusia avauksia dialogisissa oppimisprosesseissa (Zilliacus & Wolff 2021). Paikka-perustaisuus eri muodoissaan on useiden tutkijoiden suosittama lähtökohta vaikuttavaan ympäristökasvatukseen.

Myös aktivistiselle kansalaisuudelle on tilaa liberaalin demokratian tarjoamissa muodollisissa ympäristökansalaisuuden käytännöissä. Mielenosoitukset ovat tästä hyvä esimerkki: niihin osallistumalla kuka tahansa voi ilmaista ympäristökysymyksiin liittyviä näkemyksiään julkisesti lain suojaamana. Greta Thunbergin aktivistisesta kansalaisuudesta ympäri maailmaa levinneet Fridays for Future (FFF) -mielenosoitukset ovat yksi viimeaikainen esimerkki tämän oikeuden hyödyntämisestä. Huttunen ja Albrecht (2021) ovat analysoineet FFF-liikkeeseen liittyvää kansalaiskeskustelua Suomessa, mihin palaamme seuraavassa alaluvussa. Huomattavaa on, että osana tätä liikettä jopa päiväkotikäiset lapset ja alakoululaiset ovat osoittaneet mieltään ympäristön puolesta, pitämällä samalla lakkopäivän koulutusinstituutiostaan (Kallio 2019b).

Suomessa viime aikoina runsaasti yhteiskunnallista huomiota on saanut Elokapiinan Metsän vuoro -hankkeen aktivistinen toiminta, jota muiden muassa Koneen Säätiö rahoittaa. Säätiö on alleviivannut viestinnässään, ettei se rahoita kansalaistottelemattomuutta vaan lain suojaavaa kansalaisaktivismia; tämä kuvastaa kansalaisuuden käytäntöjen ja tekojen välistä eroa. Kansalaisaktivismin (kansalaisuuden käytäntö) ja kansalaistottelemattomuuden (kansalaisuuden teko) välillä kulkeva raja on usein käytännössä veteen piirretty, mutta sen näkyväksi tekeminen voi olla hyvinkin tärkeää eri toimijoille. Elokuvaohjaaja Aki Kaurismäki reagoi Elokapiinan toimintaan päinvastaisesti kuin Koneen Säätiö: hän ilmoitti ympäristöliikkeelle osallistuvansa mielellään nimenomaan rauhanomaisista mielenosoituksista mahdollisesti koituvien sakkojen maksamiseen, henkilökohtaisen syytteen uhallakin, tukeakseen liikkeen toimintaperiaatteisiin sisältyvää kansalaistottelemattomuuden ulottuvuutta (Joukanen 2024). Tämä ilmentää hyvin, että eletyn ympäristökansalaisuuden ulottuvuudet tekevät näkyväksi myös erilaisia tulkintoja demokratiasta (Kallio ym. 2020).

Kansalaisuuden muodollisten käytäntöjen piiriin luettavissa olevaa aktivistista toimintaa on tarkasteltu muutamassa otoksemme artikkelissa. Barak (2020) on tutkinut ympäristöaktivisteiksi itsensä mieltäneiden kaupunkilaisten toimintaa ja mahdollisuuksia edistää kestävästä kaupunkikehitystä yhteistyössä kuntien kanssa. Tutkimus toteutettiin Saksassa (Berliinissä, Hannoverissa ja Freiburgissa) ja Israelissa (Tel-Aviv Jaffassa ja Jerusalemissa) osana kaupunkien omia projekteja, joihin on sisällytetty mukaan ympäristöaktivistisia osallistumisen muotoja. Tämä on hyvä esimerkki siitä, miten julkinen hallinto voi pyrkiä laajentamaan tarjottuja kansalaisuuden käytäntöjä alueille, joilla kansalaisten on huomattu jo toimivan kunnan näkökulmasta mielekkääseen suuntaan omaehtoisesti (eli toteuttavan kansalaisuuden tekoja). Vastaavaa on tehty myös Suomessa, esimerkiksi Tampereen Hiedanrannan alueen kehittämisen yhteydessä (Kallio ym. 2021).

Barak (2020) jakaa tutkimuksessaan yhteistyöprojektit kolmeen tyyppiin: 1) itseorganisoidut asumisyhteisöt, joissa vastustettiin yksityisomistamista, haluttiin vähentää kaupunkiasumisen ekologista jalanjälkeä ja toteutettiin osallistavaa kaupunkisuunnittelua; 2) kaupunki-luonto-hybriditoiminta, esimerkiksi kaupunkiviljely tai ruokaosuuskunnat, joiden kautta toteutettiin kansalaiskasvatusta ja osoitettiin solidaarisuutta maaseutua kohtaan ja 3) kaupunkitilaa muokkaavat projektit, joissa otettiin kaupunkia haltuun (right to the city), edistettiin yhteisörakentamista ja vahvistettiin kansalaisoikeuksia. Näillä keinoin aktivistit toimivat ekologisina kansalaisina ja esittivät kaupungille sosiaalisia, kulttuurisia ja poliittisia näkemyksiään kestävämpiin toimintamuotoihin siirtymisestä. Toiminnan suora suhde julkiseen hallintoon erottaa tämänkaltaisen aktivismin epämuodollisesta aktivistisesta ympäristökansalaisuudesta, josta annetaan esimerkkejä seuraavassa luvussa.

Myös Humphreys (2009) tarjoaa esimerkkejä aktivistisen kansalaisyhteiskunnan ja julkisen hallinnon yhteistyöstä. Tapauksessa on kysymys julkisten ympäristöhyödykkeiden säilyttämisestä metsäsektorilla. Andrew Dobsonia (2003) seuraten hän erottaa ympäristökansalaisuuden ja ekologisen kansalaisuuden käsitteet toisistaan (ks. tarkemmin luku 5.1). Siinä missä ympäristökansalaisuus keskittyy ympäristöoikeuksiin ja pyrkii määrittelemään uudelleen valtion ja kansalaisen välistä suhdetta, ekologinen kansalaisuus ajaa ekologisen tilan oikeudenmukaista käyttöä yli kansalainvälisten rajojen. Käytännössä nämä kaksi kansalaisuuden muotoa ovat päällekkäisiä ja usein myös toisiaan vahvistavia. Molempiin sisältyy globaalin vastuunkannon ulottuvuus. Oikeuksiin perustuvan lähestymistavan vahvistaminen on yksi alkuperäiskansojen ja paikallisyhteisöjen käyttämistä taktiikoista vastustaa ulkopuolelta tulevien vahvojen yritysten ja ryhmien – kuten puutavara-, paperi- ja maatalousyritysten – aiheuttamia luontohaittoja.

Humphreysin (2009) tarkastelemissa kamppailuissa metsäyhteisöt vaativat oikeuksiaan kollektiivisesti ympäristökansalaisina ja ekologisina kansalaisina. Tutkijan mukaan ympäristökansalaisuuden ja ekologisen kansalaisuuden olisi tärkeää päätyä tukemaan toisiaan käytännössä. Hän ottaa esimerkkejä tällaisista kamppailuista Kambodžasta, jonka osalta käsitellään Global Witness -järjestön toimintaa, ja Boliviasta, missä trooppisten metsien suojelussa on käytetty menetelmänä velka-luonto-vaihtokauppaa (debt-for-nature swaps). Artikkelissa käsitellään myös kansainvälistä ympäristölainsäädäntöä ja sen vaikutusta eri maiden ympäristöpolitiikkaan. Ympäristökansalaisuudella tutkija tarkoittaa erityisesti valtion ja kansalaisten välistä sopimuksellista suhdetta: ympäristökansalaiset tunnustavat ympäristöoikeudet, jotka valtio on määritellyt, ja heillä on velvollisuus kunnioittaa myös muiden oikeuksia. Ympäristökansalaisten oikeudet ovat siis vastavuoroisia eli kaikkien tahojen yhtäläinen moraalinen oikeus näihin oikeuksiin tunnustetaan. Oikeuksiaan vaatiessaan metsäyhteisöt siksi esittivät, että metsäkatoa aiheuttavia toimijoita eli metsien teollisia käyttäjiä tulee velvoittaa vastaamaan seurauksista. Nämä velvollisuudet eivät ole vastavuoroisia, vaan koskevat vain niitä, jotka aiheuttavat luontohaittoja.

Toisaalta metsäyhteisöt näkevät itsensä Humphreysin (2009) mukaan ekologisina kansalaisina, jotka kantavat ei-sopimuksellisia vastuita ekologiseen jalanjälkeen perustuen. Ekologisina kansalaisina metsäyhteisöt pyrkivät esimerkiksi vähentämään omaa jalanjälkeään ja haastavat näin kestävämpiä tuotanto- ja kulutustapoja. Metsäkato ja maapallon metsäluonnon köyhtyminen on lähes poikkeuksetta seurausta maailman vauraimpien maiden kestävämmistä kulutus- ja tuotantotottumuksista, sekä niihin kytkeytyvistä globaaleista tuotantoketjuista ja markkinoista; tähän kohdistuu lopulta tarkasteltujen metsäyhteisöjenkin kritiikki. He toimivat ympäristöoikeudenmukaisuuden nimissä, ja erityisesti niiden puolesta, joiden ääni ei kuulu päätöksenteossa (esimerkiksi alkuperäiskansat ja köyhät maaseutuyhteisöt).

Kuten esittämistämme moninaisista esimerkeistä ilmenee, yhteiskunnan kansalaisilleen tarjoamat muodolliset ympäristökansalaisosallistumisen käytännöt sisältävät laajan kirjon mahdollisuuksia aktiivisena, ja jopa aktivistisena, ympäristökansalaisena toimimiselle ja ympäristökansalaisuuden yhteiskunnalliselle edistämiseksi. Mukana on kaikille Deanin (2001) luokittelussa (ks. edellinen luku) määritellyille kansalaistyypeille sopivia toiminnan muotoja. Tarkastelemamme kansainvälisen tutkimuksen pohjalta on hahmotettavissa vastaavia toiminnan muotoja myös suomalaisille ympäristökansalaisille. ”Yrittäjäkansalaisina” voimme esimerkiksi pyrkiä edistämään kestävästä kaupunkikehitystä ylipaikallisen ja ylikansallisen liiketoiminnan mahdollisuuksiin tarttumalla. ”Uudistajakansalaisina” voimme etsiä keinoja kokonaiskestävyyden edistämiseen, vaikkapa tuomalla eri ihmisryhmien näkökulmia esiin maankäyttöön liittyvissä uudistuksissa tai kutsumalla erilaisia toimijoita mukaan paikallispolitiikkaan. ”Selviytyjäkansalaisina” voimme etsiä välineitä heikentyvien elinolojen parantamiseen, esimerkiksi paikallisten kiertotalousratkaisujen kehittämiseen osallistumalla. ”Mukautujakansalaisena” voimme mennä mukaan kestävyystalkoisiin liittymällä oman asuinalueen kehittäjäryhmään tai muuhun järjestettyyn toimintaan. Nämä kaikki ovat mahdollisuuksia myös paikkaperustaiselle ympäristökasvatukselle ja -koulutukselle eri oppiasteilla, varhaiskasvatuksesta korkeakouluihin ja vapaaseen sivistystyöhön.

4.3 Ympäristökansalaisuus arkisena toimijuutena

Ympäristökansalaisuuden teot ovat kansalaisasemasta riippumatonta, epämuodollista toimijuutta ympäristön tilan parantamiseksi. Niitä tehdään arkipoliittisessa yhteiskunnassa, jossa ihmiset kokemuksellisesti elävät – eli missä tahansa (esim. Kallio & Häkli 2017). Tämänkin toiminnan piiristä voidaan tunnistaa aktiivista ja aktivistista

kansalaisuutta: aktiivinen kansalainen toimii enemmän annettujen ohjeiden ja mallien mukaan, aktivisti-kansalainen puolestaan taistelee itse määrittelemillään keinoilla tunnistamia epäoikeudenmukaisuuksia vastaan. Molemmissa tapauksissa on kysymys omien näkemysten pohjalta toimivista poliittisen yhteisön jäsenistä, joiden ympäristökansalaistoimijuus perustuu sisäistettyihin arvoihin, moraliteetteihin ja identiteetteihin.

Kansalaisasemia esittelevän alaluvun (luku 4.1) päätteeksi esiteltyä Deanin (2001) luokittelua on kritisoitu juuri tämäntyyppisen kansalaisuuden huomiotta jättämisestä (esim. Latta 2007). Käsitteellistä keskustelua eletystä ympäristökansalaisuudesta ovat tehneet Wood ja Kallio (2019) vihreän kansalaisuuden painotuksella. He tuovat esiin Deanin esittämien lähestymistapojen puutteita ja esittävät tulkintakehyksen laajentamista ja syventämistä kohti moninaisempia kansalaistoimijuuden ulottuvuuksia. Tutkiessaan nuorten jokapäiväistä elämää eri projekteissa tutkijat ovat havainneet, että monilla lapsilla ja nuorilla on huomattavaa kiinnostusta ja huolta ympäristöasioista. Molemmat ovat tutkineet nuorten kansalaisten elämää tilallisina kokemuksina. Tämän pohjalta he ovat tuottaneet yhdessä ymmärrystä vihreästä kansalaisuudesta ylipaikallisena ja ylikansallisena toimijuutena, joka kietoutuu yhteen muiden ihmisten eletyn elämän kanssa ylisukupolvisesti. Sekä nykyisten että tulevien sukupolvien näkökulmasta vihreän kansalaisuuden edistäminen kaipaisikin lisää kontekstuaalista tutkimusta, jotta voitaisiin ymmärtää paremmin esimerkiksi suomalaisten näkökulmasta, miten ihmisten arkikokemukset kytkeytyvät yhteen globalisoituneessa maailmassa. Erityisesti globaalissa pohjoisessa ja etelässä elävien ihmisten välisten kokemuksellisten yhteyksien tutkiminen on olennaista globaaleihin ympäristöhaasteisiin vastaamisen kannalta.

Machin (2012) on kehittänyt ”agonistisen vihreän kansalaisuuden” näkökulmaa, jossa vastuullisuus tarkoittaa kansalaisten kehollisista ominaisuuksista (kuten rotu, sukupuoli, etnisyys tai vammaisuus) johtuvien erilaisuuksien tuomista yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tämä edistää kansalaisten vastuuta erityisesti päätöksenteon merkityksessä: se, miten suhtaudumme erilaisiin toisiin ihmisiin, on aina teko. Tutkija pitää kollektiivista vastuunkantoa elintärkeänä agonistiselle demokratialle, mutta vastuullinen kansalaisuus ei edellytä yhteisymmärryksen saavuttamista. Pikemminkin tulee tavoitella sellaisten päätösten tekemistä, jotka eivät perustu konsensukseen, vaan ristiriitojen hyväksymiseen osana yhteiskuntaelämää. Jos haluamme toimia vastuullisesti ympäristöä kohtaan, on tärkeää tunnustaa täydellisen yhteisymmärryksen mahdottomuus ja pikemminkin ottaa se esiin kuin peitellä väistämättömiä erimielisyyksiä. Tämä näkökulma perustelee, miksi hyvinkin erilaiset ympäristökansalaisuuden muodot – muodolliset ja arkiset, yksilölliset ja kollektiiviset, aktiiviset ja aktivistiset – tulee tunnistaa osana ratkaisua kestävyysmurroksen laajamittaiseen toteuttamiseen. Agonistinen kestävä yhteiskunta kestää erilaisuutta ja erimielisyyttä, koska juuri tämä moninaisuus on demokratian perusta, Hannah Arendtin (1958, 8) klassista teoriaa mukaillen: ”Olemme kaikki ihmisinä samanlaisia siinä mielessä, että yksilöinä olemme kaikki erilaisia.” (Kallio ym. 2015, 17).

Gabrielson ja Parady (2010) tarjoavat ruumiillisen kansalaisuuden (corporeal citizenship) käsitteen haastamaan vallitsevia vihreän kansalaisuuden ideaaleja. Se kiinnittää huomiota ihmisen ja luonnon väliseen riippuvuuteen ja kyseenalaistaa feministisen tutkimuksen hengessä luonnon ja kulttuurin välistä kategorista jakolinjaa. Posthumanistisen ontologian mukaisesti he pitävät tärkeänä ihmisen ja muun luonnon tarkastelemista osana samaa ”orgaanista kehollisuutta” eli ”elämänverkostoa”, jotka liittävät yhteen kaiken elämän planeetallamme. Tämä holistinen näkökulma auttaa tunnistamaan yhteyksiä, joiden kautta ihminen on osa luontoa kulttuurivälitteisestä asemastaan käsin. Se haastaa näin ajattelemaan kansalaisuuden ideaa vähemmän ihmiskeskeisellä tavalla. Ruumiillisen kansalaisuuden käsite auttaa myös hahmottamaan uudella tavalla mitä toimijuus on ja tuottaa samalla ihmiskeskeistä maailmankuvaa haastavan näkemyksen kansalaisuudesta toimintana. Artikkelin on hyvä esimerkki posthumanistisesti ja uusmaterialistisesti suuntautuneesta ajankohtaisesta tutkimuksesta, joka on saanut jalansijaa myös suomalaisessa ympäristökansalaisuuden tutkimuksessa (Huttunen ym. 2019).

Mravcová (2023) tarkastelee ympäristökansalaisuuden käsitteen historiallista kehittymistä ja tuo esiin ympäristökansalaisuuden kasvavan potentiaalin kestävästä maailman tavoittelemisesta. Tutkija tunnistaa yhdeksi merkittävimmistä haasteista yksilöiden toiminnan pienimuotoisuuden, jolla ei ole konkreettista vaikutusta ympäristöongelmiin. Maailmanlaajuisten ilmiöiden ja prosessien – kuten ilmastonmuutoksen ja luonnon köyhtymisen – käsittelemiseen tarvitaan siksi kansallisvaltioiden toimivallan ylittäviä ratkaisuja. Tutkijan mukaan juuri ympäristökansalaiset voivat toimia vaikuttavasti globaalissa mittakaavassa. Artikkelin

tarjoaakin esimerkin kansallisvaltioperustasta irrottautuvasta tutkimuksesta, mikä muuttaa ympäristökansalaisaseman merkitystä olennaisesti; perusta toiminnalle ei olekaan alueellinen poliittinen yhteisö, vaan samanmielisten toimijoiden ylikansallinen yhteisö. Tämän kaltainen verkostoituminen ja toiminta kannustaa kollektiiviseen ympäristötietoisuuteen sekä aktivistiseen ympäristövastuuseen yhteistä planeettaamme kohtaan.

Kansalaisuuden tekoja tarkastellaan usein sellaisten ryhmien näkökulmista, jotka eivät kuulu täysivaltaisesti kansalaisuuden piiriin. Yksi tällainen ryhmä on alaikäiset yhteiskunnan jäsenet eli lapset ja alle 18-vuotiaat nuoret. Firinci Ormanin (2022) artikkeli on yksi harvoista selvitykseen valikoituneista tutkimuksista, joissa on syvemmin pohdittu, mitä ympäristökansalaisuus eri ihmisille arjen toimintana tarkoittaa. Tutkimus auttaa osaltaan laajentamaan Deanin (2001) luokittelua (luku 4.1.) eletyn ympäristökansalaisuuden ulottuvuuksilla, mikä parantaa sen kattavuutta. Tutkija käsittelee nuorten arkipäivän ympäristötoimintaa ilmastonmuutoksen ja kuluttajuuden näkökulmista. Käsitteellisessä artikkelissaan hän jäsentää nuorten ympäristökansalaistoimijuutta neljän ulottuvuuden kautta. Nelikenttä korostaa ympäristökansalaisuuden performatiivisia eli esitettyjä ulottuvuuksia: ympäristökansalaisten omaehtoisella toiminnalla on yhteiskunnassa aina yleisö, jonka suhteen omaa toimintaa peilataan. Toimijaroolit eivät ole hänen mukaansa toisiaan poissulkevia eivätkä ne kata kaikkia nuorten ympäristöpoliittisen toimijuuden ulottuvuuksia; jäsentely on kehitetty erityisesti ympäristökriittisen kuluttajuuden tarkasteluun. Kuluttajuuden lisäksi nuoret voivat harjoittaa monenlaista ympäristökansalaistoimijuutta arkipäiväisissä käytännöissään.

Firinci Orman (2022) näkee nuoret kuluttajat yhtäältä haavoittuvina kansalaisina markkinatoimijoiden edessä, mikä asettaa heidät ”passiivisen osallistujan” asemaan globaalien talouden kentällä (victim). Ilmastonmuutos ja luontokato muuttavat monien nuorten elinolosuhteita ja vahvistavat heidät uhriasemaansa. Nuoret voivat toimia kuluttajina myös ”äänestäjän” roolissa (voter); näennäisen vapaasti valitsevana toimijoina, joiden valinnoille markkinat kuitenkin luovat olosuhteet. Esimerkiksi ostotoimilla tavaroita, palveluita, yrityksiä tai tuottajamaita nuoret voivat tietoisesti valita mitä kuluttaa tai olla kuluttamatta – omien resurssiansa ja sen tarjonnan puitteissa, jonka äärellä he ovat. Kolmanneksi toimijuuden ulottuvuudeksi tutkija tunnistaa kriittiset ympäristötoimet, joiden kautta nuoret kuluttajat voivat osallistua ympäristöaktivismiin ja kansalaistoimintaan ”hylkääjinä/vastustajina” (rejecters) sille, mitä toimintamahdollisuuksia makropolitiset voimat heille tarjoavat. Edellisessä alaluvussa (luku 4.2) mainittu nuorten ilmastoaktivismiin uusi sukupolvi on hyvä esimerkki tällaisesta vastarinnasta, joka kohdistuu oikeudellisiin, poliittisiin ja taloudellisiin ekosysteemeihin. Neljänneksi tutkija tunnistaa, että nuoret kuluttajat voivat toimia myös arkisten ympäristökysymysten ”tulkitsijoina” (interpreters) yhdessä muiden ihmisten kanssa ja näin kyseenalaistaa esimerkiksi markkinalogiikkaa. Tällainen tulkinnallinen toimijuus näkyy usein arjen ympäristöaktivismina. Yksilöllisiin ja kollektiivisiin ponnisteluihin sitoutuva aktivistinen elämäntapa on luovaa ja innovatiivista, niin yksityisen kuin julkisen toiminnan piirissä.

Nuorten aikuisten kuluttajuutta ovat tutkineet empiirisesti Cavazos-Arroyo ja Sánchez-Lezaman (2022). He vertailivat meksikolaisten ja espanjalaisten nuorten aikuisten vihreää kuluttamista. Heidän ”vihreässä kulutuskäyttäytymisessään” ei ilmennyt selviä eroja. Molempien ryhmien osalta havaittiin, että nuorten aikuisten vihreää kulutusta tukee sisäinen motivaatio, joka juontuu pitkälti kiintymyksen tunteesta luontoa kohtaan. Myös ympäristöön liittyvä sosiaalinen identiteetti vaikutti myönteisesti koettuun ympäristökansalaisuuteen: kuluttaja, joka samaistuu ympäristövastuullisiin ihmisiin, on alttiimpi kehittymään ympäristökansalaisena. Ympäristöön liittyvällä sosiaalisella identiteetillä ei kuitenkaan ilmennyt tutkimuksessa vaikutusta espanjalaisten ja meksikolaisten nuorten aikuisten muodolliseen ympäristökansalaistoimintaan. Vaikka psykologinen yhteys oli olemassa, ei se vaikuttanut päätökseen osallistua esimerkiksi mielenosoituksiin tai vetoomuksiin ympäristön puolesta. Tutkimuksen tulokset siis painottavat, että ympäristömyönteinen identiteetti johtaa helpommin ympäristökansalaisuuden epämuodollisiin henkilökohtaisiin tekoihin kuin muodollisiin käytäntöihin. Tätä ymmärrystä olisi mahdollista hyödyntää paitsi kasvatuksessa ja koulutuksessa, myös yleisemmin ajankohtaisiin ympäristökysymyksiin liittyvässä viestinnässä ja uutisoinnissa.

Huttunen ja Albrecht (2021) ovat tutkineet Fridays for Future (FFF) -ilmastoliikkeestä Suomessa käytyä mediakeskustelua (uutismedia ja sosiaaliset mediat). He pohtivat artikkelissaan aikuisten äänten hallitsevuutta tämän liikkeen ”kehystämisessä” eli siinä, miten toimintaa tulkitaan ja kontekstualisoidaan. Tutkimuksen kohteena on aikuisten käymä julkinen keskustelu lasten ympäristöaktivismista, ei aktivismi itsessään. FFF on lasten ja nuorten toteuttama, globaali aktivistinen ympäristöliike, joka vaatii systeemistä muutosta ja

poliitikkoja sekä muita aikuisia toimimaan vastuunsa mukaisesti. Se käyttää protestimuotonaan koululakkoja, asettuen samalla uudelleenmäärittelemään alaikäisten kansalaisoikeuksia: kuuluuko vajaavaltaisen kansalaisuuden piiriin oikeus mennä lakkoon itselle tärkeän asian puolesta? Osallistuminen koululakkoon tuo esiin myös kysymyksen koulutuksen etuoikeudesta. Koululakkojen merkitys protestimuotona on erilainen Suomessa, missä kaikilla on mahdollisuus koulunkäyntiin, verrattuna maihin, joissa koulunkäyntiin on rajatut mahdollisuudet. Tutkijat tunnistivat kolme erilaista kehystä koululakoista Suomessa käydyistä aikuisten välisistä mediakeskusteluista: 1) kestävä elämäntavan kehys, joka keskittyy ympäristökansalaisuuden yksilöllisiin näkökohtiin, 2) aktiivisen nuorison kehys, jossa keskitytään nuorten osallistumisen perusteluihin politiikassa ja 3) koulunkäynnin kehys, jossa ollaan huolissaan nuorten lakkotoiminnasta. Tutkijat osoittavat, että FFF-liikkeeseen osallistuvien lasten ja nuorten voimaannuttamiseksi heidän oma äänensä pitäisi saada paremmin esille sekä uutismediassa että sosiaalisissa medioissa, ja aikuisten pitäisi myös kuunnella heitä enemmän.

Myös Asahin ym. (2018) luontoperustaista toimintaa (nature-based activities) analysoivassa tutkimuksessa lähestyttiin ympäristökansalaisuutta lapsuuden näkökulmasta, mutta enemmän elinikäisen oppimisen kannalta ja luontokansalaisuuden kontekstissa. Tutkimuksessa ilmeni neljä mekanismia, joilla lapset altistuivat luonnolle: 1) lapsuudessa saadut luontokokemukset, joilla on elinikäinen vaikutus ympäristökansalaisuuteen ja luontoperustaiseen toimintaan sitoutumiseen; 2) omatoiminen ja ystävien kanssa tapahtunut luonto-altistuminen, joka vaikuttaa myönteisesti sekä aktiivisen ympäristökansalaisuuden kehittymiseen että luontoperustaiseen toimintaan sitoutumiseen; 3) perheen kanssa luonnossa vietetty aika, joka näkyi aikuisena myönteisesti luontosuhteessa, mutta ei varsinaisessa ympäristökansalaisena toimimisessa ja 4) luonto-altistuminen koulun ohjelmien kautta. Viimemainittu liittyi eniten ympäristönsuojeluun ja aktivismiin sekä vapaaehtoistyöhön ympäristön eteen, mutta ei kuitenkaan ennustanut ympäristölukutaitoa tai sitoutumista luonnon monimuotoisuutta tukevaan toimintaan aikuisuudessa.

Yhteenvetona Asah ym. (2018) toteavat, että lasten omaehtoinen altistuminen luonnolle (joka sijoittuu epämuodollisten ympäristökansalaisuuden tekojen alueelle) on tehokkaampaa kuin institutionaalisesti toteutettu altistaminen (joka sijoittuu muodollisen ympäristökansalaiskasvatuksen alueelle). Tämä pätee sekä pitkäjänteisesti kehittyvän ympäristökansalaisuuden osalta että luontomyönteiseen toimintaan (kuten retkeily, lintujen tarkkailu, kalastus, pyöräily ja melonta, valokuvaus, marjastus ja sienestys tai vierailut luonnonpuistoihin ja luontokeskuksiin) eri elämänvaiheissa sitoutumisen kannalta. Heidän tutkimuksensa tarjoaa tärkeän viestin myös suomalaiselle ympäristökansalaiskasvatukselle ja -koulutukselle: informaaliset oppimisympäristöt ja muut arkielämän toimintaympäristöt ovat keskeisiä ympäristön kannalta merkityksellisen toimijuuden kehittymiselle, sekä toiminnan että toimijan merkityksessä. Siksi järjestöjen, kotien, harrastusyhdistysten ja muiden ihmisten arjessa merkityksellisten tahojen tukeminen on tehokasta ympäristökansalaisuuden edistämistä.

Lapsuuden luontokokemusten ja ympäristötekojen välistä yhteyttä on tutkittu pitkään. Rosa ja Callado (2019) laativat aiheesta metatutkimuksen, joka osoittaa, että positiivisesta yhteydestä luontokokemusten ja ympäristötoimien välillä on olemassa paljon tutkimustietoa, vaikkakin nämä yhteydet voivatkin olla monenlaisia ja ilmetä eri tavoin. Tutkijat asettuvat tukemaan tätä löydöstä, joka rohkaisee sekä aikuisia että lapsia altistumaan luonnolle arkisissa elämäntilanteissa – samaan tapaan kuin Asah ym. (2018) edellä. Sillä voi olla vaikutusta ympäristötietoisuuden lisääntymiseen kognitiivisella tasolla. Tämän lisäksi arkiset luontokokemukset voivat edistää ympäristötoimia tavoilla, joita ei ole helppo mitata tai tunnistaa muodollisten ympäristökansalaisuuden termein. Tutkijat toteavat kuitenkin, että luontokokemusten ja ympäristömyönteisyyden välinen yhteys on monimutkainen ja vaatii lisää tutkimusta. Kestävä luontosuhde voi olla erilainen eri ihmisillä, jotka viettävät paljon aikaa luonnossa, riippuen heidän ymmärryksestään, arvoistaan ja asenteistaan eri kestävyysulottuvuuksien suhteen. Luonnossa oleilu itsessään ei siis johda ympäristökansalaisuuden tekoihin.

Aikuisväestön osalta kansalaisuuden epämuodollisten tekojen tutkimuksessa korostuu teemana kuluttajuus. Zorell ja Yang (2019) tekivät aiheesta kansallisen kyselyn (N = 1 350) Saksassa. Tutkimuksessa arvioitiin erilaisten ekologisten ja poliittisten kulutusvalintojen yleisyyttä ja tiheyttä sekä niiden yhteyttä tiettyihin arvoihin, kansalaisoikeuksiin ja -velvollisuuksiin koskeviin käsityksiin, verkkomedian käyttöön ja ostotottumuksiin. Tutkijat esittävät kestävään kuluttajuuteen liittyen kolme kansalaisten itsensä määrittämää

tapaa: 1) kestävä ostaminen, 2) kulutuksen vähentäminen ja 3) vihreä liikkuminen. Sosiaaliset ja ekologiset huolenaiheet kietoutuvat näissä tiiviisti toisiinsa. Tutkimus esittää, että riippumatta siitä, keskittyvätkö ihmiset arjessaan kulutuksen vähentämiseen, kestävää ostamiseen vai kestävään liikkumiseen, heidän valintojaan ohjaavat ekologisuus, eettisyys ja terveellisyys. Ihmiset pyrkivät siis edistämään sosioekologista muutosta omalla toiminnallaan. Tutkimustulokset osoittavat lisäksi, että sosiaaliluokalla on merkitystä kuluttajuudessa vain kestävien hankintojen kannalta. Vaikka kestävä kansalaisuuden esteenä voivat olla esimerkiksi yhteiskuntaluokan, asuinpaikan ja iän tuomat haasteet, kestävää kuluttamista harjoittivat kaikista sosiaalisista taustoista tulevat ihmiset, soveltaen sitä omien mahdollisuuksiensa mukaan. Tämän pohjalta onkin perusteltua esittää, että kaikkien ihmisten epämuodollista ympäristökansalaisuutta voidaan tukea politiikkatoimilla ilman vaatimusta samanlaisesta toimijuudesta, mikä on linjassa johdannossa ja luvussa 5.6 käsittelemämme ympäristöoikeudenmukaisuuden ideaalin kanssa.

Myös Micheletti ja Stolle (2012) ovat analysoineet kestävää kuluttajakansalaisuutta, mutta poikkeuksellisesti suurorganisaatioiden kontekstissa. Ensimmäisessä osatutkimuksessaan he tarkastelivat kolmen globaalien toimijan (Fairtrade International (FI), People for the Ethical Treatment of Animals (PETA) ja The Walt Disney International Company) asiakirjoissa tunnistettuja kestävään kansalaisuuteen kohdistuvia odotuksia. Tutkimuksessa analysitiin virallisia ja julkisia asiakirjoja, kuten vuosiraportteja. Lisäksi mukana oli FI:lta Maailman reilun kaupan järjestön allekirjoittama reilun kaupan periaatteiden peruskirja, tiedotteet lapsityövoimasta, ilmastonmuutoksesta, kestävästä kehityksestä sekä köyhyydestä. PETA:n osalta analysitiin vuosikatsauksien lisäksi verkkopohjaista ”usein kysytyt kysymykset”-osiota. Disneyltä mukaan otettiin yhtiön yrityskansalaisuusraportti. Kaikkien kolmen toimijan materiaaleissa kiinnitettiin erityistä huomiota virallisiin lausuntoihin lapsityövoimasta ja ilmastonmuutoksesta.

Michelettin ja Stollen (2012) tutkimus osoittaa, että myös suurorganisaatiot pyrkivät sovittamaan kansalaisten kestävyteen kohdistuvia odotuksia toimintaansa, eikä se ole aina helppoa. Tutkitut globaalit toimijat näyttivät myös muuttavan toimintatapojaan yrittäessään sisäistää, tai ainakin käsitellä uskottavasti, keskeisiä kestävyysodotuksia. Tässä mielessä niitä voidaan pitää edelläkävijöinä muille yrityksille, ja jopa kuluttajille, joiden näkemyksiä analysitiin toisessa osatutkimuksessa laajan kyselytutkimuksen keinoin. Sillä kerättiin tietoa muun muassa ruotsalaisten kulutustottumuksista, poliittisesta osallistumisesta, asenteista ympäristöpoliittisia ratkaisuja kohtaan sekä kansalaisuuden ihanteista. Tutkijat pyrkivät analyysissään ymmärtämään kestävä kansalaisuuden henkeä ja käytäntöjä, mitä he peilasivat ensimmäisen osatutkimuksen tuloksiin. Tutkimuksen kokonaistulokset ehdottavat, että kestävä kansalaisuus on laajenemassa kolmen ulottuvuuden osalta: 1) huoli menneistä ja nykyisistä epäoikeudenmukaisuuksista ja niiden vaikutuksista tulevaisuuteen, 2) maailmanlaajuinen vastuu ja 3) vastuu eläimistä ja muusta luonnosta.

Edellisessä alaluvussa keskusteltu paikkaperustainen ympäristökansalaistoiminta on esillä myös muutamissa artikkeleissa, jotka sijoittuvat ympäristökansalaisuuden tekojen piiriin. Tutkiessaan iranilaisen kaupungin paikallisia lähiruokahankkeita Fadaee (2017) selvitti, miten paikalliset ruokajärjestelmät edistävät ekologista kansalaisuutta. Hän puhuu tutkimuksessaan alhaalta ylöspäin suuntautuvasta näkökulmasta kansalaisuuteen, mikä painottaa toiminnan omaehtoisuutta. Tutkija analysoi ympäristökansalaisuuden tekoja ympäristöystävällisten ruoka-aloitteiden muodossa. Tällä hän tarkoittaa ruokakauppoja ja ravintoloita, jotka pyrkivät edistämään ympäristöystävällisen ruoan kuluttamista ja jakavat samalla tietoa kuluttajille. Tutkimukseen osallistuneiden luomuruokakauppojen ja kasvisravintoloiden toimijat ajattelivat, että kansalaisilla on oikeus saada tietoa kuluttamastaan ruoasta, sen turvallisuudesta sekä ruoan vaikutuksista ympäristöön. Iranissa nopeasti kasvanut ympäristöystävällisen ruoan tarjonta on moniulotteinen ilmiö, johon liittyy niin kulttuurin, politiikan kuin taloudenkin ulottuvuuksia. Tutkimus korostaa sekä ravintoloiden ja kauppojen että kuluttajien toimintaa arkisina tekoina, joita he haluavat tehdä omista lähtökohdistaan ja omilla ehdoillaan. Tämä artikkeli tuokin hienosti näkyviin, että ympäristökansalaisuutta voidaan toteuttaa ”tiskin molemmin puolin” – työntekijänä ja palvelun saajana, yrittäjänä ja asiakkaana – ja näin edistää kestävyysmurrosta paikallisesti yhdessä.

Naapuruusverkostoja analysoidaan yhteisöllisenä toimintana Kennedyn (2011) artikkelissa. Hän tutki, miten osallistuminen epävirallisiin sosiaalisiin verkostoihin vaikuttaa ympäristökansalaistoimintaan. Kulutustaan vähentämään pyrkivään verkostoon kuulumisen antoi osallistujille muun muassa yhteenkuuluvuuden tunteita, vaikka heidän toimintansa ei ollutkaan aina ympäristöön liitettyjen tavoitteiden mukaista. Toistensa

läheisyydessä asuvat ihmiset muodostivat ”kriittisen massan”, joka pystyi toimimaan yhdessä ekologisesti kestäväällä tavalla. Toimiessaan osana verkostoa kansalaiset saivat mahdollisuuden kamppailla sellaisia rakenteellisia haasteita, mikä yksittäisissä kotitalouksissa ei olisi ollut mahdollista. Tutkija esittää, että kun ekologiset kansalaiset toimivat epävirallisissa naapurustoverkostoissa, syntyy hyveellinen kierre. Naapuruusverkostoissa voidaan siis olla tehokkaampia ympäristökansalaistoimijoita – tässä tapauksessa ekologisia kansalaisia – kuin erikseen toimittaessa. Tämä artikkeli on esimerkki tutkimuksesta, jossa kuluttajuutta ei lähestytä yksilönvastuun kautta suhteessa markkinavoimiin, vaan yhteisöllisenä kuluttamisen vähentämisen projektina, joka linkittyy yhteen muun arjessa mielekkääksi koetun sosiaalisen elämän kanssa.

Misran (2023) tutkimus tarkastelee ekologista kansalaisuutta tapauksessa, jossa paikallisyhteisö asettui tukemaan alueen maataloutta; tämän voi nähdä yhtenä aikuisten kansalaisten tapana toimia omaehtoisesti ympäristökansalaisina. Tässä Kanadan Edmontonissa tehdyssä etnografisessa tutkimuksessa haastateltiin 20 ihmistä, jotka osallistuivat kumppanuusmaatalouteen (community supported agriculture, CSA). CSA on kumppanuuspohjainen, riskejä jakava maanviljelijöiden ja paikallisten ihmisten yhteisaloite. Perheiden ylläpitämiä CSA-tiloja toimi Albertan provinssissa 40 vuonna 2019. Haastatteluihin osallistui viiden maatilan omistajia ja/tai osakkeenomistajia sekä kaksi ruoka-aktivistia. Paikalliset ihmiset osallistuvat CSA-tiloilla ruoan kasvattamisen eri vaiheisiin kokopäivätyönsä ohella, kukin resurssiensa mukaan. Kaikki osallistujat pitivät kestävyysnäkökohtia tärkeinä ja olivat tietoisia ruoan terveys- ja ympäristövaikutuksista.

Misran (2023) tutkimustulokset osoittavat, että oikein suunniteltuna yhteisölliset ruokatuotannon hankkeet ovat hedelmällisiä ekologisen kansalaisuuden edistäjiä. Ne edellyttävät kuitenkin vahvaa sitoutumista mukana olevilta ihmisiltä. Yhteisöllisyyttä korostava lähiruokatoiminta tarjoaa ihmisille kuluttajina mahdollisuuksia kehittää omia vihreitä asenteitaan osana jaettua arkea. Kriittisenä huomiona hän kuitenkin mainitsee, että kumppanuusmaataloudessa mukana olevat tahot toimivat lähinnä eettisinä kuluttajina eivätkä käyttäneet etuoikeutettua asemaansa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen (esimerkiksi sadon jakaminen vähävaraisempien ihmisten kesken). Tämä kritiikki kuluttajakansalaisuutta kohtaan tulee vastaan monissa muissakin artikkeleissa, joissa käydään oikeudenmukaisuuteen liittyvää keskustelua (esim. Atkinson 2014; Flynn ym. 2008; Humphreys 2009, tarkemmin luvussa 5.6). Sosiaalisen kestävyuden ulottuvuuden korostaminen on näin ollen erityisen tärkeää ekologisen kuluttajuuden tukemisessa.

Ympäristökansalaisuuden tekojen yksi suoranainen motiivi voi olla myös oman edun tavoittelu, jota Flynn ym. (2008) ovat tutkineet. Tarkastelun kohteena olivat britannialaisten asenteet vetyenergiateknologioita kohtaan, mukaan lukien teknologian riskit ja hyödyt. Tutkimuksessa selvisi, että vaikka energiakysymysten merkitys tiedostettiin, olivat näkemykset vetyinnovaatioista yleensä neutraaleja; ympäristökansalaisuudelle ominaisiksi väitetyistä kollektiivisista ja solidaarisista arvoista oli vain vähän merkkejä. Suora vaikutus omaan kotitalouteen näkyi tutkimuksessa suurempana huolenaiheena kuin ympäristölle tulevat hyödyt. Tutkimukseen osallistujien näkemykset mahdollisista tulevista vetysovelluksista – esimerkiksi liikenteessä tai lämmön ja sähkön tuotannossa – olivat tiukasti yhteydessä henkilökohtaisiin kustannuksiin, mukavuuteen ja turvallisuuteen. Monet suhtautuivat varovaisesti kompromisseihin talouskasvun ja työllisyyden sekä tiukemman ympäristö- ja energiasäätelyn välillä.

Monet Flynnin ym. (2008) tutkimuksen osallistujista tunnistivat muun muassa energiankäytöstä johtuvan ilmaston lämpenemisen ja ilmastomuutoksen monimuotoiset haittavaikutukset sekä yksilöitä että valtioita koskettaviksi vakaviksi ongelmiksi. Tämä ei kuitenkaan suoraan motivoinut heitä muuttamaan elämäntapojaan. Osa ilmaisi voivansa muuttaa kulutustaan tai hyväksyä tiukemman ympäristövalvonnan, jos siitä olisi hyötyä heidän ja heidän lastensa terveydelle; samalla heidän globaali, kansallinen ja alueellinen huolensa oli vähäistä tai jopa olematonta. Toiset kertoivat voivansa omaksua ympäristöystävällisempiä käytäntöjä, mutta he eivät luottaneet muiden ihmisten tekevän samoin. Yksi ilmaistu syy haluttomuuteen muuttaa käyttäytymistä oli kyynisyys liike-elämän ja hallituksen intressejä kohtaan. Tämä kriittinen tutkimusartikkeli on harvinainen otoksessamme, jossa ympäristökansalaisuutta tuodaan tyyppillisesti esiin myönteisten kehityskulkujen kautta. Siksi sen viesti on nähdäksemme erityisen painava, kun mietitään politiikkaohjauksen keinoja arkisen ympäristökansalaisuuden edistämisessä.

Ympäristötekojen ja asenteiden välistä ristiriitaa ovat analysoineet myös Martinsson ja Lundqvist (2010) Ruotsissa kosmopoliittisen kansalaisuuskäsityksen kautta. Tutkimuksessa havaittiin, että suhteellisen pieni joukko kansalaisia noudattaa moraaliin perustuvan ekologisen kansalaisuuden ihanteita. Neljä viidestä

tutkimuksen osallistujista ei ajatellut eikä toiminut tutkimuksessa määritellyn ekologisen kestävyysmukaisesti. Tutkijat tunnistivat kuitenkin tämän lisäksi kaksi kiinnostavaa ristiriitaa: osa ihmisistä ajattelee ekologisesti, mutta toimii ”harmaalla alueella” eli heidän toimintansa on vain vähän tai ei lainkaan vihreää. Osalla ihmisistä ajattelu puolestaan voi sijoittua ”harmaalle alueelle”, mutta he toimivat siitä huolimatta ekologisesti (esimerkiksi liikkumisessa, kierrätyksessä ja energian käytössä). Yhteys ympäristöasenteiden ja toiminnan välillä ei näin ollen ole aina rationaalinen tai suoraviivainen – mikä tuo jälleen esiin, miksi ympäristökansalaisten toimijuutta on tuettava sekä toiminnan että toimijoiden osalta. Ihmisten asenteiden ja toiminnan välisiä ristiriitoja selitetään tutkimuksessa yhtäältä taloudellisilla syillä, toisaalta sosiaalisilla normeilla, ja kolmanneksi poliittisia instituutioita kohtaan koetulla luottamuksella tai sen puutteella.

Myös Jagers ym. (2014) ovat tutkineet ruotsalaisten ekologista kansalaisuutta. He lähestyvät aihetta neljän ulottuvuuden kautta: 1) sosiaalinen oikeudenmukaisuus, 2) julkisen ja yksityisen erottelun haastaminen, 3) ei-alueelliset vastuut ja 4) epäsymmetrinen vastuu. Nämä ihanteet heijastavat arvoja, asenteita, käsityksiä ja normeja, joiden oletetaan vaikuttavan ympäristökäyttäytymiseen myönteisesti. Tämän tutkimuksen perusteella ruotsalaisia voidaan pitää pääsääntöisesti ekologisina kansalaisina. Toisin kuin Martinssonin ja Lundqvistin (2010) tutkimuksessa, heidän mukaansa ihmiset, jotka ajattelevat ekologisen kansalaisuuden mukaisesti, myös todennäköisemmin käyttäytyvät ympäristöystävällisesti päivittäisessä elämässään. Näiden varsin erilaisten, samassa yhteiskunnassa melko lyhyen ajan sisällä toteutettujen tutkimusten tulosten pohjalta voidaan todeta, että erilaisilla otoksilla, tutkimusmenetelmillä ja teoreettisella näkökulmalla voidaan päätyä hyvinkin erilaisiin tulkintoihin. Siksi olisikin tärkeää, että ympäristökansalaisuuden tutkimusta rahoitettaisiin Suomessa monitieteisesti, esimerkiksi laajalla tutkimusohjelmalla.

Kolmas Ruotsissa toteutettu tutkimus on Harringin ym. (2011) ihmisten ympäristöhuolia koskeva pitkittäistutkimus, jossa seurattiin 20 vuoden ajan kansalaisten ympäristönäkemyksiä. Tutkijat havaitsivat ympäristönäkemyksissä voimakasta vaihtelua eri vuosina, liittyen pääasiassa maan taloustilanteeseen ja media-viestintään. Tulokset osoittavat, että kun kansalaiset pitävät maansa taloudellista tilannetta heikkona, heidän ympäristöhuolensa vähenevät tai jäävät taka-alalle. Vastaavasti, kun ympäristöasioista tiedotetaan enemmän mediassa, ihmisten huoli ympäristöstä kasvaa. Näistä kahdesta tekijästä talous näyttäisi vaikuttavan ihmisiin enemmän kuin media. Ruotsalaistutkimuksen tulokset saattavat ilmentää asenneympäristön muutoksia ja sen taustoja myös Suomessa. Kun poliittisessa ilmastossa ja julkisessa keskustelussa vahvistuu huoli kansantaloudesta, ympäristökysymyksiin panostaminen saattaa herkästi jäädä taka-alalle.

Tässä luvussa on käsitelty ympäristökansalaisuuden epämuodollisia tekoja, jotka eivät usein näyttäydy kansalaistoimintana, edes sitä toteuttaville ihmisille itselleen. Näitä tekoja on mielekästä lähestyä kansalaistoimijuuden käsitteen kautta, koska niissä on usein yhtä paljon kysymys arvoista ja asenteista kuin itse tekemisestä. Miten ihmiset suhtautuvat ja suuntautuvat jokapäiväisessä elämässään erilaisiin ympäristökysymyksiin on olennaista sen osalta, miten he päätyvät toimimaan erilaisissa arjen tilanteissa – ja kehittymään kollektiivisesti perheinä, työyhteisöinä, naapurustoina, harrastusporukoina ja muina arjen yhteisöinä. Joskus ympäristökansalaisuuden teot ovat kuitenkin hyvin määriteltäviä ja eksplisiittisen ympäristöpoliittisia. Tällöin ihmiset toimivat omista lähtökohdistaan aktiivisesti tai aktivistisesti muuttaakseen omaa elinympäristöään tai laajemmin planeetan tilaa parempaan suuntaan. Yhteenvetäen toteamme, että tämän moninaisen toimijuuden merkitys on keskeistä oppia tunnustamaan ja tunnustamaan nimenomaan ympäristökansalaisuutena. Ihmisten arkipäiväiset teot ovat olennaisia oikeudenmukaisen kestävyysmurroksen toteutumiselle.

5 YMPÄRISTÖ MÄÄRITTELYKYSYMYKSENÄ

Otokseemme sisältyy kansainvälistä ympäristökansalaisuuden tutkimusta viiden teeman osalta: ekologinen kansalaisuus (ecological citizenship), vihreä kansalaisuus (green citizenship), planetaarinen kansalaisuus (planetary citizenship), kestävä kansalaisuus (sustainable citizenship) ja ympäristökansalaisuus (environmental citizenship). Näitä käsitteitä käytetään tutkimuksessa usein limittäin eri ympäristönäkökulmien painottamiseksi. Tieteenalasta ja teoreettisesta näkökulmasta riippuen käsitteet jäsentyvät tutkimuksissa eri tavoin eli niillä ei ole yhtä vakiintunutta määritelmää. Koska eri painotuksia on nähdäksemme olennaista oppia tunnustamaan ympäristökansalaisuuden yhteiskunnallisessa edistämisessä, esittelemme seuraavaksi tätä

spektriä mahdollisimman yleistajuisesti. Luvun lopuksi otamme esiin ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulman, joka ilmenee artikkeleissa läpileikkaavasti.

Seuraavaksi käsiteltävät tutkimukset painottavat yhteisöllisen toiminnan merkitystä oikeudenmukaisen kestävyysmurroksen toteuttamisessa ja kestävämmän maailman rakentamisessa, olipa se sitten muodollista tai epämuodollista toimintaa. Ympäristökansalaisen vastuu tulee näin ollen ymmärtää osana erilaisia dynaamisia prosesseja, ei yksilöä yksin vastuuttavana moraalisen taakkana. Yhteiskunnallisen viestin osalta painotukset vaihtelevat jonkin verran juuri ympäristökansalaisoikeuksien ja -velvollisuuksien välillä. Osa tutkijoista korostaa tutkimusperustaisen valistamisen eli ylhäältä alaspäin tapahtuvan viestinnän, kasvatuksen ja koulutuksen tärkeyttä; toiset puolestaan ehdottavat, että ihmisiä olisi rohkaistava osallistumaan omista lähtökohdistaan ympäristöpolitiikan tekemiseen ja näin muuttamaan vallitsevia yhteiskunnallisia käytäntöjä ja rakenteita alhaalta ylöspäin. Tämä jakolinja, joka tokikaan ei ole kategorinen, noudattelee pitkälti edellisessä luvussa esiteltyä jaottelua kansalaisuuden muodollisiin käytäntöihin ja epämuodollisiin tekoihin.

5.1 Ekologinen kansalaisuus

Tarkempaan lukuun valikoituneesta 47 artikkelista 14 käyttää ekologista kansalaisuutta yleisimpänä käsitteenä. Useissa tutkimuksissa otetaan lähtökohdaksi Andrew Dobsonin (2003) ekologisen kansalaisuuden teoria (esim. Binawan 2023; Jagers ym. 2014; Misra 2023; Park ja Kim 2020; Wiebe 2016; Wolf ym. 2009). Kosmopoliittisen kansalaisuuden teoriaa mukaillen hän erottaa ekologisen kansalaisuuden kansallisvaltiosta ja kiinnittää sen vahvasti ympäristönsuojeluun ja kestävään elämäntapaan, joille ihmisen luoma alueellinen valtiojärjestelmä ei muodosta mielekästä perustaa. Sen sijaan ekologiset systeemit asettavat mielekkään tilallisen kontekstin kansalaistoimijuudelle. Käsitteellisesti on hyvä huomata, että Dobson käyttää itsekin ekologisen kansalaisuuden ohella ympäristökansalaisuuden ja globaalin kansalaisuuden käsitteistöä ja puhuu näistä usein kestävä kehityksen yhteydessä (esim. Dobson 2007). Hänen laajaa arvostusta nauttiva teoriansa vaikuttaakin monenlaisten käsitteellisten ratkaisujen taustalla. Toiseksi on mainittava, että Dobson (2005) on sittemmin irtisanoutunut kosmopoliittikansalaisuuden käsitteestä, jota pitää erityisesti alkuperäiskansojen ja muiden vähemmistöjen kannalta ongelmallisena (post-kosmopoliittikansalaisuus, ks. myös Trachtenberg 2010). Tämä ei kuitenkaan muuta edellä esitettyä ympäristökansalaisuuden määrittelyä.

Dobsonilainen ekologinen kansalainen on tietoinen ympäristöongelmista ja pyrkii ratkaisemaan niitä osana erilaisia yhteisöjä, jotka muodostuvat kulloinkin olennaisena näyttäytyvän ympäristökysymyksen ympärille. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vastuullista kulutuskäyttäytymistä osana globaalia ruokamarkkinaa ja paikallista ruoantuotantoa, resurssien säästeliästä käyttöä kohtuullisuusliikkeen hengessä, uusiutuvien energiamuotojen tukemista EU:n vihreän siirtymän mukaisesti tai ympäristöystävällisiä valintoja oman perheen piirissä jaettuna pyrkimyksenä kestävään elämäntapaan. Tämän tyyppinen ekologinen kansalaistoiminta asettuu edellisessä luvussa esiteltyjen kansalaisuuden tekojen piiriin. Toisaalta ekologinen kansalaisuus voi toteutua myös muodollisempina kansalaisuuden käytäntöinä, esimerkiksi osallistumisena järjestettyyn ympäristönsuojelu- ja aktivismitoimintaan sekä poliittiseen vaikuttamiseen ympäristöasioissa. Ekologinen kansalaisuus liitetäänkin näiden toimijuuden muotojen kautta usein osaksi kestävä kehitystä ja ympäristötietoista kansalaisuutta, missä kestävyys määrittyy hierarkkisena järjestyksenä ("donitsimalli" tai "hääkakkumalli") rinnakkaisten pilarien sijaan ("pilarimalli") (esim. Raworth 2012; Rockström & Sukhdev 2016; Purvis ym. 2019).

Ilmastonmuutoksen ja luonnon monimuotoisuuden osalta ekologisella kansalaisella on monia osallistumisen mahdollisuuksia. Hän voi äänestää ympäristöystävällistä politiikkaa (kansalaisasemaperustaisesti), osallistua ympäristöjärjestöjen toimintaan (kansalaisuuden muodolliset käytännöt) tai kiinnittää huomiota oman hiili- ja luontojalanjälkensä pienentämiseen (kansalaisuuden epämuodolliset teot). Ekologisessa kansalaisuudessa vastuuta korostetaan oikeuksia enemmän; ympäristövaikutusten tiedostaminen ja negatiivisten vaikutusten vähentäminen nousevat keskiöön (esim. Melo-Escrihuela 2015; Park & Kim 2020; Wolf ym. 2009). Systeeminen näkökulma on siis esillä yksilönäkökulmaa voimakkaammin.

Melo-Escrihuela (2015) pohtii tutkimuksessaan vihreän valtion (green state) mahdollisuuksia edistää ja kehittää ekologista kansalaisuutta. Tämä edellyttäisi hänen mukaansa ainakin osittaista irtautumista liberaalin demokratian ja kapitalistisen talouskasvun välisestä kytköksestä valtiotasolla. Käsitteellistä ja analyttistä

pohdintaa tekee myös Brown (2016) ekologisen talouden (ecological economics) näkökulmasta. Hänen tutkimuksessaan ekologisen poliittisen talouden kehittäminen (ecological political economy) vaatii uudelleen ajattelemista muun muassa sen osalta, keitä ”me” olemme, ja mitä ja miten tiedämme (ja emme tiedä) oman olemassaolomme perustasta. Kritiikissään vallitsevaa yhteiskuntajärjestelmää kohtaan (Brown 2016, 341) lähestyy taloudellisen ja ekologisen kestävyysvälistä suhdetta seuraavan esimerkin avulla: Ellemme hakkaa omistamaamme metsää, menetämme mahdollisuuksia ansaita tuloja ja kuluttaa. Ekologisen kansalaisuuden näkökulmasta tilanne on hyödyllinen, jos se saa kansalaisen tarkastelemaan omaa vaikutustaan elämän monimuotoisuuteen, riippumatta siitä mitä hän metsänsä osalta lopulta tekee.

Ekologista kansalaisuutta tutkitaan myös yhdistämällä sitä yritysten rooleihin ja vastuisiin. Crane ym. (2008) toteavat, että ekologinen kansalaisuus voi muuttaa käsitystä yritysten vastuusta ympäristöasioissa tarjoamalla pohjan ekologisen vastuun tarkastelulle liberaalin kansalaisuuden kehyksessä (ks. Deanin luokittelu, luku 4.1). Tämä auttaa myös ymmärtämään yritysten roolia ekologisen kansalaisuuden edistäjinä ja estäjinä.

Koulun ja kasvatuksen näkökulmasta ekologisen kansalaisuuden edistäminen on laajempi pyrkimys kuin vain tiedon välittäminen (esim. Binawan 2023; Karatekin 2019). Karatekinin (2019) mukaan ekologinen kansalaisuus perustuu ihmisen ja luonnon väliselle tasapainolle. Tutkiessaan opettajien ekologisen kansalaisuuden tasoja hän määrittelee ekologisen kansalaisuuden ympäristökasvatuksen tulokseksi, jossa yhdistyvät tieto, asenteet, käyttäytyminen ja ympäristölukutaito. Opettajien ja koulutusinstituutioiden rooli korostuu, koska niiden mahdollisuus edistää ekologista kansalaisuutta laajassa mittakaavassa on ainutlaatuinen. Tällaista kasvatusnäkökulmaa on myös kritisoitu epäeettisenä toimintana, koska siinä kasvatuksen pyrkimykseksi asetetaan käyttäytymisen määrätietoinen muuttaminen (esim. Jickling & Spork 1998; Wolff 2022).

Kasvatus- ja koulutustyö on kuitenkin aina normatiivista: se pyrkii edistämään oppimista johonkin suuntaan, valittujen aiheiden osalta, valitussa tulkintakehyksessä. Vaikka kouluopetus ei Suomessa saakaan olla poliittisesti kantaottavaa, pyrkii ympäristökasvatus aina edistämään joitakin arvoja, näkemyksiä ja periaatteita, ja niiden pohjalta tietynlaista ympäristökansalaistoimijuutta. Siksi opetukseen voi sisältyä vahvojakin ympäristöpoliittisia näkökulmia. Esimerkiksi kierrätyksen opettaminen koulussa on normatiivinen valinta, joka kytkeytyy ymmärrykseen kiertotaloudesta osana kestävyysmurrosta. Opetuksessa painotetaan tyypillisesti materiaalien kiertoa itsessään ratkaisevana tekijänä (kun kierrätät, olet hyvä ympäristökansalainen). Toinen vaihtoehto on korostaa, että kierrätys voi jopa lisätä kuluttamista, jos se kannustaa hankkimaan uutta kierrätetyn tilalle. Tällöin huomio kohdistuu enemmän luonnonvarojen käytön vähentämiseen (kun käytät vähemmän, olet hyvä ympäristökansalainen).

Luontokasvatuksen osalta opetuksen normatiiviset valinnat näkyvät vaikkapa valintoina sen osalta, mitä luontoa tarkastellaan. Keskittyminen lajintunnistukseen koulun välittömässä läheisyydessä on yksi perinteisiä luonnon monimuotoisuuden perehtymisen menetelmiä. Tämä kohdistaa oppijoiden huomion havaittavaan luontoon heidän lähiympäristössään. Toinen vaihtoehto on lähestyä luonnon monimuotoisuutta vaikkapa ruoantuotannon kautta, globaalina luonnon köyhtymisen kysymyksenä. Tällöin huomio kohdistuu luontoon, jota ei ole helppo havainnoida, vaan sen näkeminen edellyttää toisenlaista tiedon hankintaa. Kumpikaan lähestymistapa ei ole oikea tai väärä eikä huono tai hyvä, ne vain painottavat eri näkökulmia luonnon monimuotoisuuden ja köyhtymisen osalta. Jotta pedagogiset ratkaisut, joita kasvatuksessa ja koulutuksessa tehdään, olisivat tieteellisesti perusteltuja, tarvitaan suomalaisen ympäristökasvatuksen tueksi lisää monitieteistä tutkimusta.

Ekologisen kansalaisuuden käsitteelle varsin läheistä sukua on uudempi vihreän kansalaisuuden käsite, jota tarkastelemme seuraavaksi. Sen käyttöönottoon on liittynyt pyrkimys siirtyä luonnontieteellisestä määrittävästä ekologiasta kohti monitieteisempää ymmärrystä ihmisen ja luonnon suhteesta.

5.2 Vihreä kansalaisuus

Vihreän kansalaisuuden käsite korostaa ihmisten yhteisöllistä vastuuta ja sitoutumista ympäristön hyvinvointiin. Tutkimuksen pohjalta ihmisiä kannustetaan ottamaan aktiivisia rooleja esimerkiksi ympäristön suojelussa ja luonnonvarojen kestävässä käytössä. Kuten ekologisessa kansalaisuudessa, ympäristötietoisuus ja luontoarvot ovat vihreän kansalaisuuden keskiössä.

Vihreää kansalaisuutta käytetään pääkäsitteenä neljässä otoksemme artikkelissa. Se määritellään moninaiseksi ja kiistellyksikin käsitteeksi, joka sisältää erilaisia poliittisen toiminnan muotoja ympäristötavoitteiden saavuttamiseksi. Trachtenberg (2010) perustelee käsitteen monimutkaista luonnetta sillä, että erilaiset olosuhteet ja tilanteet edellyttävät erilaista lähestymistapaa ja toimintaa – on siis tulkittava tilanne- ja paikkalähtöisesti, millainen kansalaistoiminta milloinkin on ”vihreää”. Hän painottaakin kontekstuaalisuuden merkitystä arvioitaessa oikeita toimintatapoja erilaisten ympäristökysymysten äärellä, sisältäen politiikkaohjauksen, jossa kulloisetkin olosuhteet huomioiva arviointi on olennaisen tärkeää myös toimenpiteiden vaikuttavuuden kannalta. Tähän liittyen Persson ja Dymitrow (2024) ovat analysoineet tuoreessa artikkelissaan Ruotsin vihreää siirtymää koskevaa julkista keskustelua ja politiikkadokumentteja, joissa pyritään väistelemään ja piilottelemaan hankalaa aihetta: Pohjois-Ruotsin Norlannin hyödyntämistä resurssiperiferiana, eli pääasiallisesti raaka-aineiden tuotantoon keskittyvänä alueena. Tämän tyyppistä kontekstuaalista tarkastelua tarvitaan myös Suomesta, ja vihreää siirtymää edistävien suomalaisten yritysten ylikansallisesta toiminnasta, jotta tavoiteltu ”vihreys” ei päädy piilottamaan alleen muiden kestävyysulottuvuuksien ongelmia.

Machin (2012) esittelee agonistisen eli kiistelevän vihreän kansalaisuuden käsitteen, jossa korostuu kansalaisten aktiivinen pyrkimys edistää vihreitä arvoja ja toimia ympäristökysymysten ratkaisemiseksi vailla tarvetta poliittiseen konsensukseen. Hän näkee kansalaisvastuun kollektiivisena toimintana ja päätöksentekona, jossa taustalla vaikuttavat erimielisyydet ja konfliktit tuodaan avoimesti osaksi keskustelua. Tutkimus korostaa, että erimielisyydet eivät haittaa demokraattista päätöksentekoa, vaan päinvastoin tukevat muutosvoimaista kollektiivista toimintaa. Vihreä kansalainen ei siis ole neutraali, osallistettu toimija, vaan osallistuu poliittiseen kamppailuun omista lähtökohdistaan, usein vallitsevia käytäntöjä, tietoa tai valtasuhteita haastaen (Machin, 2012; myös Wood ja Kallio, 2019).

Yhdessä Tanin kanssa Machin on perehtynyt vihreään kansalaisuuteen EU:n vihreän siirtymän politiikkaohjelman kontekstissa (Machin & Tan 2022). He tarkastelivat vihreän kansalaisuuden mahdollisuuksia neljän toisiinsa limittyvän osatekijän kautta: oikeudet, velvollisuudet, hyveet ja käytännöt. Ympäristöoikeudet voivat heidän katsannossaan kattaa sekä aineellisia oikeuksia (esim. puhtaaseen ilmaan ja veteen) että menettelyoikeuksia (esim. mahdollisuus osallistua keskusteluihin aineellisten oikeuksien määrittelystä ja jakamisesta). Ympäristövelvollisuudet he määrittelevät yhtäältä yksityisiksi velvollisuuksiksi (esimerkiksi yksilön ekologiseen jalanjälkeen liittyen), toisaalta julkisiksi velvollisuuksiksi (kuten kansalaisten osallistuminen ympäristöpolitiikasta käytäviin keskusteluihin). Hyveiden näkökulmasta vihreää kansalaisuutta voitaisiin heidän mukaansa edistää eurooppalaisen ympäristökansalaiskasvatuksen kautta, jonka myötä ympäristötietoisuus ja asenteet kehittyvät vihreään suuntaan sukupolvisesti väestötasolla. Siinä, missä koulutus nähdään helposti ylhäältä alaspäin tapahtuvana toimintana, tutkijat painottavat, että sen oheen tarvitaan alhaalta ylöspäin tapahtuvaa aktivistista toimintaa. Agonistisessa hengessä he ehdottavatkin, että ympäristökansalaisten osallistumisen ei pitäisi koostua pelkästään instituutioita tukevista toimista (jotka kuuluvat kansalaisuuden muodollisten käytäntöjen piiriin), vaan myös sellaisista, jotka haastavat ja vastustavat instituutioita ja strategioita (eli kansalaisuuden epämuodollisia tekoja).

Myös Wood ja Kallio (2019) soveltavat vihreän kansalaisuuden määrittelyssä kriittistä kansalaisuusteoriaa syventämään ja laajentamaan vallitsevia ympäristökansalaisuuden tulkintoja. He eivät kuitenkaan korosta agonistista politiikkaa, vaan nostavat esiin erilaisia tilallisia ulottuvuuksia, joiden kautta monimuotoisen kokemuksellisen ympäristökansalaisuuden tunnistaminen ja edistäminen voi onnistua: 1) julkinen ja yksityinen toimintakenttä, 2) paikallinen ja globaali mittakaava ja 3) ylipaikalliset ja –kansalliset suhteet. Woodin ja Kallion artikkeli ottaa esimerkiksi nuorten arkisen, eletyn ympäristökansalaisuuden, jonka osalta alan tutkimuksessa tunnistetaan sekä kiinnostusta että huolta ympäristökysymyksiin liittyen. Vihreän kansalaisuuden tukemisessa tulisi heidän mukaansa tarttua kansalaisten kokemuksellisiin näkemyksiin ja asenteisiin ylhäältä alaspäin asetettujen valmiiden teemojen sijaan, mikä haastaisi esimerkiksi kouluissa ja oppilaitoksissa vallitsevia ympäristökasvatuksen käytäntöjä. Sekä muodollisten kansalaisuuden käytäntöjen että epämuodollisten kansalaisuuden tekojen ulottuvuuksia tulisi näin ollen sisällyttää koulujen ympäristökasvatukseen.

Firinci Orman (2022) määrittelee kuluttajakansalaisuuden ja vihreän kansalaisuuden eroja. Hän toteaa, että siinä, missä kuluttajakansalainen korostaa yksilön valintaa ja käyttäytymistä ratkaisuvina ympäristökysymyksiin, vihreä kansalainen on kollektiivinen toimija ja käsittelee tuotannon ja kulutuksen välistä yhteyttä ja

sosioekologista oikeudenmukaisuutta mää rä äviä tekijöitä. Tutkijan mukaan lasten ja nuorten ympäristö-kansalaistoimijuus liittyy sekä muodolliseen julkiseen politiikkaan että epämuodolliseen arkipäivän politiikkaan. Nuoret voivat haastaa aikuisväestön keskuudessa vallitsevia ympäristönäkökulmia vaikkapa harjoittamalla vihreitä elintapoja ja tulkitsemalla vihreitä arvoja omista lähtökohdistaan, käsitellessään samalla ilmastonmuutokseen liittyviä politisoituneita kysymyksiä näiden arkipäivän kokemusten kautta.

Yhteenvetona toteamme, että ekologisen ja vihreän kansalaisuuden käsittein käyty tieteellinen keskustelu on monilta osin yhteen kutoutunutta. Käsitteet painottavat ympäristökansalaisuuden osalta ihmisen suhdetta luontoon ja luonnon prosesseihin; yksimielisyys tämän suhteen ongelmallisuudesta on jaettu. Tarve muuttaa ihmisen nykyisen kaltainen luontosuhde luonnonvarojen käytön suhteen kohtuullisemmaksi tunnustetaan, ja siihen etsitään välineitä sekä ympäristökasvatuksesta että erilaisista kansalaistoiminnan muodoista, jotka voivat olla enemmän ja vähemmän muodollisia. Ympäristökansalaisuuden mielekäs tilallinen konteksti – ja samalla yhteisöt, joiden jäseninä ihmiset toimivat – määrittyy kulloisistakin ympäristökysymyksistä käsin eli sitä voidaan kuvata paikka- ja asiaperustaiseksi. Tämä viimeisin näkökulma eroaa selkeästi planetaarisen kansalaisuuden ideasta, jossa lähdetään liikkeelle ihmisestä maapallon asukkaana.

5.3 Planetaarinen kansalaisuus

Planetaarinen kansalaisuus on käsite, joka on vasta saamassa laajemmin jalansijaa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Se oli pääkäsitteenä vain kahdessa analyysiin valikoituneessa artikkelissa (Martins da Silva 2011; Sharma 2023). Lisäksi Moraesin ja Freiren (2016) artikkeli käsittelee planetaarista kansalaisuutta keskeisesti. Halusimme sisällyttää käsitteen selvitykseen, koska sen potentiaali on ajankohtaisessa tutkimuksessa tunnistettu ja sen hyödyllisyys yhteiskunnalliseen ympäristökansalaisuuden edistämiseen on ilmeinen. Esimerkiksi Joensuussa vuonna 2023 järjestettyjen Maantieteen päivien kutsuvieraspaneelin aiheena oli ”planetaarinen urbanismi”, joka käsitteli pitkälti planetaarisen kansalaisuuden teemoja kaupungistumisen kontekstissa.

Martins da Silvan (2011) artikkeli esittää seitsemän filosofista teesiä, joiden pohjalta ympäristökansalaisuuden ideaa voidaan viedä eteenpäin koko planeetan kannalta kestävällä tavalla. Ne perustuvat huolelliseen planetaarista kansalaisuutta käsittelevään filosofiseen tarkasteluun, mitä pidämme erinomaisena lähtökohtana ympäristökansalaisuuden tutkimiseen ja edistämiseen myös suomalaisessa yhteiskunnassa. Nämä teesit ovat 1) globaalisti kytkeytyneessä nykymaailmassa ei ole toisistaan erillisiä sivilisaatioita; 2) sivilisaatioiden rappio ei ole enää analyttisesti toimiva tulkintakehys; 3) ihmiskunnan viimeisin kehityskulku sisältää virtuaalisen planetaarisen kansalaisyhteiskunnan ulottuvuuden, ”argumentoivan yhteisön”, joka ei palaudu kansallisvaltioiden luomiin globaaleihin yhteisöihin (esimerkiksi Yhdistyneet kansakunnat); 4) planetaarinen kansalaisuus ja etiikka ovat jo pitkälti juurtuneet yhteiskuntakehitykseen; 5) makroetiikka universaalina eetoksena on alkanut haastaa vallitsevaa globaalia eetosta, jonka perusta on länsimainen ja erityisesti pohjoisamerikkalainen; 6) vaikka syrjintää eri muodoissaan esiintyy, on ymmärrys ihmisestä universaalina olentona vallitseva ja 7) ajatus kansalaisuudesta paitsi planetaarisena, myös ei-ihmiskeskeisenä, on saanut merkittävästi jalansijaa – ihmiskuntaa ei nähdä enää kaiken keskipisteenä ja ainoana arvioinnin mittapuuna, sillä kosmoksen kannalta olemme yhtä olennainen laji kuin mikä tahansa muu organismi.

Planetaarista kansalaisuutta on tutkittu myös empiirisesti. Sharman (2023) artikkelissa seurataan YK:n Harmony with Nature Knowledge Network -verkoston määrittelyä. Planetaarista kansalaisuutta käytetään käsitteenä korostamaan luonnon ja kaikkien lajien oikeuksia; ihmisen tulisi ymmärtää paikkansa luonnonkirjon kokonaisuudessa ja sovittaa elämänsä planetaaristen rajojen (planetary boundaries) puitteisiin. Planetaariset rajat on saanut käsitteenä laajasti kannatusta niin kansainvälisesti kuin myös suomalaisella tutkimuskentällä, joten sen sisällyttäminen politiikkaohjaukseen on kannatettavaa. Artikkelissa ehdotetaan, että planetaarisen kansalaisuuden kehittäminen tulisi asettaa kiireellisesti etusijalle niin muodollisessa kuin epämuodollisessa koulutuksessa ja elinikäisen oppimisen ympäristöissä. Hän ehdottaa planetaarista kansalaisuutta myös opetussuunnitelmat ylittäväksi teemaksi kouluissa, mikä soveltuisi erinomaisesti myös suomalaiseen koulutusjärjestelmään. Siihen sisältyvä arvojen luomista korostava lähestymistapa (value-creating approach) auttaa kasvattamaan ihmisiä, jotka ajattelevat kriittisesti ja voivat toimia yhdessä sekä maapallon ekologisen kantokyvyn että sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta. Globaalin kansalaiskasvatuksen keskeinen tavoite on tutkijan mukaan resilienssin ja toivon rakentaminen. Tämä voi tapahtua tukemalla oppijoita kiinnittymään

vahvemmin heitä ympäröiviin luonnonympäristöihin, joita ei eroteta yhteiskunnallisesta kontekstista. Tämä ajatus tulee lähelle edellä käsittelemiämme paikkaperustaisen oppimisen periaatteita. Tutkija esittää planetaarisen kansalaisuuden kehittämistä koulussa ja kasvatuksessa Delorsin ym. (1996) oppimisen neljän pilarin kautta (oppiminen, tietämään oppiminen, tekemään oppiminen ja yhdessä elämisen oppiminen).

Planetaarisen kansalaisuuden rakentumisesta kirjoittavat myös kriittisen pedagogiikan tutkijat Moraes ja Freire (2016). He kuvaavat sitä nykyhetkeen keskittyvälle narsismille vastakkaiseksi projektiksi, joka edellyttää länsimaisen yhteiskunnan ulkopuolelta tulevan tiedon hyödyntämistä. Artikkelissa esitelty Paulo Freire -instituutissa (IPF) toimiva Maailman kansalaisuuden talo (Casa da Cidadania Planetária, CCP) kehittää ohjelmia, projekteja ja keskustelufoorumeita, joiden tavoitteena on myötävaikuttaa aktiivisen ja kriittisen planetaarisen kansalaisuuden yhteiskunnalliseen rakentamiseen. Yksi koulutusohjelmista on kehitetty erityisesti planetaarisen kansalaisuuden edistämiseksi (The Education Program for Planetary Citizenship). Ohjelman perustana on ajatus planeetasta elävänä organismina omine historioineen, joka kietoutuu yhteen ihmisten historioiden kanssa. Koulutuksessa hyödynnetään monimittakaavaista ajattelua, jonka pohjalta planetaarista kiinnostumista tuetaan samanaikaisesti paikallisesti ja globaalisti – eli kansallisvaltion sijaan planetaariselle kansalaiselle keskeisiä ovat yhtäältä paikalliset yhteisöt, toisaalta ylipaikalliset verkostot. Tutkijat pitävät yliopistoa keskeisenä instituutiona planetaarisen kansalaisuuden yhteiskunnallisessa kehittämisessä ja juurruttamisessa, joka tapahtuu yhtäältä uudistuvan tiedon tuotannon (tutkimus), toisaalta sen jalkauttamisen (opetus) kautta. Heidän mukaansa yliopisto on paikka, jolla on yhteiskunnallinen tarkoitus ja jossa planetaarista kansalaisuutta tulisi näin ollen rakentaa. Selvityksessä asetumme tukemaan tätä ajatusta ja toteamme, että planetaarisen kansalaisuuden periaatteet sopisivat erinomaisesti suomalaiseseen yliopistoon kestävyysopintojen perustaksi.

5.4 Kestävä kansalaisuus

Kestävä kansalaisuus on pääkäsitteenä kolmessa tarkastelemassamme artikkelissa. Samoin kuin planetaarinen kansalaisuus, on se mieluummin kehittymässä oleva kuin vakiintunut käsite. Kestävää kansalaisuutta käsitellään otoksessamme kestävän kuluttajuuden (Micheletti ja Stolle 2012; Zorell ja Yang 2019) ja yrityskansalaisuuden (corporate citizenship) (Atkinson, 2015) näkökulmista. Kuten jo nämä teemat osoittavat, kestävyyspainotus tuo ympäristökansalaisuuden tutkimukseen vahvasti mukaan talouden. Olennaista tutkimuksessa on kestävyuden määrittely, eli miten ekologinen, sosiaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen kestävyys asemoidaan suhteessa toisiinsa – hierarkkisesti vai rinnakkain. Lisäksi kestävän kansalaisuuden tutkimus nostaa jatkuvasti esiin myös muita kestävyysulottuvuuksia (pääasiassa kestävän kehityksen erilaisten agendojen pohjalta), joiden huomioiminen voi olla kontekstuaalisesti tärkeää.

Micheletti ja Stolle (2012) käyttävät poliittisen kuluttajan (political consumers) käsitettä, joka viittaa ostamalla tai ostamatta jättämällä boikotointiin (vrt. Firinci Ormanin äänestäjä [voter], luku 4.3). Nämä kuluttajat erottuvat muista kriittisistä kuluttajista sen osalta, että he kiinnittävät paljon huomiota omaan ja perheensä terveyteen sekä elintarvikkeiden laatuun tärkeimpinä tekijöinä ostopäätöksiä tehdessään (78 prosenttia osallistujista mainitsee nämä motiivit). Tutkijat korostavat poliittisen kuluttajuuden osalta ympäristökansalaisuuden tekojen ulottuvuutta: kestävä kansalaisuus toteutuu pääasiassa virallisten poliittisten instituutioiden ulkopuolella. Toisena kestävän kansalaisuuden tunnusmerkkinä he mainitsevat ihmisten pyrkimyksen muuttaa arvoja ja käytäntöjä maailmanlaajuisen kestävän kehityksen edistämiseksi. Heidän mukaansa yhteiskunnalliseen keskusteluun olisikin olennaista tuoda vahvemmin mukaan elämäntavat, arkipäivän rutiinit ja valinnat, muodollisen ympäristövaikuttavan kansalaisosallistumisen rinnalle. Yhteiskuntapoliittisesti tavoitetta voisi edistää erilaisilla tiedotus- ja viestintäkampanjoilla, jotka tavoittavat laajoja väestöryhmiä.

Zorell ja Yang (2019) lähestyvät kestävä kansalaisuutta menetelmällisesti toisin kuin moni muu ympäristökansalaisuuden tutkija. He kysyivät tutkimuksessa ihmisiltä itseltään, miten nämä määrittelevät kestävän kansalaisuuden omien käytäntöjensä kautta. Michelettin ja Stollen (2012) tapaan tutkijat tulkitsevat kestävä kansalaisuutta siis lähinnä arkipäivän epämuodollisten tekojen kautta. He tunnistivat aineistolähtöisesti kolme keskeistä teemaa: kestävä ostaminen, kulutuksen vähentäminen ja ympäristöystävällinen liikkuminen. Analyysinsä pohjalta tutkijat ehdottavat, että yleisluonteisten määrittelyjen sijaan

kestävää kansalaisuutta tulisi määritellä tähän tapaan kontekstuaalisesti, eri yhteiskunnissa ja elämäntilanteissa elävien ihmisten omista kokemuksista ja näkemyksistä käsin.

Atkinson (2015) on tutkinut kestävän kansalaisuuden linssin kautta poliittisen sitoutumisen muuttuvia muotoja. Aineistona hän käyttää vuoden 2011 eurobarometrin tietoja ja analysoi näitä O-S-O-R -mallin mukaisesti. Kyseessä on sosiaalipsykologian malli, joka auttaa ymmärtämään, miten yksilöt käsittelevät ja reagoivat viesteihin. Mallin ulottuvuudet ovat: 1) ennakkosuuntautuneisuus, eli yksilön rakenteelliset, kulttuuriset, kognitiiviset ja motivoivat ominaisuudet (Orientations); 2) viesti tai ärsyke, joka välitetään massamedian kautta (Stimulus); 3) viestin vastaanoton jälkeiset suuntautuneisuudet, jotka vaikuttavat yksilön reaktioihin (Orientations) ja 4) yksilön reaktio tai vastaus viestiin (Response). Mallin avulla voidaan siis tutkia, miten yksilön ennakkosuuntautuneisuus ja viestit yhdessä vaikuttavat lopullisiin reaktioihin. Tutkimus kohdistuu yritysten sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ulottuvuuteen, jossa tunnistetaan kestävä kansalaisuus yhdeksi tärkeäksi elementiksi. Tutkimuksessa vertaillaan Pohjoismaissa ja PIGS-maissa (Portugali, Italia, Kreikka, Espanja) ilmeneviä kulttuurisia eroja muun muassa luottamuksen, tyytyväisyyden ja median käytön osalta, suhteessa yritysten ennakoivaan toimintaan. Tutkimuksessa ilmeni, että PIGS-maiden kansalaisille luottamus on tärkeämpää ja pohjoismaissa asuville kansalaisille taas tyytyväisyys on tärkeämpää. Tutkija esittää kestävän kansalaisuuden käsitteen vaihtoehtoisena näkökulmana demokratian ymmärtämiseen, erityisesti suhteessa liberaaleihin ja kansalaistasavaltalaisiin poliittisen ajattelun perinteisiin (vrt. Deanin luokittelu, luku 4.1). Sen keskiössä ovat ajallis-paikallisesti ehdollistetut sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja reiluuden kysymykset.

Yhteen vetäen toteamme tämän ja edellisen alaluvun osalta, että planetaarinen ja kestävä kansalaisuus ovat uudehkoja käsitteitä, joilla pyritään avaamaan ympäristökansalaisuuden olemusta uusiin suuntiin. Siinä missä planetaarinen näkökulma korostaa ihmisen paikkaa osana ekosysteemejä ja maailman elinvoimaista kokonaisuutta, kestävyysnäkökulma on yhteiskuntalähtöinen. Niitä voikin pitää tervetulleina avauksina, jotka täydentävät toisiaan. Samoja teemoja toki löytyy jo perinteisemmän ympäristökansalaisuuden käsitteen ympärille rakentuneista keskusteluista, joita tarkastelemme seuraavaksi.

5.5 Ympäristökansalaisuus

Otoksemme 47 artikkelissa ympäristökansalaisuus on yleisimmin käytetty termi viidestä valitsemastamme hakutermistä. Se on keskeisin käsite 25 artikkelissa. Useissa analysoimissamme artikkeleissa viitataan European Network for Environmental Citizenship (ENEC) -verkoston esittämään ympäristökansalaisuuden määrittelyyn (esim. Chan 2023; Kowasch ym. 2022; Poskus 2023; Telešienė ym. 2021). Sen mukaan kyse on kansalaisten aktiivisesta osallistumisesta yksityiseen ja julkiseen toimintaan, joko yksilöllisen tai kollektiivisen toiminnan kautta. Ympäristökansalaisten tavoitteena on tällöin ympäristöongelmien ratkaiseminen ja uusien syntymisen estäminen, jonka rinnalla kehitetään luontosuhdetta. Tämän yleisluonteisen määrittelyn ohella, tai sijaan, ympäristökansalaisuuden käsitteen määrittelyssä käytetään lähes poikkeuksetta Dobsonin (2003) tai Dobsonin ja Bellin (2006) teoretisointia, samaan tapaan kuin ekologisen kansalaisuuden tutkimuksessa (ks. luvun 5 alku).

Kun ympäristökansalaisuutta ei tarkenneta muulla ympäristösuhdetta painottavalla määreellä – kuten edellisissä käsitteellisissä ratkaisuissa – on tyypillistä, että siihen suhtaudutaan vakiintuneena käsitteenä eikä sitä itsessään aseteta analyyttisen kiinnostuksen kohteeksi. Tutkimukset ovat näin ollen usein empiirisesti painottuneita. Tämä näkyy otoksessamme selvästi eli suurin osa tutkimuksista käyttää vakiintunutta ympäristökansalaisuuden käsitteistöä. Useampia teoreettisesti suuntautuneita artikkeleitaakin joukossa kuitenkin on.

Mravcovan (2023) artikkeli keskittyy ympäristökansalaisuuden käsitteen teoreettiseen tarkasteluun mukaan lukien historiallinen kehitys. Artikkelissa käsitellään kansalaisuuden käsitteen muutoksia ja laajentumista globaalien ympäristöhaasteiden kontekstissa sekä pohditaan ympäristökansalaisuuden merkitystä ja potentiaalia kestävän kehityksen edistämisessä. Tutkija käy läpi kansalaisuuden käsitteen historiaa antiikin ajoista lähtien ja toteaa, että vaikka Deanin (2001) luokittelussa esitetty keskeinen jakolinja ”republikaaniseen” ja ”liberaaliin” kansalaisuuteen on edelleen merkityksellinen (ks. luku 4.1), kaipaa se täydennyksiä ympäristökansalaisuuden määrittelyn osalta. Hän liittää käsitteen ensisijaisesti globaaleihin ympäristö-

ongelmiin, jotka ylittävät kansallisvaltioiden rajat. Ympäristökansalaisuuden toteuttaminen vaatii kansalaisilta ympäristötietoisuutta ja vastuullisuutta sekä aktiivista osallistumista ympäristötoimiin. Artikkelissa sivutaan Kanadassa toteutettua tutkimusta, joka osoitti, että ympäristökansalaisuuden sisäistäminen kyllä motivoi ihmisiä reagoimaan ilmastonmuutokseen, mutta varsinainen toiminta on riippuvaista monista tekijöistä (esimerkiksi elintaso, tiedostamisen taso ja ongelman koettu vakavuus). Tutkija mukaan ympäristökansalaisuuden edistäminen vaatii siksi aktiivisempaa politiikkaohjausta.

Huttusen ym. (2020) kirjallisuuskatsaus pureutuu ympäristökansalaisuuden käsitteeseen ympäristöhaasteiden ratkaisemisen näkökulmasta. Käsite auttaa heidän mukaansa ymmärtämään kansalaisten roolia sekä yhteiskuntapolitiikan että käytännön elämän toimijoina. Katsaus vahvistaa oman selvityksemme lähtökohdan; vastaavaa tutkimusta tehdään myös ekologisen, vihreän ja kestävän kansalaisuuden termein. Tutkijat tuovat esiin, että ympäristökansalaisuudesta on puhuttu ympäristöhallinnan piirissä jo ennen sen akateemista käsitteellistämistä. Perinteisesti tämä kansalaisuus on liitetty valtiolliseen 'julkiseen sfääriin', mutta globaalien ympäristöongelmien myötä kansallisvaltiokehys on tullut kiistanalaiseksi. Tutkijat tunnistavatkin ympäristökansalaisuuden ylikansalliseksi, sukupolvien väliseksi toimijuudeksi, joka kattaa sekä yksityisen että julkisen sfäärin. Tällainen ympäristökansalaisuus rakentuu erilaisissa käytännöissä ja teoissa, esimerkiksi konkreettisissa paikallisissa ympäristötoimissa ja -konflikteissa.

Biresselioglu ym. (2022) tarkastelevat ympäristö- ja energiakansalaisuuden käsitteitä ja niiden merkitystä ilmastonmuutoksen hillitsemisessä ja energiasiirtymässä kirjallisuuskatsauksessa, jossa korostuu Euroopan konteksti. Ympäristökansalaisuus nähdään laajempänä globaalina ilmiönä, kun taas energiakansalaisuus keskittyy enemmän paikallisiin ja yksilöllisiin käyttäytymisen ja elämäntapojen muutoksiin. Analyysi osoittaa, että kansalaisten osallistuminen on keskeistä etenkin energiasiirtymässä, joka tähtää fossiilisten polttoaineiden käytön vähentämiseen ja siirtymään matalahiiliisiin energialähteisiin. Euroopassa energiasiirtymä ja ilmastotoimet ovat tiukasti yhteydessä lainsäädännöllisiin ja poliittisiin kehyksiin, jotka rohkaisevat yhteisöjä ja yksilöitä osallistumaan energiantuotantoon, energiansäästöön ja päätöksentekoon. Tutkimus huomioi erityisesti EU-politiikkaa, kuten energiasiirtymää edistävät kannustimet ja energiademokratian kehittäminen, joissa kansalaisilla on entistä aktiivisempi rooli energiatuottajina ja päätöksentekijöinä. Molemmat käsitteet ovat keskeisiä Euroopan kestävä kehityksen tavoitteiden saavuttamisessa.

Humphreys (2009) tarkastelee artikkelissaan rinnan ympäristökansalaisuuden ja ekologisen kansalaisuuden käsitteitä. Ympäristökansalaisuuden käsitteen hän kiinnittää valtion ja kansalaisen väliseen oikeusperustaiseen suhteeseen. Ekologinen kansalaisuus puolestaan liitetään ekologiseen jalanjälkeen ja kestäväan kulutukseen liittyviin velvollisuuksiin, jotka eivät ole valtiokeskeisesti määriteltyjä. Tutkijan mukaan uusliberaali yhteiskuntakehitys on heikentänyt valtion roolia ympäristönsuojelussa, mutta luonut samalla tilaa kansalaisyhteiskunnan toimijoille kehittää uusia keinoja osallistua ympäristönsuojeluun ja siihen kiinnittyvään ympäristöpolitiikkaan. Tutkimus korostaa kansalaisyhteiskunnan eri ryhmien, kuten ympäristöjärjestöjen ja paikallisyhteisöjen, merkitystä ympäristökansalaisuuden ja ekologisen kansalaisuuden edistämisessä. Riippumaton metsien valvonta ja puun sertifiointi esitetään esimerkkeinä tästä.

Firinci Ormanin (2020) nuorten ympäristökansalaisuuteen kohdistuvassa artikkelissa ympäristökansalaisuus ymmärretään performatiivisena prosessina, joka toteutuu arjen aktivismin ja vihreiden elämäntapojen kautta. Tutkimus korostaa, että nuorten ympäristökansalaisuus on monimuotoista ja vaatii nykyistä laajempia teoreettisia tulkintakehyksiä, jotta heidän poliittinen osallistumisensa ja toimijuutensa tulisi oikein tunnistetuksi. Nuoret haastavat aikuisten määrittelemiä yhteiskunnallisia agendoja toteuttamalla vihreitä elämäntapoja ja tulkitsemalla vihreitä arvoja omien kokemustensa kautta. Arjen aktivismissa ja vihreissä elämäntavoissa yhdistyvät yksilöllinen ja kollektiivinen toimijuus.

Salkeldin (2019) artikkelin kohdennuksena on kansalaistaho, joka usein jää ympäristökansalaisuuden ulkopuolelle: erilaisten kyvykkyyksien osalta marginaalisessa asemassa olevat vammaisryhmät. Hän korostaa, että ympäristökansalaisuuden käsitteen kehittämisessä tulisi huomioida nykyistä paremmin erilaiset keholliset ulottuvuudet, jotka ovat olennaisia vammaisten ihmisten oikeuksien toteutumisen osalta. Ympäristökansalaisuudella hän viittaa erityisesti yksilöiden oikeuksiin ja velvollisuuksiin ympäristönsuojelussa. Tutkija esittää, että vammaisten sisällyttäminen ympäristökansalaisen määritelmään edellyttää erilaisten kehollisten

toimintakyvykkyyksien ja -esteiden huomioimista, samoin kuin heidän oman kokemusmaailmansa kuulemista. Tutkimus korostaakin tarvetta tarkentaa ympäristökansalaisuuden määrittelyä inklusiivisesta näkökulmasta.

Kahdessa artikkelissa kohdennetaan huomio laajoihin politiikkaprosesseihin ja strategioihin, joiden osalta pohditaan ympäristökansalaisten roolia. Empiirisenä kohdennuksena on EU:n ympäristöpolitiikka.

Ryan ym. (2023) ovat tutkineet kansalaisten osallistumisen merkitystä Euroopan vihreän kehityksen ohjelman puitteissa. Ympäristökansalaisuus tarkoittaa heidän tulkinnassaan oikeutta osallistua ympäristöpolitiikasta käytyyn julkiseen keskusteluun, tehdä kestäviä valintoja, ympäristölainsäädännön mukaisesti toimimista sekä kestävien ja oikeudenmukaisten toimintaperiaatteiden edistämistä. Se kattaa asenteiden, toiminnan ja sitoutumisen ulottuvuudet: ympäristökansalaiset paitsi toimivat eri tavoin, myös ymmärtävät, että heidän yksityisillä toimillaan on julkisia ympäristövaikutuksia. Tutkimuksessa nostetaan esiin erilaisia mahdollisia ympäristöpoliittisia lähestymistapoja, kuten ekosentrismi, biosentrismi, ekomodernismi, ekofeminismi, ympäristöpragmatismi, ympäristöoikeudet ja ympäristöoikeudenmukaisuus. Analyysinsä pohjalta he esittävät, että ympäristöpoliittisissa ohjelmissa olisi tärkeää 1) tunnistaa historialliset valtaepäsuhteet ja varmistaa, että ympäristöpolitiikka hyödyttää kaikkia tasapuolisesti, 2) kehittää inklusiivisia osallistumisen mahdollisuuksia, huomioiden moninaiset näkökulmat ja yhteisöt mukaan lukien alkuperäiskansat, 3) painottaa luonnon suojelun osalta muiden lajien ja ympäristön tarpeita suhteessa ihmisten tarpeisiin, 4) tukea ruohonjuuritason aktivismia, mukaan lukien vastaaminen ruohonjuuritason ilmastoaktivismiin poliittisessa päätöksenteossa, 5) edistää ympäristökansalaisuutta koulutuksen ja ympäristöpoliittisen kansalaistoiminnan tukemisen kautta ja 6) kehittää talousmallia, joka tukee kestävästä kehitystä ja hyvinvointia, huomioiden erityisesti naisten tekemän palkattoman hoivatyön.

Myös Viherhalo (2017) on analysoinut EU:n ympäristöpolitiikkaa, erityisesti ilmastopolitiikkaa, ympäristökansalaisuuden näkökulmasta. Hän tutki, miten Euroopan komission vuonna 2006 lanseeraama ilmasto-kampanja asettui edistämään ilmastokansalaisuutta ja mitä se jätti huomiotta. Tutkimuksen mukaan kampanja ei lähestynyt ilmastokansalaisuutta eettisenä pohdintana tai moraalisenä toimijuutena, vaan keskittyi pikemminkin elämäntapamuutoksiin kuin syvällisiin kulttuurisiin tai arvomuutoksiin. Kansalaisia rohkaistiin henkilökohtaiseen ilmastomuutoksen hillintään henkilökohtaisten hyötyjen, kasvihuonekaasupäästöjen vähentämisen ja luonnonvarojen säilyttämisen näkökulmista. Kampanja korosti taloudellisten arvojen ylivaltaa muihin arvoihin nähden, joka ilmeni myös lähtökohdaksi asetetusta talouskasvun ja ilmastomuutoksen hillinnän yhdistämisestä. Ympäristö näyttäytyy kampanjassa etäisenä tai välineellisenä resurssina, ja paikallinen ympäristö sekä ihmisten suhde luontoon puuttuvat. Kampanja asettui näin tukemaan ilmastokansalaisia, jotka ovat kiinnostuneita luonnosta raaka-aineena ja rahallisessa mielessä. Komissio esitti ilmastokansalaisuuden tarkoittavan lähinnä helppoja vihreitä käyttäytymis- ja kulutusvalintoja. Tämä johtaa yksilön vastuun korostamiseen ja siirtää huomiota pois muista vastuista, sekä epäoikeudenmukaisista ja ympäristön kannalta kestävämmistä sosiaalisista ja taloudellisista rakenteista, jotka ovat ilmastomuutoksen ongelman ytimessä. Tutkija huomauttaa lisäksi, että yksilönvastuun korostaminen voi myös lisätä naisten vastuuta ympäristökansalaisina, koska ilmastokansalaisuuden teot koskevat pääasiassa yksityistä, kotitalouden aluetta.

Koulun, kasvatuksen ja koulutuksen tutkimuksessa ympäristökansalaisuus on usein toistuva käsite, jota tulkitaan eri tutkimuksissa hieman eri tavoin. Tästä on otoksessamme useita esimerkkejä, joita olemme jo edellisessä pääluvussa tarkastelleet. Seuraavaksi esittelemme niitä erityisesti ympäristökansalaisuuden käsitteen näkökulmasta.

Ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen kannalta olennaisena nähdään usein yksilöiden ja yhteisöjen toimiminen muutosagentteina sosiaalisesti oikeudenmukaisessa ympäristöongelmien ratkaisemisessa, kestävyys saavuttamisessa ja yhteyden edistämisessä luontoon (esim. Gan ja Gal 2023). Ympäristökansalaisuuden edistämiseen tähtäävän koulutuksen puitteissa pidetään tyypillisesti tärkeimpänä kollektiivista toimintaa ja yhdessä tekemisen käytäntöjä, yksilön käyttäytymisen muutoksen sijaan (esim. Chan 2023; Schild 2016). Myös kestävä kulutuksen tutkimuksessa pidetään yksilöllisten valintojen ohella olennaisena kollektiivista kulutukseen liittyvää päätöksentekoa. Cavazos-Arroyon ja Sánchez-Lezaman (2022) tutkimuksen perusteella vihreiden valintojen tulisi vahvistaa yhteyttä luontoon, ympäristölliseen sosiaaliseen identiteettiin, ympäristökansalaisuuteen ja aktivismiin.

Transformatiivisen oppimisen lähestymistapa kestävään ympäristökansalaisuuteen painottaa kriittistä ajattelua sitoutuneen toimijuuden ja käyttäytymisen muutoksen perustana (esim. Kowach ym. 2022). Sen sijaan, että ihmisille opetettaisiin tiettyjä toimia tai käyttäytymismalleja (esimerkiksi luomuruoan tai sertifioidun puun ostaminen), transformatiivisen oppimisen tavoitteena on saada ihmiset tunnistamaan nykyiseen toimintaansa liittyviä haitallisia piirteitä ja muuttamaan tältä pohjalta pysyvästi asenteitaan, näkemyksiään ja toimintaansa. Sterling (2011) korostaa, ettei transformatiivisen oppimisen teoriaa kuitenkaan kehitetty maailman täydelliseen uudelleenrakentamiseen, vaan tavoitteena on vähittäinen muutos. Ajattelun lähtökohdat ovat aikuiskasvatuksessa, mikä selittää hyvin tätä ajatusta: aikuisväestön asenteita ja siihen perustuvaa toimintaa on usein helpompi pyrkiä muuttamaan pienin askelin. Lange (2009) ajattelee transformatiivisen oppimisen voivan vaikuttaa erityisesti siihen, että ihmiset oppivat katsomaan oman etunsa yli yhteiskunnallisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Yhteiseen oppimisprosessiin ei kuulu pelkästään kognitiivisen tiedon käsittely, vaan myös kokemukselliset tietämisen ja oppimisen muodot.

Ajankohtainen esimerkki tällaisen pedagogiikan kehittämisestä Suomessa on Tampereen yliopistossa meneillään oleva HUMANE-CLIMATE-tutkimushanke, jossa tutkitaan taideperustaisten menetelmien mahdollisuuksia transformatiivisessa ympäristökasvatuksessa (ks. HUMANE CLIMATE 2024). Tässä kolonialistista maailmankuvaa purkavassa ilmastokasvatuksen tutkimuksessa (decolonizing climate education) korostetaan empaattisen kohtaamisen merkitystä (vrt. Zembylas 2018). Tällöin opetuksessa keskitytään ensisijaisesti ilmastomuutoksen monimuotoisen olemuksen ymmärtämiseen eri puolilla maailmaa elävien ihmisten ja heidän elämässään tapahtuvien, ilmastomuutokseen kytkeytyvien, muutosten kautta. Pedagogisten kohtaamisten herättämiä tunteita ja niiden kautta vähitellen rakentuvaa ymmärrystä ilmastomuutoksesta kontekstuaalisena ilmiönä käsitellään oppilaiden kanssa taiteen tekemisen keinoin.

Ganin ja Galin (2023) tutkimus esittää, että ympäristökansalaisuuden edistäminen edellyttää muutokseen johtavan voimaantumisen tunteen kehittämistä. Juuri tähän edellä kuvattu taideperustainen ympäristökasvatus pyrkii: antamaan lapsille välineitä käsitellä empaattisesti ilmastomuutosta, jonka vaikutuksiin he törmäävät jatkuvasti välillisesti (esimerkiksi medioiden kautta) ja välittömästi (esimerkiksi omissa elinympäristöissään). Tällöin tunteiden ulottuvuuden merkitys korostuu: niin henkilökohtaiset kuin vuorovaikutuksessa koetut tunteet ovat olennainen osa pedagogista transformaatiota. Sosiaalis-emotionaalinen oppiminen on erityisen tärkeää ympäristömyönteisen toimijuuden kehittämisessä, samoin sosiaalisen ja emotionaalisen sietokyvyn omaksuminen nopeasti tapahtuvissa ympäristömuutoksissa. Wong ja Sharp (2009) ehdottavat tässä merkityksessä, että ympäristökansalaisuutta tukemalla ihmisiä voidaan innostaa sisäistä motivaatiota edellyttävään muutokseen. He toteavat Bellin (2005) teoriaan viitaten, että ympäristökansalaisuuteen liitettävät oikeudet antavat ihmisille mahdollisuuden tehdä valintoja ja käyttää valtaansa jokapäiväisessä elämässään ympäristöasioissa. Toisaalta velvollisuusperusteinen ympäristökansalaisuus kannustaa perustelemaan ympäristöön vaikuttavia elämäntapavalintoja, noudattamaan ympäristölakeja ja etsimään oikeudenmukaisempia tapoja toimia kestävän elämäntavan saavuttamiseksi.

Osana samaa tutkimusta Alkaher ja Gan (2020) tutkivat koulujen, valtion, paikallisyhteisöjen, kansalaisyhteiskunnan ja yritysten välisiä kumppanuuksia ympäristökansalaisuuden edistämisessä ja siihen liittyvän sosiaalisen pääoman kartuttamisessa paikallisyhteisössä Israelissa. Tutkimus tuo yhteen ympäristökasvatuksen, sosiaalisen pääoman ja kansalaisyhteiskunnan teorioita. River School -koulun toimintaan pureutuvassa tutkimuksessa selvitetään kumppanuuksien ominaispiirteitä ja toiminnan vaikutusta ympäristökansalaisuuden edistämiseen, sekä paikallisella että kansallisella tasolla. Tulokset lisäävät ymmärrystä koulujen ja yhteiskunnan eri toimijoiden välisistä suhteista, erityisesti koulun roolista välittäjänä näiden toimijoiden välillä. Edelleen saman tutkimusryhmän tuloksia esitellään Ganin ym. (2021) artikkelissa yhteistyöoppimisen (collaborative learning) keinoin toteutettavan kestävän kehityksen kasvatuksen kontekstissa. Tässä keskityttiin itsepystyvyyden ja kollektiivisen pystyvyyden merkitykseen ympäristökansalaisuuden edistämisessä. Ympäristökansalaisuus ymmärretään dobsonilaisessa hengessä ympäristömyönteisenä sosiaalisia eriarvoisuuksia huomioivana toimijuutena, jossa tavoitteellista on laajan kansalaisosallisuuden edistäminen kestävän kehityksen politiikan rakentamisessa. Tutkimus toteutettiin israelilaisessa ympäristökasvatuksen opettajien maisterikoulutuksessa. Siinä havaittiin, että yhteistyössä tapahtuva oppiminen mahdollisti opiskelijoiden tutustumisen toisiinsa ja opettajiin, ideoiden, onnistumisten ja haasteiden jakamisen hyväksyvässä ilmapiirissä sekä käytännön oppimistaitojen hyödyntämisen. Tämä lisäsi opiskelijoiden itseluottamusta edistää kestävän kehityksen kasvatusta ympäristökansalaisuuden kautta eli

paransi heidän kollektiivista pystyvyyttään. Tulokset painottavat, että yhteistyöoppiminen ei ainoastaan kehittä opiskelijoiden akateemista oppimista, vaan myös vahvistaa heidän omaa ympäristökansalaisuuttaan. Tutkimus suosittelee yhteistyöoppimisen omaksumista opettajankoulutuksessa, erityisesti kestävyyskasvatuksen kontekstissa.

Telešienė ym. (2021) ovat kehittäneet ympäristökasvatuksen korkeakoulutukseen mittaristoa Kaunasin teknillisessä yliopistossa Liettuassa. Heidän kestävä kehityksen kurssilleen osallistui ensimmäisen vuoden yliopisto-opiskelijoita eri opintoaloilta, mukaan lukien humanistisista tieteistä, yhteiskuntatieteistä, taiteista, teknologiasta, luonnontieteistä ja insinööritieteistä. Tutkimuksessa verrattiin opiskelijoiden ympäristökansalaisuuden kehittymistä kontrolliryhmään, joka osallistui mediafilosofian kurssille. Tutkimus perustuu käsitykseen ympäristökansalaisuudesta, jossa korostetaan aktiivista osallistumista ympäristöongelmien ratkaisemiseen ja kestävä kehityksen edistämiseen, sisältäen sekä ympäristöoikeuksien että -velvollisuuksien yksilölliset ja kollektiiviset ulottuvuudet. Kurssi edisti merkittävästi opiskelijoiden ympäristökansalaisuutta verrattuna kontrolliryhmään. Taustatekijöiden osalta sukupuoli ja lapsuuden luontokokemukset näyttäytyivät merkittävänä: naiset olivat ympäristökansalaisina edistyneempiä ja luontoyhteys lapsuudessa ja nuoruudessa korreloi positiivisesti ympäristökansalaisuuden ja ympäristöasenteiden kanssa. Tutkimus korostaa ympäristökansalaisuuden koulutuksen merkitystä korkeakoulutuksessa ja tarjoaa luotettavan mittarin sen arviointiin.

Toinen keskeinen kohdennus ympäristökansalaisuuden tutkimuksessa on kansalaisyhteiskuntaan laajassa merkityksessä suuntautuva tarkastelu, jolloin tyypillisesti kartoitetaan ”tavallisten ihmisten” arvoja, asenteita, näkemyksiä ja toimintaa, usein suhteessa johonkin paikalliseen ympäristöhaasteeseen tai ympäristökysymysten kannalta merkitykselliseen kehitykseen. Osassa kansalaisten parissa toteutettuja tutkimuksia kiinnostus kohdistuu erityisesti ympäristökansalaisuuden kehittymiseen, jolloin tutkimus asettuu temaattisesti elinikäisen ympäristökasvatuksen kentälle.

Flynn ym. (2008) lähestyvät ympäristökansalaisuutta ekologisten oikeuksien ja velvollisuuksien kautta. Tutkimus toteutettiin Isossa-Britanniassa, Teessidessä, Etelä-Walesissa ja Lontoossa. Alueilla on kaupallisia vedyn tuotanto- ja varastointilaitoksia tai suunnitelmia vedyn käyttöön perustuvien energiateknologioiden käyttöönotosta. Tutkimus toteutettiin fokusryhmähaastatteluina paikallisten asukkaiden keskuudessa. Keskustelut keskittyivät heidän tietoisuuteensa ympäristöongelmista, energiakriisistä ja vedyn käyttöön liittyvistä teknologioista. Tutkimus osoittaa, että vaikka ihmiset ovat tietoisia ympäristöongelmista ja energiakriiseistä, ei tämä välttämättä johda merkittäviin toiminnan muutoksiin. Taloudelliset tekijät sekä henkilökohtainen mukavuus vaikuttavat voimakkaasti ihmisten halukkuuteen muuttaa käyttäytymistään. Hieman vastaavasti Abdelhalimin ja Roukian (2021) tutkimuksessa tarkasteltiin ympäristökansalaisuuden merkitystä Bejaian kaupungin kotitalousjätteiden hallinnassa Algeriassa. Ympäristökansalaisuus liitetään tässä erityisesti asukkaiden vastuulliseen toimintaan ja käyttäytymiseen, joka edistää ympäristön suojelua ja parantavat elinympäristöä. Bejaian kaupungissa kotitalousjätteiden määrä kasvaa jatkuvasti, mikä aiheuttaa hajanaisuutta ja haittavaikutuksia elinympäristöön ja kaupungin imagoon. Jätteiden sijoittaminen tarkoittamattomiin paikkoihin ja keräysaikataulujen noudattamatta jättäminen heikentävät jätteiden hallintaa. Tutkimus korostaa yhteishallinnan tarvetta, jossa asukkaat ja viranomaiset tekevät yhteistyötä jätteiden hallinnan parantamiseksi.

Asahin ym. (2018) tutkimuksessa ympäristökansalaisuus määritellään julkisessa tilassa toteutettavaksi ympäristönsuojelun edistämiseksi, sisältäen ympäristöaktiivisuuden, vapaaehtoistyön, ekososiaalisen sivistystyön ja poliittisen vaikuttamisen ympäristökysymyksiin. He tutkivat, miten erilaiset lapsuuden luontokokemukset ennustavat aikuisiän ympäristökansalaisuutta ja sitoutumista luontoperustaiseen toimintaan (kuten retkeily, lintujen tarkkailu, kalastus, pyöräily ja melonta, valokuvaus, marjastus ja sienestys sekä vierailut luonnonpuistoihin ja luontokeskuksiin). Tulokset osoittavat, että lapsuuden itseohjautuva luontoaltistus, eli luonnossa vietetty aika ilman aikuisten valvontaa, oli vahvin ennustaja aikuisuuden ympäristötietoisuudelle, aktiiviselle osallistumiselle ympäristöasioihin ja luonnonläheisiin vapaa-ajan harrastuksiin. Koulujen kautta tapahtuva luontoaltistus edisti jonkin verran ympäristöaktiivisuuksia ja vapaaehtoistyötä, mutta ei ollut merkittävä tekijä aikuisiän luontoon liittyvässä toiminnassa. Perheen kanssa saadut luontokokemukset puolestaan lisäsivät luonnossa oleilua aikuisiällä, mutta eivät tukeneet yhtä vahvasti ympäristökansalaisuutta. Tutkimus korostaa vapaamuotoisten lapsuuden luontokokemusten tärkeyttä ympäristövastuullisen kansalaisuuden kehittämisessä.

Poškusi (2023) psykologiatieteellinen tutkimus testasi persoonallisuuspiirteitä erittelevän mallin toimivuutta ympäristökansalaisuuden kartoittamisessa. Tutkimus toteutettiin Liettuassa noin 30-vuotiaiden nuorten aikuisten laajalla otoksella (n = 700). Tässä tutkimuksessa kiinnitytään alaluvun alussa mainittuun ENEC-verkoston määritelmään ympäristökansalaisuudesta. Tulokset osoittavat, että malli toimii eri tavoin eri persoonallisuuspiirteitä ilmentävien ihmisten kohdalla. Tämä korostaa tarvetta kohdennetuille interventioille eli ympäristökansalaisuuden edistämiseksi tarvitaan erilaisia strategioita erilaisten ihmisten aktivoimiseksi. Myös Raon ym. (2022) tutkimuksessa kohdennetaan katse ympäristökansalaisuuteen käyttäytymisenä psykologista tutkimusotetta käyttäen. Kiinalaisessa maaseutukontekstissa toteutetussa tutkimuksessa kehitettiin ja testattiin mallia, joka erittelee asukkaiden ympäristökansalaisuuden toteuttamista määräviä tekijöitä. Tulokset osoittivat, että erityisesti ympäristövastuullinen yritystoiminta paransi paikallisten ympäristösuhteen laatua, ympäristöidentifikaatiota ja -sitoutumista. Tämä puolestaan lisäsi heidän vastuullista toimintaansa ympäristökansalaisina, sekä yksityisellä että julkisella sektorilla.

Yritystoiminta on eksplisiittisenä aiheena muutamassa artikkelissa, joka tarjoaa varsin erilaisen tulokulman ympäristökansalaisuuteen. Yritysten ympäristövastuun kirjo on laajentunut ympäristöhaasteiden määrän lisääntyessä ja tästä on syntynyt tarvetta kehittää uusia käsitteitä ympäristövastuun ymmärtämiseksi. Yksi käsite on yritysten ympäristökansalaisuus (corporate environmental citizenship). Yrityskansalaisuuden käsite avautuu hyvin Carrolsin (1998) klassisen ”yritysvastuukasvojen” teorian kautta. Neljät ”kasvot” eli neljä yrityskansalaisuuden osa-alueita ovat taloudellinen, oikeudellinen, eettinen ja ihmisten hyväksi tarkoitettu filantrooppinen vastuu. Taloudellinen vastuu omasta toiminnasta on yleisimmin yritystoimintaan liittyvä vastuun alue. Oikeudellinen vastuu tarkoittaa lain noudattamista. Eettinen vastuu puolestaan rakentuu eettiseen käyttäytymiseen sitoutumisen kautta. Filantrooppinen vastuu tarkoittaa yhteisöille ”takaisin antamista” (giving back), esimerkiksi hyväntekeväisyyteen lahjoittamalla tai muilla taloudellisilla tuilla. Jokainen yrityskansalaisuuden ulottuvuuksista on linkitettyä toisiinsa, eivät ne ole olemassa erillään toisistaan. Niitä pitäisi siis toteuttaa samanaikaisesti, ei peräkkäin tai hierarkkisesti.

Otoksessamme Tayn ym. (2021, 346) tutkimus tarjoaa esimerkin yritysten ympäristökansalaisuuden tutkimuksesta. He määrittelevät sen seuraavasti: ”Yritysten ympäristökansalaisuus on koko organisaation laajuista biofyysisen ympäristön oikeutuksen ja merkityksen tunnustamista organisaation strategian muotoilussa ja ympäristökäytösten sisällyttämistä strategiseen suunnitteluprosessiin”. Tutkimuksessa mitattiin Malesian rakennusalan yritysten ympäristökansalaisuutta Banerjeen (2002) kehittämien ympäristökansalaisuuden ulottuvuuksien kautta, jotka ovat yrityksen 1) sisäinen ympäristöorientaatio, 2) ulkoinen ympäristöorientaatio, 3) strateginen painopiste ja 4) toiminnallinen strateginen painopiste. Tutkijat toteavat, että nämä ulottuvuudet auttavat tunnistamaan, mitkä liiketoiminta-alueet tarvitsevat ympäristönsuojelun parantamista. Organisaatiot voivat käyttää mittausta arvioidakseen ympäristövaikutuksiaan ja tunnistaakseen parannuskohteita, mikä auttaa integroimaan ympäristönäkökohdat liiketoimintaan ja vastaamaan sidosryhmien vaatimuksiin. Tutkimus osoittaa, että mittaus on luotettava ja sovellettavissa Malesian kontekstissa, erityisesti rakennusallalla.

Toinen kiinnostava esimerkki on Fadaeen (2017) artikkeli, jossa tutkitaan ympäristökansalaisuutta Iranissa luomuruokakauppojen ja kasvisravintoloiden ympäristömyönteisessä toiminnassa. Tulokulmassa korostetaan yksilöllistä ja kollektiivista vastuuta sekä ympäristöä että arjen yhteisöjä kohtaan. Ympäristökansalaisuuden hän määrittelee kansalaisten yksityisiksi ja julkisiksi teoiksi, joiden tavoitteena on suojella ympäristöä ja edistää kestävää yhteiskuntaa. 1990-luvulta lähtien Iranissa vahvistunut toiminta tavoittelee paitsi terveellisen ja ympäristöystävällisen ruoan tarjoamista, myös kauppojen ja ravintoloiden kehittämistä yhteisöllisinä paikkoina, jotka laajentavat julkista tilaa. Luomuruokakaupat ja kasvisravintolat tarjoavat tietoa ympäristöystävällisestä ruoasta ja sen eduista. Keskeistä niille on, että ihmiset eivät ainoastaan osta ympäristöystävällisiä tuotteita kuluttajina, vaan osallistuvat ympäristökansalaisina myös julkiseen keskusteluun, jossa kritisoidaan hallituksen kyvyttömyyttä turvata kansalaisten oikeuksia terveelliseen ruokaan ja turvalliseen ympäristöön. Näin ollen nämä hankkeet toimivat sekä ympäristökansalaisuuden että julkisen tilan moninaisuuden edistämisen välineinä. Tutkimuksen keskeinen tulos on, että ympäristökansalaisuus voi toimia sekä paikallisella että globaalilla tasolla, yhdistäen vastuuta kansallisissa ja maailmanlaajuisissa kysymyksissä.

Kuten yllä esitellyt tutkimukset osoittavat, ympäristökansalaisuus liitetään käsitteenä hyvin monenlaisiin yhteyksiin: koulujen ympäristökasvatuksellisesta työstä aikuisten ympäristöasenteiden tutkimukseen sekä

suuryritysten ympäristövaikuttavaan toimintaan ja kansalaisyhteiskunnassa toteutettuun aktiiviseen ja aktivistiseen ympäristövaikuttavaan kansalaistoimintaan. Se on vakiintunut käsite kansainvälisessä monitieteisessä tutkimuksessa, mistä syystä se valittiin tämänkin selvityksen pääteemaksi. Koska käsite ei ole analyyttisesti tarkka, on ympäristökansalaisuudesta keskusteltaessa hyvä tarkentaa kontekstuaalisesti, mitä sillä tarkoitetaan. Tähän pyrimme selvityksen kautta osaltamme antamaan välineitä.

5.6 Ympäristöoikeudenmukaisuus

Oikeudenmukaisuuden näkökulma on keskeinen osa ympäristökansalaisuuden ymmärtämistä. Lähtökohtaisesti ympäristöoikeudenmukaisuus tarkoittaa, että kaikilla ihmisillä on oikeus nauttia puhtaasta ja turvallisesta ympäristöstä sekä suojautua heihin kohdistuvia ympäristöuhkia vastaan (Bullard 1993). Siihen sisältyy myös ympäristöhyötyjen ja -haittojen tasavertainen jakautuminen, ihmisten ja ihmisryhmien erilaisten tarpeiden tasa-arvoinen tunnustaminen sekä yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistua päätöksentekoon (Schlosberg 2004). Kestävyyden termein tämä voidaan ilmaista siten, että ekologisen kestävyyden tulee aina kytkeytyä yhteen sosiaalisen kestävyyden kanssa. Osa tutkimuksista sisällyttää ympäristöoikeudenmukaisuuden tarkasteluun myös muita lajeja kuin ihmiset, mikä korostuu erityisesti planetaarisissa näkökulmissa (Wiebe 2016; Kowasch ym. 2022).

Suurimmassa osassa artikkeleita (41/47) oikeudenmukaisuus mainittiin jossain yhteydessä. Se liitettiin eri näkökulmista ympäristökansalaisuuden erilaisiin ilmentymiin. Muutamassa artikkelissa ympäristöoikeudenmukaisuutta (environmental justice) käsiteltiin eksplisiittisesti (esim. Gabrielson & Parady 2010, Huttunen & Albrecht 2021; Wiebe 2016; Wong & Sharp 2009). Esimerkiksi Wong ja Sharp (2009, ks. luku 4.2) tunnistivat ympäristökansalaisuuden ja ympäristöoikeudenmukaisuuden tutkimuksesta merkittäviä yhtymäkohtia. Käsitteitä käytetään usein ”sosio-ekologista syrjintää” ja muuta epätasa-arvoisuutta koskevassa tutkimuksessa. Tutkijoiden omassa tapaustutkimuksessa ilmeni, että vaikka ekologisesti kestävämmien käytäntöjen vähentämiseen pyrkivät ympäristöinnovaatiot toteutetaan hyvin aikomuksin, eivät ne välttämättä jalkaudu, ellei kansalaisten ympäristöoikeuksia ja -velvollisuuksia koskevia käsityksiä oteta mukaan prosessiin. Yksi tässä analyysissä tehdyistä huomioista on, että heikossa valta-asemassa oleville ihmisille aiheutuu usein suhteettoman suuria kustannuksia ympäristöä koskevien sitoumusten täyttämisestä. Tällöin heidän oikeutensa puhtaaseen ja turvalliseen ympäristöön eivät usein toteudu, ja heidän on haastavaa osallistua elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon.

Otoksessamme on mukana myös useita artikkeleita, jotka lähestyvät ympäristökansalaisuutta alkuperäisväestöjen näkökulmista, jolloin oikeudenmukaisuuden ulottuvuus korostuu (Crane ym. 2008; Humphreys 2009; Wiebe 2016; Parajul 2017; Sharma 2023 – ks. myös Dobson 2005, joka on näistä monen teoreettisena perustana). Usein tarkastelun keskiössä ovat erilaiset tietokäsitykset sekä alkuperäisväestöjen ympäristö- ja luontosuhteet, jotka eivät tule tunnistetuiksi modernin aluehallinnon ja maanomistajuuden prosesseissa. Toinen ihmisryhmä, jonka osalta marginaalisuuden kysymyksiä tutkitaan runsaasti, ovat lapset ja nuoret (Wood & Kallio 2019; Huttunen ja Albrecht 2021; Telešienė ym. 2021; Cavazos-Arroyo & Sánchez-Lezaman 2022; Firinci Orman 2022; Chan 2023; Poškus 2023; Sharma 2023). Heidän osaltaan ongelmallista on vajaa-valtaisuudesta johtuva heikompi toimija-asema, jonka vuoksi heidän äänensä ei kuulu yhteiskunnassa yhdenvertaisesti muiden ikäryhmien kanssa. Nuorten ympäristökansalaistoimijuutta tarkastellaan usein epämuodollisten tekojen kautta, samoin kuin erilaisina aktivismin muotoina, joita he toteuttavat kansalaisuuden käytäntöjen ja tekojen rajapinnalla. Koska näiden teemojen sisältöjä on tarkasteltu laajasti luvussa 4, emme avaa niitä erikseen tässä kohtaa.

Mukana otoksessamme on myös Salkelin (2019) artikkeli, jossa tarkastellaan vammaisten mahdollisuuksia ja esteitä toteuttaa ympäristökansalaisuuttaan. Tutkimuksessa todetaan, että vaikka kansalaisuus on aina ollut osa vammaisuuden tutkimusta, ovat vammaiset henkilöt aliedustettuina ympäristökansalaisuudesta käydyissä keskusteluissa. Eri tavoin toimintamahdollisuuksiltaan tai -kyvyiltään rajoittuneet ihmiset tulisi tutkijan mukaan tunnistaa paremmin potentiaalisina osallistujina ja toimijoina ympäristökysymyksissä, mikä edellyttäisi yhtäältä osallistumisen esteiden purkamista, toisaalta aktiivisen osallistamisen keinojen kehittämistä. Samalla tulisi huomata, että erilaisia toimintakyvykkyyksiä omaavilla ihmisillä voi olla erilaista tietoa, näkökulmia ja osaamista ympäristöasioiden käsittelyyn, ja tällainen tieto voi osaltaan rikastuttaa tietämisen ja toiminnan tapoja. Samantyyppistä pohdintaa käydään usein lasten ja nuorten ja osin myös alkuperäisväestöjen osalta.

Artikkeli tarjoaa näin hyvän esimerkin ympäristöoikeudenmukaisuuden keskeisistä kysymyksistä: miten ja millä ehdoilla monenlaiset ihmiset voivat olla mukana yhteiskunnassa ympäristökansalaisina?

Kanadan Chemical Valleyn kansalaisuuskäytäntöjä tutkinut Wiebe (2016, ks. luku 4.2) tunnistaa kansalaisten huolipuheesta, että ympäristöoikeudenmukaisuus tulisi ottaa huomioon myös ihmisten muuhun elämään kohdistuvassa vallankäytössä. Gabrielsonin ja Paradyn (2010, ks. luku 4.3) mukaan ympäristöoikeudenmukaisuuden tulisi olla laajemmin sidoksissa ympäristöpoliittiseen keskusteluun. He ehdottavat tähän ratkaisuksi kehollisen kansalaisuuden käsitettä, jonka avulla voidaan tutkia miten ympäristökysymykset kietoutuvat yhteen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymysten kanssa. Näkökulma tarjoaa perustan intersektionaaliselle ympäristöpolitiikalle. Huttusen ja Albrechtin (2021, ks. luku 4.3) tutkimuksessa ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulma auttaa paljastamaan FFF-liikkeen (Fridays for Future) epätasapainoisia valtarakenteita ja syventämään ymmärrystä sukupolvien välisen oikeudenmukaisuuden roolista. He liittävätkin ympäristökansalaisuuteen ylisukupolvisen oikeudenmukaisuuden (intergenerational justice) käsitteen. Tällöin ympäristökansalaisuudessa on yksilön elämäntavan tai poliittisen aktivismin lisäksi kysymys globaalista tasavaroista ja sukupolvien välisestä oikeudenmukaisuudesta.

Sosiaalinen oikeudenmukaisuus (social justice) mainittiin otoksessamme 17 artikkelissa, joista syvällisemmin teemaa käsiteltiin kuudessa (Atkinson 2015; Binawan 2023; Gabrielson & Parady 2010; Jagers ym. 2014; Micheletti & Stolle 2012; Misra 2023). Näistä Binawan (2023, ks. luku 4.1) pohtii sosiaalista oikeudenmukaisuutta yhteisöllisestä näkökulmasta ekologisen kansalaiskasvatuksen kontekstissa, korostaen kansalaisten ja valtion keskinäistä suhdetta. Tutkimuksessa käytetty osallistavan oikeudenmukaisuuden (contributive justice) käsite tarjoaa uuden näkökulman siihen, miten kansalaiset voivat osallistua sosiaalisen oikeudenmukaisuuden rakentumiseen tottumustensa, mutta myös aktiivisten tekojensa, kautta. Tähän liittyen Misra (2023, ks. luku 4.3) havaitsi yhteisölliseen toimintaan perustuvissa lähiruokahankkeissa puutteita. Paikallisten asukkaiden tukemaa maataloutta Edmontonissa tutkiessaan hän tunnisti useita sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyviä haasteita. Tasapuolisen saatavuuden ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ongelmien käsittelyn puute on hänen mukaansa usein tahatonta: kun toimijat eivät kiinnitä huomiota sosiaalista oikeudenmukaisuutta koskeviin kysymyksiin, vaan keskittyvät esimerkiksi terveellisen ruokavalion ja ympäristön kestävyysedistämiseen, päätyvät he usein tarkoittamattaan edistämään epätasa-arvoisia rakenteita (esimerkiksi rodullisia tai sosioekonomisia). Myös korkeat osallistumiskustannukset voivat estää pienituloisia osallistumasta tämän tyyppiseen toimintaan, ja tiedonpuute ja rajatut markkinointikanavat haittaavat uusien jäsenten rekrytoimista. Misra (2023) painottaakin, että sosiaalisen oikeudenmukaisuuden edistäminen on yhteistoiminnallinen, jatkuva prosessi. Muutoksen on tapahduttava myös diskursiivisella tasolla, jotta erilaiset ihmisryhmät kokevat osallisuutensa yhdenvertaiseksi. Ellei ekologinen kansalaisuusteoria löydä keinoa sovittaa ekologista kestävyyttä sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen liittyviin huolenaiheisiin, jää sen edistäminen ympäristökansalaisuus tarjolle vain etuoikeutetuille ihmisille, jolloin yhteiskunnalliset mahdollisuudet toteuttaa kestävyysmurrosta ovat rajallisia.

Hayward (2013) tarkastelee kriittisesti kestävänsä kansalaisuuden sosiaalista kädenjälkeä. Kädenjälki-metaforaa käytetään julkisessa keskustelussakin yhä enemmän korostamaan yksilön toimijuutta, henkilökohtaista vastuuta ja moraalista velvollisuutta käsitellä ympäristö- ja sosiaalista epäoikeudenmukaisuutta. Hän kuitenkin huomauttaa, että tällaiset mielikuvat voivat myös vahvistaa käsityksiä ”itseään auttavasta kansalaisuudesta” (self help citizenship), jättäen laajemmat systeemiset mallit ja prosessit koskemattomiksi. Tätä taustaa vasten hän hahmottelee vaihtoehdoisen käsitteen ”sosiaalisesta kädenjäljestä” yhteistyössä rakentuvana kansalaisaktiivisuutena. Tavoitteena on tehokkaamman ja demokraattisemman näkökulman löytäminen suhteessa globaaleihin valta-asetelmiin, sosiaaliseen epäoikeudenmukaisuuteen, sukupolvien väliseen epätasa-arvoon ja haitallisiin ympäristömuutoksiin. Tutkijan ajatus resonoi monien otoksessamme mukana olevien artikkelien viestin kanssa: kritiikki yksilöä vastuuttavasta ympäristökansalaisuudesta on niissä läpileikkaava teema, yhdistettynä yhteisöllisen näkökulman painottamiseen sosiaalisesti kestävänsä näkökulmana.

Atkinsonin (2015, ks. luku 5.4) tutkimus esittelee yritysten sosiaalista oikeudenmukaisuutta kestävänsä kansalaisuuden tärkeänä elementtinä. Hänen mukaansa se on keskeinen osa kestävänsä kansalaisuuden normeja. Tutkija toteaa, että vaikka yritysten oikeudenmukaisuus (corporate justice) ja poliittinen kuluttajuus (political consumer) liittyvät toisiinsa, ne edustavat laadullisesti kestävänsä kansalaisuuden eri puolia. Reiluuden lisäksi hän pitää yritysten ympäristövastuullisessa kansalaisuudessa tärkeänä puolueettomuutta ja

läpinäkyvyyttä sekä äänen antamista kaikille osapuolille. Chan (2023, ks. luku 4.2) puolestaan esittelee tutkimuksessaan menettelyllisen oikeudenmukaisuuden (procedural justice) käsitteen. Se viittaa reilun periaatteeseen prosesseissa, joissa ratkaistaan riitoja ja jaetaan resursseja. Taustalla on filosofinen orientaatio kohti myönteisiä muutoksia yhteisöissä ja organisaatioissa. Kowasch ym. (2022, ks. luku 4.2) tuovat esiin metsänkasvatuksen mahdollisuudet ympäristökansalaisuuden rakentajana luontoon liittyvän oikeudenmukaisuuden näkökulmasta (justice for humans and non-human species). Myös ilmasto-oikeudenmukaisuus (climate justice, esim. Firinci Orman 2022; Huttunen & Albrecht 2021) ja globaali oikeudenmukaisuus (global justice, esim. Huttunen-Albrecht 2021; Martinsson & Lundqvist 2010) ovat näkökulmina mukana ympäristökansalaisuuden tarkastelussa.

Poliittisen oikeudenmukaisuuden (political justice) käsite on keskeinen Wolfin ym. (2009, ks. luku 4.2) kanadalais tutkimuksessa. Dobsonia (2003) mukaillen he määrittelevät ekologisen kansalaisuuden tärkeimmäksi hyveeksi oikeudenmukaisuuden. Tutkijat huomasivat osallistujiensa käyttävän kieltä, jossa ekologisen tilan epätasainen jakautuminen kehystää ilmastonmuutoksen haasteita. He tarkastelivat tätä luonteeltaan poliittisen, ei moraalisena oikeudenmukaisuuden, ilmentymänä. Tutkimuksensa perusteella he ehdottavat, että muutos ympäristökansalaisten ajattelutavoissa ja asenteissa edellyttää ilmastonmuutoksen juurisyiden ja historian – esimerkiksi kolonialisen historian ja sitä seuranneen teollistumisen – parempaa ymmärtämistä. Tällainen transformatiivinen oppiminen – tai poisoppiminen (unlearning, ks. Zembylas 2024) – on edellytys kestävyysmurroksen kannalta välttämättömälle ympäristökansalaistoiminnan muutokselle.

Kuten näistä ja muista jo aiemmin käsittelemistämme esimerkeistä ilmenee, ympäristöoikeudenmukaisuus on pikemminkin ympäristökansalaisuuden keskeinen ulottuvuus kuin erillinen näkökulma. Se voi tarkoittaa erilaisissa tutkimusasetelmissa hyvinkin erilaisia asioita, ja kontekstista toiseen siirryttäessä on tärkeää herkyä oikeudenmukaisuuden erilaisille merkityksille. Tästä syystä ympäristökasvatukseen ja -koulutukseen, samoin kuin ympäristökansalaisuuden toteuttamiseen esimerkiksi työelämässä ja arkielämän muissa yhteisöissä, tulisi aina liittää oikeudenmukaisuuden ulottuvuus.

6 YMPÄRISTÖKANSALAIKUUDEN TUTKIMUS SUOMESSA

Suomenkielisestä tutkimuksesta ei tehty erillistä systemaattista kirjallisuuskatsausta vähäisen julkaisumäärän vuoksi. Suomessa on tyypillistä tarkastella kansalaisten ympäristökysymyksiin liittyvää toimintaa esimerkiksi kansalaisosallistumisen ja -osallisuuden termin, osana laajempaa osallistumisen ja demokratian tutkimusta (esim. Hokkanen 2008; Viljanen 2014). Ympäristökansalaisuuden tutkimus, niin kuin se on tässä raportissa määritelty, ei ole vielä laajamittaisesti löytänyt tietään suomalaisen tiedeyhteisöön. Kiinnitimme huomiota myös siihen, että luonnon- ja ihmistieteiden välisen rajan ylittävää poikkitieteistä tutkimusta ympäristökansalaisuuden keskeisistä teemoista ei Suomessa ole käytännössä ollenkaan. Tehdäksemme pienen katsauksen olemassa olevaan tutkimukseen, joka vaikuttaisi olevan lisääntymässä, teimme Google Scholar -haun samoilla hakutermeillä, joita käytettiin kansainvälisessä systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessa (ympäristökansalaisuus, kestävä kansalaisuus, ekologinen kansalaisuus, vihreä kansalaisuus ja planetaarinen kansalaisuus), samalla aikarajauksella (2008–2023). Vertaisarvioitujen artikkelien lisäksi mukaan otettiin kirjoja ja muita ei-vertaisarvioituja kirjoituksia, jotka valottavat ympäristökansalaisuuden ilmiötä suomalaisesta näkökulmasta.

Ympäristökansalaisuus on useimmin käytetty termi suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa (Aarnio-Linnanvuori 2016, 2017; Huttunen ym. 2019; Pienimäki ym. 2021; Koskinen 2010; Åkerman 2014; Pulkki 2021; Santaola 2008, 2012; Toivanen 2022). Eniten tutkimusta löytyy koulun ja kasvatuksen alueelta. Toinen isompi keskustelu liittyy niin ikään lasten ja nuorten toimijuuteen osana heidän aktiivista ja aktivistista ympäristökansalaistoimintaansa. Näiden ohella muutamat tutkijat ovat käsitelleet aikuisten ympäristökansalaisuutta.

Koskinen (2010) ympäristökasvatuksen alan väitöskirja on ensimmäisiä laajempia kotimaisia tutkimuksia, missä ympäristökansalaisuus on käytössä analyttisenä käsitteenä. Hän tutki väitöskirjassaan lasten ja nuorten osallistumista oman lähiympäristönsä kehittämiseen. Tutkija yhdisti ympäristökasvatuksen ja kansalaiskasvatuksen näkökulmat ympäristökansalaisuuden käsitteen alle. Hän näki osallistumisen ja itse tekemisen tärkeinä tapoina oppia niin ympäristöstä kuin kansalaisuudestakin. Niin ikään kasvatuksen näkökulmasta

ympäristökansalaisuutta on käsitellyt Aarnio-Linnanvuori (2016), pääasiassa ilmastonmuutoksen kontekstissa. Hänen tarkastelussaan korostuivat kriittinen ajattelu ja yhteiskuntaan suuntautuva ilmastokansalaistoiminta. Perinteisten luonnontieteellisesti painottuvien ympäristöopin, biologian ja maantieteen ohella ympäristökansalaisuus voisi Aarnio-Linnanvuoren mukaan sijoittua luontevasti myös historian ja yhteiskuntaopin oppiaineisiin sekä katsomusaineisiin.

Pulkki (2021) on hahmotellut ympäristökansalaisuutta ekososiaalisen hyve-etiikan lähtökohdista kasvatusfilosofisessa tutkimuksessaan. Hänen mukaansa hyveellisen ja paheellisen toiminnan kautta voidaan muotoilla sellaista ympäristökansalaisuutta, joka auttaa tulevaisuuden demokraattisia toimijoita ekososiaaliseen kestävyys. Tämä tutkimus on pitkälti linjassa useissa opetussuunnitelman perusteissa ilmaistun ekososiaalisen sivistyksen tavoitteen kanssa. Ekososiaalisesta kansalaisuudesta koulumaailmassa on kirjoittanut myös Toivanen (2022). Hän nimeää koulun potentiaalisesti radikaaliksi toisin oppimisen tilaksi, jossa nuorten ekokriisiä koskevat negatiiviset tunteet, tiedonhalu ja ratkaisuehdotukset voitaisiin valjastaa aktiivisen ekososiaalisen kansalaisuuden rakentumisen tilaksi.

Lasten ja nuorten toimijuuden näkökulmasta ympäristökansalaisuutta ja nuorten omia näkemyksiä heidän vaikutusmahdollisuuksistaan ympäristöongelmissa ovat tutkineet Pienimäki ym. (2021). Tutkimuksessa todettiin, että nuoret eivät tunnista kansalaisuuden epämuodollisten tekojen olevan vaikuttamista. Siksi kaikki nuorten käyttämät tavat toimia ympäristökansalaisina pitäisikin tunnistaa paremmin aikuisten toimesta. Perusopetuksessa ei juurikaan keskustella nuorten kanssa yhteiskunnallisesta ympäristövaikuttamisesta tai toteuteta sitä osana opetusta. Ympäristökansalaisuuskasvatusta tulisi tutkijoiden mukaan monipuolistaa koulujen perusopetuksessa.

Lasten ja nuorten ympäristökansalaisuutta avataan FFF-liikkeen (Fridays for Future) ja siihen kytkeytyvän ilmastohuolen näkökulmasta Albrechtin ym. (2020) tutkimuksessa (samasta tutkimuksesta on otoksessamme mukana kansainvälinen tutkimusartikkeli). Kirjoittajat keräsivät aineistoa nuorten ilmastohuolesta ja ympäristökansalaisuudesta media-aineistojen ja nuorten omaelämäkerrallisten kirjoitusten avulla. He tutkivat, miten aikuiset ja nuoret hahmottavat ympäristökansalaisena toimimista oppivelvollisuuden ja kansalaisvaikuttamisen asettuessa vastakkain – tyypillinen kysymys aktivistisen tai agonistisen ympäristökansalaisuuden osalta (vrt. Machin 2012). Tulosten perusteella suomalaiset nuoret tietävät monista ympäristön tilaan vaikuttavista toimista ja siitä, miten he voivat itse toimia ympäristön eteen. Arjessa tehdyt päätökset – kuten syöminen, kuluttaminen ja liikkuminen – ovat tutkimuksen mukaan yleisimpiä nuorten tapoja toimia ympäristökansalaisena (vrt. Firinci Ormanin [2022] kehikko). Tämä toimeliaisuus kuitenkin jakaantuu: ilmastonmuutoksesta hyvin huolissaan olevat nuoret toimivat paljon, mutta ne, jotka eivät koe vastaavaa huolta, eivät tee mitään. Tutkijat näkevät FFF-liikkeen analysoinnin perusteella, että ”ympäristökansalaisena toimimisessa on kollektiivista voimaa, joka saattaa myöhemmin näyttäytyä sukupolvi-kokemuksena” (Albrecht ym. 2020, s. 108).

Aikuisten parissa tehdyn ympäristökansalaisuuden tutkimuksen uranuurtaja on Suomessa Santaoja (2008; 2012), joka on tutkinut luontoharrastustoimintaa. Hän ehdottaa ympäristöpolitiikan alan väitöskirjassaan, että luontosuhteeseen perustuva ympäristökansalaisuus sisältää faktuaalisen luontotiedon lisäksi kokemuksellista tietoa, jota ei voi määritellä yksiselitteisesti (Santaoja 2008). Ympäristökansalaisuudessa olennaista voi olla koettu velvollisuus huolehtia luonnosta, mutta myös luontoharrastukseen liittyvä esteettisyys ja nautinto ovat keskeisiä ympäristövaikuttavan toimijuuden kehittymiselle. Naisten luontoharrastuneisuutta tutkiessaan hän on todennut luontoharrastajanaisten ympäristökansalaisuuden mahdollisuuksien rakentuvan usein välittömän elinympäristön havainnoinnille ja henkilökohtaiselle luontosuhteelle.

Toinen aikuisten ympäristökansalaisuuteen kohdistuva, suomalaisittain varhainen tutkimus on Åkermanin (2014) ympäristöpolitiikan tieteenalalle sijoittuva artikkeli. Hän on tarkastellut kokemuksellista ympäristökansalaisuutta erityisesti suhteessa kehollisuuteen: miten keholla tuodaan esiin ympäristöpoliittista toimijuutta ja kuinka kehoa määritetään uudelleen, kun se näyttäytyy ympäristöhallinnan tilana. Tutkimuksen perustana on uusmaterialistinen tulkinta kehosta kulttuuristen ja materiaalien suhteiden vuorovaikutuksessa muotoutuvana kokonaisuutena. Tutkija analysoi aineistoa muistelutyökalun avulla. Seitsemän naisen ryhmä kirjoitti tapahtumakuvauksia teemalla ”siltoin ekologisuus näyttäytyi elämässäni”. Analyysissä tuodaan esiin ympäristökansalaisuuden perustana olevien suhteiden kehovalitteisuutta sekä luonnonympäristöjen että ihmisyyshyönteisten osalta – ihminen on väistämättä kaikissa ympäristösuhteissaan läsnä kehollisena oliona.

Tutkimuksensa pohjalta hän ehdottaa, että tietoon perustuvan harkinnan rinnalla ympäristökansalaisuudessa tulisi huomioida paremmin myös tunteita ja kokemuksia, mikä on linjassa transformatiivista oppimista esittelevän tutkimuksen kanssa (ks. luku 5.5). Ehdotus on pitkälti linjassa myös Santaojan (2008; 2012) tutkimustulosten kanssa.

Ympäristökansalaisuuden käsitteen jäsentämisestä ja käsitteen mahdollisuuksista ilmastokriisin ratkaisuun on kirjoitettu tutkimusperustaisesti yleistajuisessa muodossa Versus-lehden Ympäristökansalaisuus-teemasarjassa. Johdantoartikkelissa Huttunen ym. (2019) esittävät, että ympäristökansalaisuus tulee ymmärtää laajemmin kuin kestävinä elämäntapoina. Jos ympäristökansalaisuudella viitataan yleisesti kaikenlaiseen ympäristöystävälliseen toimintaan, määritetty sen sisällöksi ”usein (liian) yksinkertaisesti ihmisten arkipäiväinen käyttäytyminen, jossa ympäristöstä huolissaan olevat ihmiset vapaaehtoisesti välittävät ympäristöstä”. Tämän vastapainoksi tulisi kansalaisille mahdollistaa konkreettisia toiminnan tiloja, joissa he voivat toimia yhdessä ilmaston hyväksi. He näkevät ympäristökansalaisuuden suurimpana potentiaalina kollektiivisen vastuun, kollektiiviset käytännöt ja niiden seuraamusten positiiviset kumulatiiviset kerrannaisvaikutukset.

Muut tekstit kohdistuvat ympäristökansalaisuuteen ”kenen tahansa politiikkana” (Kallio 2019b), kaupunkilaisten näkökulmiin (Berglund 2019) sekä IPCC:n raporttiin liittyvään yhteiskunnalliseen keskusteluun kansalaisten roolista (Pulka 2019). Kallio (2019b) esittää tieteelliseen artikkeliin pohjautuvan pohdintansa päätteeksi kolme rinnakkaista tulkintakehystä ympäristökansalaisuudelle: se on yhtäältä uusliberaali identiteetti, joka määrittää kansalaiset kuluttajiksi suhteessa markkinavoimiin ja usein syyllistää heidät epäonnistuneista pyrkimyksistä hallita ympäristökysymyksiä henkilökohtaisen kuluttajuuden keinoin; toisaalta valtion rakentama tulkintakehys, jolla sosiaalistetaan kansalaiset vallitseviin ympäristödiskursseihin ja sitoutetaan heidät kansallisiin ratkaisuihin ja strategioihin yhteiskunnallisten käytäntöjen kautta sekä jokapäiväistä elämää, jossa ihmisten erilaiset arvot, moraliteetit, näkemykset ja identiteetit johtavat moninaiseen toimintaan, yksin ja yhdessä muiden kanssa. Berglundin (2019) artikkeli painottaa monitieteisyyden merkitystä ympäristökansalaisuuden kehittämisessä. Ympäristöpolitiikka ei käsittele vain havaittavaa todellisuutta, vaan käsittää myös välittömän elinympäristön ulkopuolisia asioita, joihin ympäristökansalaisten on tärkeää osata olla suhteessa. Hän korostaa, että luonnontieteellisen tiedon rinnalle tarvitaan yhteiskunnallista tietoa, sillä ympäristöön vaikuttavia tekijöitä löytyy sekä luonnosta että kulttuurista. ”Hallinnon, mutta myös tutkimuksen, on käsiteltävä teknologian, luonnon ja kulttuurin sekoituksia, luontokulttuurisia kokoonpanoja, kuten suomalaisetkin tutkijat niitä kutsuvat.” Pulkan (2019) teksti rakentuu vuonna 2018 julkaistun IPCC-raportin ympärille. Sosiaalisessa mediassa käytyjen ajankohtaiskeskustelujen pohjalta hän pohtii ympäristökansalaisten toiminnan mahdollisuuksia ja merkityksiä eri rooleissa, joita ihmiset voivat ottaa, osana Hiilivapaa Helsinki -ohjelmaa.

Ympäristökansalaisuuden ohella Suomesta löytyy myös viimeaikaista tutkimusta planetaarisesta kansalaisuudesta. Moilanen ja Salonen (2022) ovat hahmotelleet planetaarisen sivistyksen teoriaa, jossa ihminen ja muu todellisuus ovat yhteen kietoutuneita. He ehdottavat ”planetaarista lähestymistä, jolloin ihminen kiinnittyy maailmaan tilallisesti (spatialisesti) ja ajallisesti (temporaalisesti) siten, että ihminen ja luonnon ekosysteemit kietoutuvat toisiinsa” (s. 65). Planetaarinen ajattelu edellyttää heidän mukaansa sukupolvisten sekä elollisen ja elottoman maailman välisten rajojen ylittämistä. Samansuuntaisesti Siivonen ym. (2022, s. 232) toteavat, että ”planetaarinen kansalaisuus on siten sen ymmärtämistä, että jokainen teko ja tekemättä jättäminen vaikuttaa kestävyysmurroksen toteutumiseen”. Myös Hoikkala ja Laine (2022) mainitsevat puheenvuorossaan Nuorisotutkimus-lehdessä planetaarisen kansalaisuuden yhtenä teemana, jota planetaarinen nuorisotutkimus voisi lähestyä. Tämä viimeaikainen tutkimus kiinnittyy vahvasti kansainväliseen planetaarisen kansalaisuuden tutkimukseen, jota olemme esitelleet luvussa 5.3.

Varsinaisten akateemisten tutkimusjulkaisujen ohella haluamme mainita kaksi viimeaikaista selvitystä, jotka keskittyvät erityisesti luonnon monimuotoisuuden kannalta kiinnostavaan ympäristökansalaisuuteen. Sitra (2021a; 2021b) teetti hiljattain kyselytutkimuksen suomalaisten luontosuhteesta. Sitä motivoi lähtökohta, että ihmisten arvoilla ja asenteilla on suuri merkitys luontokadon pysäyttämisessä, ja että kansalaisten luontosuhteiden syvälinen ymmärtäminen antaa paremmat mahdollisuudet löytää ratkaisuja tähän myös Suomessa. Suurin osa kyselyyn vastanneista suomalaisista kertoi, että luonto on heille tärkeä. Vain 12 prosenttia ei pitänyt luontoa kovinkaan tai lainkaan tärkeänä ja kaksi prosenttia ei ilmaissut kantaansa. Ihmisten ilmaisemat asenteet, tunteet ja toiminta luonnon osalta kuitenkin vaihtelivat, mikä tarkoittaa, että

heidän luontosuhteensa voivat olla hyvinkin erilaisia. Pääasiassa luonnosta koettiin saatavan aineetonta hyötyä. Lähiluonnossa liikkuminen ja luonnon havainnointi koettiin yleisesti tärkeänä. Suomalaiset kertoivat kyselyssä olevansa suhteellisen valmiita tekoihin luonnon hyväksi, samoin kuin muuttamaan kulutus- ja elämäntapojaan. Kysely ei kuitenkaan kartoittanut toteutuneita tekoja, eikä luontosuhdetta määritelty millään tavoin. Kyselyssä ei myöskään kartoitettu suomalaisten ymmärrystä luonnon monimuotoisuudesta.

Samoihin aikoihin ympäristöministeriö (2022) ja Suomen ympäristökeskus teettivät kolmatta kertaa laajan Luontosuhdebarometrin. Siitä selvisi, että suomalaiset ovat huolestuneempia luonnon tilasta maailmanlaajuisesti (80 % vastaajista) kuin Suomen luonnon tilasta (56 % vastaajista). Tietoisuus luonnon monimuotoisuudesta ja luontokadosta oli kasvanut edelliseen barometriin nähden 47 prosentilla vastaajista, erityisesti yrittäjien ja alle 25-vuotiaiden keskuudessa. Luonnon suurimmaksi uhaksi koettiin saastuminen ja ympäristömyrkyt (53 % vastaajista). Tässäkään kyselyssä ei kuitenkaan selvitetty, miten ihmiset ymmärtävät luonnon monimuotoisuuden tai mitä he siitä tietävät. Luonnon monimuotoisuutta tukevan ympäristökansalaisuuden osalta tämä on olennainen kysymys, jota olisi tärkeä selvittää kansallisella tasolla. Ympäristökansalaiset tarvitsevat tietoa luonnon monimuotoisuudesta voidakseen toimia luonnon köyhtymisen pysäyttämiseksi. Arkielämässä kehittyneen luontosuhteen pohjalta toimiessaan ihmiset voivat yhtä hyvin heikentää kuin vahvistaa luonnon tilaa.

Kokonaisuutena toteamme, että Suomessa tehdään jonkin verran yhteiskunta- ja kasvatustieteellistä ympäristökansalaisuuden tutkimusta, mutta se on temaattisesti keskittyntä ja määrältään vähäistä. Suuri osa ympäristökansalaisuuden teemoihin kohdistuvasta tutkimuksesta tapahtuu osana laajempaa demokratia- ja osallisuustutkimusta, jolloin sen kytkös tässä raportissa tarkasteltuun kansainväliseen tutkimukseen jää ohueksi. Laajempia ympäristökansalaisuutta käsitteleviä tutkimushankkeita ei ole toteutettu ja monitieteisyys on vähäistä. Jotta tutkimustietoa suomalaisesta ympäristökansalaisuudesta saataisiin lisää, olisi tärkeää politiikkaohjauksen keinoin ohjata rahoitusta tälle alueelle, esimerkiksi strategiaan monitieteisiin tutkimusohjelmiin.

7 LUONNON MONIMUOTOISUUTTA TUKEVA YMPÄRISTÖKANSALAISSUUS

Hallitustenvälisen luontopaneelin (IPBES 2019) mukaan luonnon tila, sen monimuotoisuus, ekosysteemien toiminta ja niiden tuottamat ekosysteemipalvelut heikkenevät nopeammin kuin koskaan ihmiskunnan historiassa. Sukupuuttouhan alla olevien lajien määrä kasvaa jatkuvasti, ja globaalisti ainakin miljoona eläin- ja kasvilajia on jo vaarassa hävitä tulevien vuosikymmenten aikana (IPBES 2019). WWF:n (2024) tuore Living Planet -raportti, joka tarkastelee 5 495 selkärangaisen eläinlajin lähes 35 000 populaatiota eri puolilla maapalloa, kertoo populaatioiden kutistuneen keskimäärin 73 prosenttia vuodesta 1970 vuoteen 2020. Näiden huolenaiheiden äärelle on tämän raportin viimeistelemisen hetkellä kokoontunut koko maailma Kolumbian Caliin YK:n biodiversiteettisopimuksen 16. osapuolikokoukseen.

Suomessa luonnon tilan heikentyminen on jatkunut edelleen 2000-luvulla (Kangas ym. 2023). Vuoden 2019 uhanalaisuusarvioinnissa uhanalaisia lajeja oli 2 667 eli 11,9 prosenttia kaikista arvioiduista lajeista (Hyvärinen ym. 2019). Suomen noin 48 000 lajista vajaa puolet eli 22 400 tunnetaan niin hyvin, että niiden uhanalaisuus on voitu arvioida kansainvälisten kriteerien mukaisesti. Suomen 414 luontotyyppistä lähes puolet, 48 prosenttia, on uhanalaisia (Kontula & Raunio 2018a, 2018b). Luonnon tila on heikentynyt monenlaisissa ympäristöissä, noin puolessa Suomen luontotyypeistä. Luonto on erilaista paikasta riippuen ja eri elinympäristöissä tarvitaan erilaisia luonnonsuojelullisia ja ennallistavia toimenpiteitä luontokadon pysäyttämiseksi ja monimuotoisuuden elvyttämiseksi. Luonnon köyhtymisellä on vaikutusta myös ihmisten hyvinvointiin, talouteen, terveyteen ja turvallisuuteen. Tutkimukset ovat osoittaneet ihmisten elinympäristöjen lähellä sijaitsevien luonnonympäristöjen vaikuttavan muun muassa iholla elävien bakteeriluokkien koostumukseen myönteisesti (Hahtela ym. 2017). Monimuotoinen luonto edistää suotuisia mikrobeja ja ehkäisee esimerkiksi autoimmuunisairauksia, kuten allergioita ja astmaa (Hanski ym. 2012).

Tarjoamme tässä luvussa yleistajuisen esityksen luonnon monimuotoisuudesta (tietolaatikko 2) ja pohdimme, miten sitä voitaisiin liittää paremmin ympäristökansalaisuuden tukemiseen Suomessa. Tulkinta perustuu luonnon monimuotoisuutta 1970-luvulta asti tutkineen, eläinekologiaan ja ympäristöpolitiikkaan erikoistuneen Yrjö Hailan (Haila 1994, 2004, 2017, käsikirjoitus; Haila & Kouki 1994) näkemykseen.

Tietolaatikko 2. Luonnon monimuotoisuus

Luonnon monimuotoisuudessa, tai biodiversiteetissä, on pohjimmiltaan kysymys elämää ylläpitävästä muuntelusta (*variation*, Darwinin evoluutioteoria). Elämän menestymiselle olennainen muuntelu toteutuu monitasoisesti. Pienimmässä mittakaavassa monimuotoistumista tapahtuu biokemiallisesti soluissa, mitä kutsutaan **geneettiseksi** monimuotoisuudeksi. Jatkuva geneettinen muutos ilmenee kaikissa elävissä eliöissä (bakteerit, sienet, kasvit, eläimet ml. ihminen) organismitasoisena monimuotoisuutena. Nämä erilaistuneet organismit muodostavat monimuotoisia **populaatioita**. Koko lajin kattava muuntelu ilmenee eri populaatioiden välisinä eroina, jotka myös itsessään vaihtelevat jatkuvasti. Yhdessä elottoman ympäristön kanssa populaatiot muodostavat **ekosysteemejä**, joihin kiinnitetään eniten huomiota luonnon monimuotoisuudesta käytävässä yhteiskunnallisessa keskustelussa (myös luontotyyppit, eliöyhteisöt). Laajassa alueellisessa mittakaavassa ilmenevää luontotyyppien mosaiikkimaista vaihtelua on ryhdytty kuvaamaan termillä **maisemaekologia**. Paikalliset ekosysteemit vaihtelevat sen mukaan, mitä luontotyyppiejä niiden läheisyydessä on, sekä minkälaisia eri luontotyyppien pinta-alasuhteet ovat: esimerkiksi pohjoinen metsäluonto käsittää soita, kosteita elinympäristöjä (korvet, rämeet), kuivia kangasmetsiä ja kalliometsiä. Maisematasoakin laajemmassa mittakaavassa luonnon monimuotoistuminen ja köyhtyminen tulee ilmi **luonnonmaantieteellisillä vyöhykkeillä**, joista Suomi kuuluu pääosin boreaaliseen alueeseen. Borealiset metsät ovatkin suomalaisille tuttu konteksti ajankohtaisesta luontopolitiikasta, jossa vanhojen metsien määrittely on asettunut kamppailun kohteeksi liittyen metsien suojeluun ja talouskäyttöön.

Tietolaatikossa 2 esitetty jäsentely selventää luonnon monimuotoisuuden monitahoisuutta. Luonnon köyhtymisen tarkastelu on haastavaa, ellei tiedä, mihin monimuotoisuuden tasoon huomiota tulisi kiinnittää tai miten eri monimuotoisuusulottuvuudet liittyvät yhteen. Haila (2017) huomauttaa itsekkin, ettei kukaan voi tietää luonnon monimuotoisuudesta kaikkea – se on mahdollon tehtävä jopa koko elämänsä aihepiirin parissa työskennelleelle monitieteiselle tutkijalle. Samalla hän korostaa, että kuka tahansa voi oppia tulkitsemaan ja ymmärtämään luontoa paremmin – vaikkapa seuraamalla tietystä paikasta tapahtuvia muutoksia ja ottamalla selvää, mikä niitä aiheuttaa ja mitä niistä seuraa. Luonnossa tapahtuu monenlaisia muutoksia osana organismien ja ekosysteemien toimintaa, mutta myös ihmisen vaikutuksesta, tarkoituksellisesti ja tarkoittamatta. Ihmisen aiheuttamien muutosprosessien vaikutuksen ulkopuolelle ei jää yksikään elinympäristö maapallolla. Jos kansalaisten mahdollisuuksia seurata muutosprosesseja tutkitun tiedon pohjalta parannetaan, voi kukin kehittää luontokansalaistaitojaan vähitellen omissa elinympäristöissään ja vaikuttaa niihin luonnon monimuotoisuutta edistäväillä tavoilla.

Samaa ehdottavat monet selvityksessä esitellyt tutkimukset, jotka korostavat paikkaperustaisen oppimisen ja kontekstuaalisen ymmärtämisen merkitystä (erityisesti luku 4.2). Niiden merkitys korostuu luontokansalaisuuden kohdalla, koska luonto, sen hyödyntäminen ja köyhtyminen on erilaista eri paikoissa, kuten ovat myös luonnon ympärille kehittyneet kulttuurit. Paikkaperustainen pedagogiikka nostaa esiin arkielämässä ilmeneviä kysymyksiä ja kutsuu ihmisiä löytämään niihin ratkaisuja yhdessä (Häyrynen ym. 2021). Hailan (käsikirjoitus) käytännöllinen ehdotus ympäristökansalaiskasvatukseen ja -viestintään on irrottautuminen

staattisen mielikuvan synnyttävistä luonnon monimuotoisuuden (tiedossa oleva oikea ja hyvä tila) ja luontokadon (tiedossa oleva vikatila) käsitteistä. Niiden sijaan tulisi puhua kulttuuris-ekologisesta monimuotoistumisesta ja köyhtymisestä. Luonto on aina tapahtumisen tilassa – 'paluu' aiempaan ei ole mahdollinen, vaan käynnissä olevat muutosprosessit synnyttävät jatkuvasti uutta elämää. Sama koskee yhteiskuntaelämää: ihmisen toimijuutta ehdollistaa hänen menneisyytensä ja ihminen voi toimia vain tässä hetkessä, mutta toiminnan suuntana on aina erilaisia mahdollisuuksia sisältävä tulevaisuus (Häkli & Kallio 2018). Siksi luontokadon uhan rinnalla onkin tärkeää puhua luonnon elpymisen tavoittelemisesta ja tuoda esiin selkeitä keinoja, joilla luonnon monimuotoisuutta voidaan nyt ja tulevaisuudessa tukea ja elvyttää.

Tämä dynaaminen näkökulma luontokansalaisuuteen soveltuu transformatiivisen oppimisen lähtökohdaksi, niin lapsi- kuin aikuisväestönkin kansalaistoimijuuden kehittämiseksi. Kun ihmiset oppivat kiinnittämään huomiota ympäristössä tapahtuviin muutoksiin ja vaikuttamaan niihin luontomyönteisesti, saattaa oma paikka 'luontokansalaisten yhteiskunnassa' löytyä helpommin. Samalla voi kasvaa ymmärrys luontokysymysten yhteyksistä kaikkiin yhteiskunnan sektoreihin, kestävyysulottuvuuksiin ja poliittiseen toimintaan. Nämä muutokset voivat tapahtua ihmisten arkisissa elinympäristöissä tai jossain aivan muualla. Huomiota voi kiinnittää yhtä lailla solu-, organismi-, populaatio-, ekosysteemi- tai maisematasoisiin muutoksiin, tai näiden erilaisiin yhdistelmiin. Olennaista on, ettei muutoksen suuntaan tai laatuun suhtauduta väistämättömänä kehityskulkuna. Sama koskee laajemmin ottaen ympäristökansalaisuutta erilaisissa ilmasto- ja kestävyyskysymyksissä.

Globalisoituneessa maailmassa luonnon monimuotoisuuden heikentymisen vaikutukset heijastuvat pitkälle – esimerkiksi ruoantuotantoon ja -kulutukseen – mikä liittyy luontokysymykset ihmisten arjessa usein ensisijaisesti kuluttajuuteen: kun suurilla tuotantoalueilla sadot kärsivät, saatavuus heikkenee ja hinnat nousevat globaalisti. Monen tutun elintarvikkeen osalta on nähty hintapiikkejä äärimmäisten sääilmiöiden ja luonnon köyhtymisen seurauksena. Tämä tulee yleistymään, mikäli luontokadon ja ilmastomuutoksen juurisyihin ei puututa voimakkaasti. Kuluttajien ei kuitenkaan ole aina helppo tunnistaa oman kulutuskäyttäytymisensä ja luontokadon välisiä suhteita. Koska elintarvikkeiden hintoja nostava luonnon köyhtyminen liittyy kansalaiset luontokatoon kuluttajina epäsuorasti, ei seurauksena ole useinkaan luontomyönteinen toiminta. Toisin sanoen, kun ihmiset eivät tiedosta ilmiöiden välistä yhteyttä, he eivät osaa toimia luonnon kannalta vaikuttavilla tavoilla.

Kuluttajuuteen kytkeytyvän ympäristökansalaisuuden osalta ongelmallista on myös, että hintojen nousu asettaa kuluttajakansalaiset eriarvoiseen asemaan – vaikka tiedostaisi yhteyden, ei välttämättä ole varaa kestäviin valintoihin. Tätä teemaa on selvityksessä käsitelty ympäristöoikeudenmukaisuuden toteutumisen yhtenä keskeisenä kysymyksenä (kappale 5.6). Luonnon monimuotoisuutta tukevan ympäristökansalaisuuden kannalta olennaista onkin, että ihmiset yhtäältä tiedostaisivat yhteydet luonnon köyhtymisen ja kuluttajahintojen välillä paremmin, ja toisaalta löytäisivät kuluttajavalintojen rinnalle muita keinoja vaikuttaa luonnon köyhtymisen kysymyksiin ylipaikkaisesti. Koska ympäristökansalaisuuden toteuttaminen jokapäiväisiä kulutustottumuksia muuttamalla ei ole kaikille ihmisille yhdenvertaisesti tarjolla – yhtäältä taloudellisen eriarvoisuuden vuoksi, toisaalta tiedostamisen haasteiden takia – on ihmisten toimijuutta tuettava myös muilla elämän alueilla, joista selvityksessä esitellyt tutkimukset tarjoavat lukuisia esimerkkejä.

Luontokansalaisten tulisi myös tiedostaa luonnon monimuotoisuuden vahvistumiseen ja heikkenemiseen paikallisia, alueellisia ja globaaleja ulottuvuuksia. Esimerkiksi suuri osa suomalaisesta sellusta menee vientiin ja on näin osa kansainvälistä puukuitutuotteiden kulutusta. Siksi boreaalisen metsän suojelu Suomessa voi kasvattaa painetta metsien käyttöön muiden kasvillisuusalueiden metsissä. Boreaalisten metsien luonnon tilaa ei kuitenkaan voi parantaa muiden kasvillisuusalueiden metsissä. Molemmat näkökulmat tulee huomioida arvioitaessa sellun tuotantoa ja kulutusta, joista kumpaakin tulisi vähentää globaalisti metsäluonnon köyhtymisen pysäyttämiseksi. Samaan tapaan esimerkiksi oliivien kasvatukseen liittyviä akuutteja kuivuus-ongelmia voidaan ratkaista vain paikallisesti, mutta Suomesta käsin niihin voidaan vaikuttaa epäsuorasti torjumalla ilmastomuutosta – näin voimme kantaa vastuuta kuluttamiemme hyödykkeiden tuotannosta.

Luontokadon pysäyttämiseen tarvitaan siis sekä paikallisia ratkaisuja että ylipaikkallista vastuunkantoa. Riippuen siitä, katsotaanko luonnon monimuotoisuutta esimerkiksi ekosysteemi- tai maisematasolla, voi mittakaava olla suppeampi tai laajempi. Olennaista on ymmärtää, että luontokadon pysäyttämistä ja luonnon elpymistä voidaan tavoitella missä tahansa. Ne eivät ole joko/tai-kysymyksiä, vaan keskeistä on oikeaan

suuntaan eteneminen. Yksikään ihmisen elinympäristö ei ole luonnosta riippumaton, eikä maailmassa ole yhtään kolkkaa, missä ihminen ei olisi jollain tapaa vaikuttanut luonnon tilaan. Luonnon monimuotoistumista voidaan, ja tulee, siksi edistää kaikkialla. Suomessa on tärkeää tukea jokaisen suomalaisen mahdollisuuksia toimia paremmin luontokansalaisena omissa arkiympäristöissään, jotka kytkeytyvät ylipaikallisesti ympäri maailmaa.

8 YHTEENVETO

Tämä Suomen Luontopaneelin raportti piirtää kokonaiskuvan ympäristökansalaisuudesta tutkittuna ilmiönä. Lähtökohtana on näkemys ympäristökansalaisten keskeisestä roolista oikeudenmukaisen kestävyysmurroksen toteutumisessa ja kriittisestä tarpeesta kansalaisten ympäristötoimijuuden vahvistamiseen suomalaisessa yhteiskunnassa, osana globaalia muutosta (luku 2). Ympäristökansalaisuuden kansallisen edistämisen lähtökohdat tulee nähdäksemme ankkuroida vahvasti akateemiseen tutkimukseen, joka tekee niistä tieteellisesti perusteltuja. Tätä tehtävää selvitys asettuu erityisesti palvelemaan.

Raportti perustuu monitieteiseen systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen, joka kattaa englanninkielisen vertaisarvioitun kansalainvälisen tutkimuksen viimeisten 15 vuoden ajalta (luku 3). Raportissa esitellään yksityiskohtaisesti julkaisut (47 kpl), joissa alan keskeisimpiä käsitteitä (environmental, ecological, sustainable, green, planetary citizenship) käytetään runsaimmin; näiden lisäksi mukaan on poimittu temaattisin perustein muutamia julkaisuja laajemmasta otoksesta kokonaisuutta täydentämään. Tutkimusta on jäsennetty kahdesta näkökulmasta: yhtäältä sen osalta, miten kansalaisuus, kansalaisten toimijaroolit ja ympäristökansalaistoimijuus tutkimuksessa määritellään (luku 4), ja toisaalta sen osalta, millaisia ympäristötulkintoja tutkimuksessa tuotetaan (luku 5). Lisäksi esittelemme ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulmia, jotka ovat keskeisiä ympäristökansalaisuuden tutkimuksessa (alaluku 5.6). Kansainvälisen tutkimuksen lisäksi esittelemme lyhyesti aihepiirin suomenkielistä, toistaiseksi vähäistä tutkimusta (luku 6), ja liitämme selvityksen tuloksia paneelin kannalta keskeiseen luontonäkökulmaan (luku 7). Raportissa käytetyistä käsitteistä on koottu asiasanalista parantamaan yleistajuista saavutettavuutta (edeltää johdantoa).

Analyysissä kiinnitytään eletyn kansalaisuuden tutkimustraditioon Engin F. Isinin (2008, 2012) kansalaisuusteorian pohjalta (alaluku 2.3). Tämä lähestymistapa tunnistaa sekä muodollisia että epämuodollisia kansalaistoimijuuden muotoja. Muodolliset ympäristökansalaisuuden käytännöt ovat ympäristövaikuttamiseen pyrkivää toimintaa sellaisissa kansalaisrooleissa, joita yhteiskunta tarjoaa, eli ympäristön tilaan vaikuttavaa kansalaisosallistumista. Ne ovat pääasiassa vakiintuneita poliittisen toiminnan muotoja, ja niiden toteuttamisen osalta on olennaista ihmisten lakisääteinen kansalaisasema. Ympäristökansalaisuuden teot puolestaan kattavat monenlaista kansalaisasemasta riippumatonta, epämuodollista toimijuutta, eli kysymys on ympäristön tilaan vaikuttavasta arkisesta toiminnasta. Niitä tehdään jokapäiväiseen elämään kuuluvissa paikoissa ja yhteisöissä, mutta myös kansalaisten itse järjestämissä tapahtumissa. Kuva 3 esittää nämä kansalaisuuden ulottuvuudet muutamien esimerkkien valossa.

YMPÄRISTÖKANSALAISSUUS

EPÄMUODOLLISTA JA MUODOLLISTA YMPÄRISTÖN TILAAN VAIKUTTAVAA TOIMIJUUTTA

ARJEN YMPÄRISTÖTEOT

Vaikuttaa yhteisvastuullisesti (esim. taloyhtiön hallitus, vanhempainyhdistys, oppilaskunta, harrastukset)

Tekee kestäviä kulutusvalintoja

Valitsee ravitsemussuositusten mukaisen kasvispainotteisen ruokavalion

Seuraa uutisia ja keskustele niistä muiden kanssa oppiakseen ympäristöasioista

Edistää kestäviä käytäntöjä työ- tai opiskeluympäristössä

On mukana yhteisöllisessä toiminnassa (esim. ruoantuotanto, ennallistamistalkoot, lähiympäristön siistiminen, ympäristön seuranta)

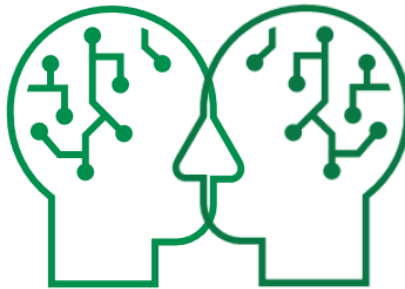
Tekee vastuullisia energiaratkaisuja

Suosii luontoa tukevia metsänhoidon tai maatalouden menetelmiä

Etsii ympäristöä tukevia sijoituskohteita

Huomioi luonnonvarojen kulutuksen ja luonnon kuormittumisen vapaa-ajan vietossaan

Kuka tahansa voi olla ympäristökansalainen

Jotkut kansalaisosallistumisen muodot edellyttävät kansalaisasemaa

YMPÄRISTÖKANSALAISSOSSLISTUMINEN

On yhteydessä päättäjiin tärkeinä pitamiensä ajankohtaisten kysymysten osalta

Vaikuttaa kaavoitukseen esim. osallistumalla asukaskuulemisiin tai kommentoimalla

Ottaa kantaa politiikkaprosesseihin henkilökohtaisesti tai osana suurempaa joukkoa, esim. allekirjoittamalla vetoamuksia tai osallistumalla kansalaisaloitteisiin

Perehtyy kunnallisiin, seudullisiin, kansallisiin ja ylikansallisiin ympäristöstrategioihin ja -linjauksiin sekä etsii tapoja edistää niitä

Osallistuu ympäristöjärjestöjen toimintaan tai organisoii paikallista yhdistystoimintaa

Seuraa yhteiskunnallista kehitystä ja tarttuu tilaisuuksiin vaikuttaa asioihin olemassa olevia kansalaisosallistumisen kanavia pitkin

Osallistuu julkisiin mielenilmauksiin

Kuva 3. Ympäristökansalaisuus on monimuotoista. Kuvassa esitetään esimerkkejä epämuodollisen ja muodollisen ympäristökansalaisuuden kirjosta. Epämuodollinen ympäristökansalaisuus on ihmisten omaehtoiseen harkintaan perustuvaa toimintaa, arjen ympäristötekoja, joita ohjaavat sisäistetyt arvot ja asenteet. Muodollinen ympäristökansalaisuus perustuu yhteiskunnan tarjoamiin kansalaisosallistumisen mahdollisuuksiin ja kansalaisten säädösperusteisiin oikeuksiin sekä velvollisuuksiin. Ympäristökansalaisuutta tulee edistää yhteiskunnassa systemaattisesti niin, että kaikki voivat löytää itselleen sopivia tapoja parantaa ympäristön tilaa osana arkeaan sekä yhteiskunnan tarjoamien osallistumiskanavien kautta.

Sekä muodollinen että epämuodollinen ympäristökansalaisuus voi olla luonteeltaan aktiivista tai aktivistista, vaikkakin painotukset ovat erilaisia. Aktiivinen ympäristökansalainen toimii tarjolla olevien toimintamallien mukaisesti, kiinnittyen ajankohtaisiin poliittisiin prosesseihin ja aiheisiin. Kriittiseen aktiiviseen kansalaisuuteen sisältyy kuitenkin myös pyrkimys muokata näitä toimintamalleja ja uudelleensuunnata vallitsevia politiikan trendejä. Aktivistkansalainen puolestaan etsii itse vaikuttamisen keinoja omasta elämänpäiiristään ja asettaa oman arvomaailmansa mukaisia tavoitteita toiminnalleen. Nämäkin keinot ja tavoitteet voivat olla yleisesti tunnettuja ja liittyvät usein politisoituneisiin teemoihin. Sekä aktiivista että aktivistista ympäristökansalaisuutta voidaan toteuttaa henkilökohtaisesti ja kollektiivisesti. Kummankin osalta ympäristöarvojen ja -asenteiden jatkuva muotoutuminen on tärkeä osa ympäristökansalaistoimijuutta varsinaisen ympäristövaikuttavan toiminnan rinnalla.

Yhtenä teemana selvityksessä korostuu ympäristökansalaiskasvatus ja -koulutus, joka on voimakkain yksittäinen juonne aihepiiriin tutkimuksessa. Tutkijakunta on havahtunut laajamittaisesti huomaamaan, että ympäristökriiseihin reagoiminen ja kestävien yhteiskuntien rakentaminen edellyttävät uudenlaisten elämänasenteiden ja -tapojen oppimista väestötasolla – niin yksilöiden, yhteisöjen, yritysmaailman, järjestöjen, instituutioiden kuin julkisen hallinnon piirissä. Ympäristökansalaiskasvatuksella ei siis tässä selvityksessä tarkoiteta vain ylhäältä alaspäin suunnattua muodollista pedagogista toimintaa, eikä se liity vain lasten ja nuorten koulutukseen; ympäristökansalaiskasvatus on kaikkien kansalaisten osallisuuden ja kansalaisyhteiskunnassa tapahtuvan yhteisöllisen toiminnan tukemista. Selvityksen pohjalta onkin perusteltua esittää, että ympäristökansalaisuutta tulee edistää politiikkavaikuttamisen keinoin kaiken ikäisten ja eri

elämäntilanteissa elävien ihmisten parissa, monimuotoisena toimijuutena, johon kaikilla kansalais-yhteiskunnan jäsenillä tulee olla mahdollisuuksia ja varaa.

Esitämme seuraavaksi lyhyen koonnin raportin tuloksista teemoittain. Tässä yhteydessä emme selkeyden vuoksi käytä lähdeviitteitä: ne löytyvät raportin edeltävistä luvuista, joiden pohjalta koonti on tehty. Raportin pohjalta laaditut toimintasuositukset on koottu erilliseen julkaisuun, etenkin päätöksentekijöille tarkoitettuun raportin yhteenvetoon (Kallio ym. 2024).

Ympäristökansalaisuus asemana

Kansalaisen asemaa määritellään useissa mittakaavoissa ja useilla hallinnon asteilla erilaajuisten poliittisten yhteisöjen jäsenyytenä. Siksi ympäristökansalaisuuskään ei ole asemana yksiselitteinen: kuntalaisuus, seutulaisuus, suomalaisuus, eurooppalaisuus ja kosmopoliittikansalaisuus ovat kaikki yhtä ”oikeita” kansalaisasemia, joista käsin voimme toimia ympäristökansalaisina. Ne ovat hallinnollisesti määriteltäviä rooleja, joiden kautta ihmisten ympäristötoimijuutta voidaan pyrkiä aktivoimaan ja suuntaamaan politiikkaohjauksen keinoin. Otoksessamme ilmeni kaikkia näitä kansalaisuuden mittakaavoja.

Kansalaisasema näkyy esimerkiksi EU:n, valtioiden ja kuntien pyrkimyksinä saada ihmisiä aktivoitumaan ympäristökansalaisiksi poliittisten ohjelmien kautta. Kansalaisten asema määritetään tällöin ympäristötoimijuutena, jolle julkinen hallinto osoittaa puitteet – missä ja miten ihmisten odotetaan toimivan ympäristön hyväksi. Esimerkiksi Euroopan komission vihreän kehityksen ohjelma pyrkii saamaan kansalaiset aktiivisiksi ympäristökansalaisiksi. EU:n viestintä ilmastopolitiikasta rakentaa tietynlaista kuvaa kansalaisten odotetusta roolista ilmastomuutoksen haasteisiin vastaamisessa. Tutkimuksen mukaan tällainen viestintä motivoi EU-kansalaisia pääasiassa yksilöinä pieniin ympäristöystävällisiin tekoihin eikä asetu tukemaan vahvasti kansalaisten omasta aloitteellisuudesta lähtevää yhteisöllistä toimintaa. Toinen esimerkki ympäristökansalaisen asemasta on Go Green Schools -ohjelma Indonesiassa, jonka kautta valtio innostaa nuoria kansalaisiaan toimimaan ympäristöystävällisemmin. Tutkimuksen perusteella ohjelma on onnistunut luomaan kouluihin motivaatiota ekologisempaan toimintaan, mutta sen pitkäkestoisempia vaikutuksia ympäristökansalaistoimijuuteen yhteiskunnassa ei ole todennettu.

Kansalaisaseman merkitystä ympäristökansalaistoimijuudelle voidaan luonnehtia kahtalaisesti. Valtio-keskeinen maailmanjärjestys asettaa ihmiset yhtäältä varsin kategorisiin rooleihin poliittisina toimijoina: voimme äänestää kunnallisissa, seudullisissa, kansallisissa ja EU-vaaleissa perustuen näiden poliittis-hallinnollisten tahojen meille suomaan jäsenyyteen. Moni muukin muodollinen kansalaisuuden käytäntö edellyttää tätä asemoitumista. Toisaalta ympäristökansalaiset voivat ylittää toiminnallaan hallinnollisia rajoja liittoutumalla yhteen muiden samanmielisten ympäristökansalaisten kanssa: voimme allekirjoittaa vetoamuksia sademetsien suojelemisen puolesta tai liittyä ylipaikalliseen kestäväan ruoantuotannon verkostoon riippumatta kansalaisasemastamme. Erityisesti arkiset ympäristökansalaisuuden teot ja aktivistinen toiminta ovat pitkälti riippumattomia muodollisesta kansalaisasemasta.

Ympäristökansalaisuus muodollisina käytäntöinä

Ympäristökansalaisuuden muodollisten käytäntöjen tutkimus kohdistuu yhteiskunnan tarjoamiin, pääosin vakiintuneisiin kansalaistoiminnan muotoihin. Näitä ovat esimerkiksi äänestäminen, vaaleissa ehdolle asettuminen, julkisen hallinnon kommentointi, maankäytön muutosprosesseihin osallistuminen ja yhteiskunnallisia uudistuksia koskevien valitusten tekeminen. Lakisääteisiin kansalaisuuden käytäntöihin kuuluvat liberaaleissa demokratioissa myös oikeus tulla kuulluksi missä tahansa itseä koskevassa asiassa, samoin oikeus julkiseen mielipiteen ilmaisemiseen vaikkapa mielenosoituksessa tai erilaisia mediankanavia pitkin. Ympäristökansalaisuuden muodollisia käytäntöjä edistetään erilaisissa pedagogisissa ympäristöissä: formaalisti kouluissa, non-formaalisti erilaisessa järjestö- ja yhdistystoiminnassa ja informaalisti esimerkiksi sosiaalisen median yhteisöissä.

Kestävän kehityksen käytännöllisen edistämisen osalta korostetaan useissa tutkimuksissa kumppanuuksia koulun, julkisen hallinnon, paikallisyhteisöjen ja liike-elämän välillä. Aktiivista ympäristökansalaisuutta pyritään tällöin toteuttamaan paikkaperustaisesti, käytännön realiteeteista käsin ja eri intressiryhmien näkemyksiä kuunnellen. Kontekstuaalisuus on olennaista myös kansalaisia osallistavissa julkisen ja yksityisen sektorin

kehittämisprosesseissa, jotka onnistuakseen edellyttävät ihmisten olemassa olevien elämäntapojen, asenteiden ja toimintamuotojen tunnistamista. Useissa selvityksessä mukana olevissa tutkimuksissa oli kohteena jonkin alkuperäisväestön toiminta. Heidän näkemystensä kuuleminen ja huomioon ottaminen edellyttää myös erilaisten tietämisen tapojen ja ympäristösuhteiden tunnistamista. Myös yritysten vastuuta tuotiin useammassa tutkimuksessa erikseen esiin, mikä muistuttaa, että suuri osa kansalaisista toimii valtaosan elämästään koulutusinstituutioissa ja työpaikoilla. Ympäristökansalaisuutta toteutetaan siis myös osana koulunkäyntiä ja työntekoa, sekä näiden toimintaympäristöjen sosiaalisessa elämässä.

Aktivistista ympäristökansalaisuutta tarkastellaan muodollisten käytäntöjen piirissä yhtäältä mielenosoitusten, toisaalta osallistavien julkisen hallinnon prosessien kautta. Vaikka aktivistinen toiminta onkin lähtökohdiltaan itseohjautuvaa ja vallitsevia käytäntöjä haastavaa, on sen tuominen dialogiin yhteiskunnallisten järjestelmien kanssa mahdollista, jos kaikilla osapuolilla on halua sietää ristiriitoja sekä esittää ja ottaa vastaan rakentavaa kritiikkiä. Nämä ympäristökansalaisosallistumisen muodot jakavat yhteiskunnassa vahvasti mielipiteitä; ajankohtaisesti Suomessa esimerkiksi Elokapinan aktivistinen ympäristötoiminta, jota toiset pitävät vaikuttavana ympäristökansalaistoimintana ja toiset laittomana häiriköintinä. Ristiriitaisuudessaan tämän kaltainen toiminta tekee näkyväksi veteen piirretyn viivan kansalaisuuden muodollisten käytäntöjen ja epämuodollisten tekojen välillä, paljastaen samalla ympäristökansalaisuustoimijuuden laaja-alaisuutta.

Kaiken kaikkiaan vaikuttava muodollinen ympäristökansalaisuus perustuu useimmiten yhteisölliseen toimintaan ja toteutuu (yli)paikallisissa toimintaympäristöissä, joissa erilaiset näkemykset voivat olla läsnä toisiaan pois sulkematta. Riippumatta muodosta tai aiheesta, sijoittuvat muodolliset käytännöt aina julkispoliittisen hallinnon mahdollistamiin puitteisiin, jotka vaihtelevat erilaisissa yhteiskunnissa merkittävästi. Tässä selvityksessä on mukana lähinnä erilaisissa demokraattisissa yhteiskunnissa tehtyä tutkimusta, joissa niissäkin kansalaisille tarjotut toimintamahdollisuudet vaihtelevat. Suomessa täysivaltaisen kansalaisaseman omaavilla ihmisillä on varsin laajat mahdollisuudet toimia muodollisina ympäristökansalaisina, ja moniin kansalaisuuden käytäntöihin voivat osallistua myös vajaavaltaiset kansalaiset (kuten alaikäiset ja edunvalvonnan piirissä olevat henkilöt) sekä Suomessa asuvat tai vierailevat ihmiset, joilla ei ole Suomen kansalaisuutta.

Ympäristökansalaisuus arkisina tekoina

Epämuodolliset ympäristökansalaisuuden teot ovat arkisempaa toimintaa. Niitä tehdään paikoissa ja tilanteissa, joissa ihmiset löytävät itselleen sopivia tapoja vaikuttaa ympäristön tilaan myönteisesti – yksin tai yhteistyössä. Tekoja toteutetaan arkipoliittisessa yhteiskunnassa eli kaikkialla, missä ihmiset elävät. Tämänkin toiminnan piiristä voidaan tunnistaa aktiivista ja aktivistista kansalaisuutta, kuten edellä: aktiivinen kansalainen toimii enemmän annettujen ohjeiden ja mallien mukaan, aktivistikansalainen puolestaan taistelee itse määrittelemillään keinoilla tunnistamia epäoikeudenmukaisuuksia vastaan. Arkisten tekojen osalta molempia kansalaisrooleja ovat ohjaamassa sisäistetyt arvot, moraliteetit ja identiteetit.

Toimiessaan arjen ympäristökansalaisina ihmiset eivät usein kiinnitä ihmeempää huomiota omaan toimijuuteensa tai tiedosta toimivansa ympäristökansalaisina. Omenan karan tipauttaminen kompostiin, polkupyörällä työmatkan taittaminen tai puutarhan sadon jakaminen ystäville ja naapureille voi olla täysin rutinoitunutta toimintaa, jota ei tule ajatelleeksi vaikuttavina ympäristötekoina. Mutta arjen ympäristöpolitiikka voi olla myös hyvin tietoista ja tiedostavaa: esimerkiksi paikallista maataloutta yhteisöllisesti tukien tai tiettyjä tuotteita boikotoimalla ihmiset toimivat tärkeinä pitämiensä asioiden puolesta tai haitallisina pitämiään asioita vastaan tiedostetuin perustein. Yksi tämän selvityksen keskeisistä tavoitteista onkin tehdä näkyväksi monenlaista ympäristökansalaistoimijuutta, josta tietoiseksi tuleminen voi kannustaa ihmisiä toimimaan entistä useammin tavoilla, jotka osaltaan vievät yhteiskuntakehitystä kestävämpään suuntaan.

Tutkimuskirjallisuudessa käsitellään sekä ihmisten yksilöllisiä että yhteisöllisiä tapoja toimia ympäristön tilaan vaikuttaen. Mukana on ääneen lausuttua tiedostavaa ympäristöpoliittista toimintaa ja hiljaisia arjen tekoja. Kuten muodollisten käytäntöjen yhteydessä, myös tässä kirjallisuudessa kollektiivisen toiminnan merkitys korostuu, sekä toiminnan vaikuttavuuden että sitoutumisen osalta. Länsimaisessa yhteiskunnassa vahvasti korostuva yksilövastuullisen kansalaisen rooli – erityisesti kuluttajakansalainen – saa osakseen voimakasta kritiikkiä erilaisista ympäristöoikeudenmukaisuuden näkökulmista. Myös sosioekonomiset erot ja eri-ikäisten ihmisten toimintamahdollisuudet ja vastuunkannon suhteellisuus ovat huomion kohteena samassa hengessä.

Ympäristökansalaisuuden teoilla pyritään edistämään kestävyyttä ja itselle tärkeisiin asioihin liittyvää ympäristövastuuta monin tavoin. Lapsuuden aikana saadut luontokokemukset, ja erityisesti ei-institutionaalinen luontoaltistuminen, tuodaan esiin useammassakin artikkelissa tärkeinä vaikuttamina aikuisuuden ympäristökansalaisuudelle ja sitoutumiselle ympäristötoimintaan eri elämänvaiheissa. Myös aikuisten osalta erilaisissa luonnonympäristöissä liikkuminen näyttäytyy tärkeänä ympäristöasenteiden kehittymiselle, mutta suoraa yhteyttä varsinaiseen ympäristötoimintaan ei niistä kuitenkaan voida todeta. Ympäristötiedon eri muotoja käsitellään artikkeleissa usein tunteiden, kokemusten ja kehollisen olemassaolon kautta; ympäristösuhde ei rakennu vain kognitiivisesti, vaan affektiivinen ulottuvuus on olennainen osa arvojen, asenteiden ja identiteettien muodostumista.

Paikkaperustaisuus tuli tutkimuksessa esiin voimakkaasti myös arjen teoissa. Ekologiset asenteet kehittyvät esimerkiksi paikalliseen maatalouteen tai ruokahankkeisiin yhteisöllisesti osallistumalla, tai naapuruusverkostoissa ja muissa sosiaalisissa yhteisöissä, joissa jaetaan ja kehitetään ympäristötavoitteita ja -toimintatapoja muun toiminnan ohessa. Tällainen yhteisöllisyys voi luoda ”hyveellisen kierteen”, joka jalkautuu myös muille elämänalueille. Aktiivisina kansalaisuuden tekoina tutkimuksissa ilmenee kestävä kuluttaminen, liikkuminen, energiankäyttö ja muut jokaista ihmistä koskettavat, ympäristönäkökulmista voimakkaasti politisoituneet arjen ratkaisut. Näihin liittyviä ympäristötekoja voivat tutkimuksen mukaan tehdä halutessaan kaikki ihmiset, riippumatta sosioekonomisesta asemasta tai elämäntilanteesta – omien resurssiensa puitteissa. Olennaista yhteiskunnallisesti olisikin tunnustaa, että kaikkien ei tarvitse toimia samoilla tavoilla tai samoin tavoittein. Kansalaisyhteiskunnassakin vastuu ympäristöstä jakautuu eritasoisesti ihmisten reaalisten mahdollisuuksien mukaan, ja yhteistyötä eri tahojen välillä lisäämällä voidaan parantaa yksittäisten tekojen vaikuttavuutta.

Yksi selkeä tutkimuslinja arjen ympäristökansalaisuuden osalta keskittyy nuoriin, mukaan lukien alaikäiset lapset ja nuoret sekä nuoret aikuiset. Nuorten osallistuminen ilmastoliikkeisiin ja muut aktivistisen kansalaisuuden muodot ovat saaneet paljon huomiota, samoin kuin kriittisen kuluttajuuden ja vastaavien arjessa jatkuvasti läsnä olevien toimintojen muuttaminen omalta arvopohjalta. Aktivistista toimijuutta toteutetaan tyypillisesti paikallisesti, mutta osana laajempia kansainvälisiä verkostoja, joihin liittyminen sosiaalisten medioiden kautta on nuorille helppoa. Toiminta on suunnattu systeemisten muutosten aikaansaamiseen, joka asettuu linjaan tutkimuksen kanssa, joka kritisoi yksilökansalaisten vastuun korostamista. Ympäristökansalaistoiminnan muodot voivat kuitenkin olla hyvin jokapäiväisiä: ruokavalion muuttaminen, kestävien pukeutumiskäytäntöjen yhteisöllinen kehittäminen, ympäristötietoisten tiedonlähteiden seuraaminen, luontomyönteisten harrastusten valinta, ja niin edelleen. Aktivistiin kansalaisuuden tekoihin sisältyy toki myös toimintaa, jossa taistellaan epäoikeudenmukaisuuksia vastaan itse määritellyin keinoin, kuten vaikkapa ympäristöliikkeiden toteuttamat kansalaistotelemattomuuden teot.

Kansalaisuuden epämuodollisten tekojen kirjo on laaja; niitä ei voi helposti luetella samaan tapaan kuin muodollisempia kansalaisuuden käytäntöjä. Tekojen tunnistaminen ihmisten arjesta ei kuitenkaan ole vaikeaa, jos lähtökohdaksi ottaa niiden vaikutukset ympäristöön: kun ihminen toimii ympäristönäkökohtien kannalta kestävästi, voidaan hänen toimintansa lukea ympäristökansalaisuuden tekojen piiriin. Pienet yksittäiset teot muuttuvat vaikuttavammiksi, kun niitä toteuttaa moni ihminen, joko osana henkilökohtaista elämäänsä tai kollektiivisesti. Erityisen tärkeää ympäristökansalaisuuden tekojen tunnustamisessa on ihmisten voimaannuttaminen toimijoina: jokainen voi olla mukana kestävyysmurroksen tekemisessä omista resursseistaan käsin, vailla vaatimusta ratkaista ongelmia kokonaan tai yksin.

”Ympäristön” ympäristökansalaisuudessa

Selvitykseen sisältyy kansainvälistä ympäristökansalaisuuden tutkimusta viiden teeman osalta: ekologinen kansalaisuus (ecological citizenship), vihreä kansalaisuus (green citizenship), planetaarinen kansalaisuus (planetary citizenship), kestävä kansalaisuus (sustainable citizenship) ja ympäristökansalaisuus (environmental citizenship). Käsitteitä käytetään usein limittäin eri ympäristönäkökulmien painottamiseksi ja ne määrittyvät tutkimuksissa eri tavoin. Vakiintuneita määritelmiä sille mitä ”ympäristö” ympäristökansalaisuuden osalta tarkoittaa ei siis ole tutkimuksen pohjalta mielekästä pyrkiä esittämään. Sen sijaan raportissa on luonnehdittu kunkin käsitteen avaamaa suuntaa, josta käsin ympäristökansalaisuuden tavoitteet ja periaatteet valottuvat hieman eri tavoin.

Andrew Dobsonin (2003, 2005, 2007) ekologisen kansalaisuuden teoria on ollut erityisen vaikuttava ympäristökansalaisuuden teorian kehittymiselle, ja siihen tukeudutaan jossain määrin (osin kriittisesti) lähes kaikessa selvitykseen sisältyvässä tutkimuksessa. Hän käyttää ekologisen kansalaisuuden ohella ympäristökansalaisuuden ja globaalin kansalaisuuden käsitteistöä ja puhuu näistä usein kestävä kehityksen yhteydessä. Dobson irrottaa ympäristökansalaisuuden kansallisvaltiosta ja kiinnittää sen vahvasti ympäristönsuojeluun ja kestäväan elämäntapaan, joille territoriaalinen valtiojärjestelmä ei muodosta mielekästä perustaa. Sen sijaan ekologiset systeemit asettavat mielekkään tilallisen kontekstin dobsonilaiselle ympäristökansalaistoimijuudelle, joka empiirisissä analyyseissä ilmenee tyypillisesti paikka- tai asia-perustaisena verkostoituneena toimintana.

Dobsonilainen ekologinen kansalainen on tietoinen ympäristöongelmista ja pyrkii ratkaisemaan niitä osana erilaisia yhteisöjä, jotka muodostuvat kulloinkin olennaisena näyttäytyvän ympäristökysymyksen ympärille. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi vastuullista kulutuskäyttäytymistä osana globaalia ruokamarkkinaa ja paikallista ruoantuotantoa, resurssien säästeliästä käyttöä kohtuullisuusliikkeen hengessä, uusiutuvien energiamuotojen tukemista EU:n vihreän siirtymän mukaisesti tai ympäristöystävällisiä valintoja oman perheen piirissä pyrkimyksenä kestävä elämäntapa. Tämän tyyppinen ekologinen kansalaistoiminta asettuu edellisessä kappaleessa esiteltyn ympäristökansalaisuuden tekojen piiriin. Toisaalta ekologinen kansalaisuus voi toteutua muodollisempina kansalaisuuden käytäntöinä, esimerkiksi osallistumisena ympäristönsuojeluun ja aktivismiin sekä poliittiseen vaikuttamiseen ympäristöasioissa. Ekologinen kansalaisuus liitetäänkin näiden toimijuuden muotojen kautta usein osaksi kestävä kehitystä ja ympäristötietoista kansalaisuutta, missä kestävyys määrittyy hierarkkisena järjestyksenä rinnakkaisten pilarien sijaan.

Ekologisen kansalaisuuden käsitteelle varsin läheistä sukua on vihreän kansalaisuuden käsite, jonka käyttöön-ottoon on liittynyt pyrkimys siirtyä luonnontieteellisestä määrittävästä ekologiasta kohti monitieteisempää ymmärrystä ihmisen ja luonnon suhteesta. Se korostaa ihmisten yhteisöllistä vastuuta ja sitoutumista ympäristön hyvinvointiin, joka voi ilmetä esimerkiksi ympäristön suojeluun osallistumisena tai luonnonvarojen kestäväan käyttöön sitoutumisena. Planetaarisessa kansalaisuudessa korostetaan vielä selkeämmin luonnon ja kaikkien lajien oikeuksia: ihmisen tulisi ymmärtää paikkansa luonnonkirjon kokonaisuudessa ja sovittaa elämänsä planetaaristen rajojen (planetary boundaries) puitteisiin. Tällöin ihminen ymmärretään maapallon asukkaana, ei ekosysteemeistä erillisenä yhteiskunnallisena toimijana.

Kuten ekologisessa kansalaisuudessa, ympäristötietoisuus ja luontoarvot ovat vihreän ja planetaarisen kansalaisuuden keskiössä. Näillä käsitteillä käyty tieteellinen keskustelu on monilta osin yhteen kutoutunutta, ja ihmisen tapa ylikuluttaa luonnonvaroja ja vaikuttaa luonnon prosesseihin nähdään keskeiseksi ongelmaksi. Tarve muuttaa riistävä luontosuhde kohtuullisemmaksi tunnistetaan, ja siihen etsitään välineitä sekä ympäristökasvatuksesta että erilaisista poliittisen toiminnan muodoista, jotka voivat olla enemmän ja vähemmän muodollisia. Ympäristökansalaisuuden tavat ja toimintaympäristö – ja samalla yhteisöt, joiden jäseninä ihmiset toimivat – määrittyy kulloisistakin ympäristökysymyksistä käsin.

Kestävyysspainotus tuo ympäristökansalaisuuden tarkasteluun mukaan vahvasti talouden. Olennaista tutkimuksessa on kestävyiden määrittely eli miten ekologinen, sosiaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen kestävyys asemoidaan suhteessa toisiinsa – hierarkkisesti vai rinnakkaisesti. Vahvaa kestävyttä perustelevassa hierarkkisessa määrittelyssä luonto asettaa reunaehdot, joiden puitteissa ihmisten elämä on järjestettävä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteita kunnioittaen. Lisäksi kestävä kansalaisuuden tutkimus nostaa esiin muita kestävyysulottuvuuksia, pääasiassa kestävä kehityksen erilaisten agendojen pohjalta; niiden huomioiminen voi olla kontekstuaalisesti tärkeää. Tällaista pohdintaa on käyty pitkään ympäristökansalaisuuden käsitteen termein, ja kestävä kansalaisuus voidaankin nähdä yhtenä tarkennuksena tässä pidemmässä tutkimusperinteessä. YK:n kestävyysagenda on osaltaan vaikuttanut siihen, että esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen osalta monissa institutionaalisissa konteksteissa käytetään mieluummin kestävyyskuin ympäristökasvatuksen termiä. Tässä yhteydessä on hyvä olla herkkänä sille, että kestävä kehitys on ensisijaisesti poliittinen agenda, ei tieteellisestä tutkimuksesta nouseva käsite tai teoria. Siksi kestävä kansalaisuuden tutkimuksella on oma paikkansa ympäristökansalaisuuden laajemmalla kentällä.

Ympäristöoikeudenmukaisuus

Tässä selvityksessä on käsitelty laajasti ympäristöoikeudenmukaisuuden kysymyksiä, sekä osana edellä kuvattuja analyysejä että omana osionaan. Suurimmassa osassa analysoituja artikkeleita (41/47) oikeudenmukaisuus mainittiin jossain yhteydessä. Tämä kuvastaa hyvin oikeudenmukaisuuden keskeistä roolia sekä ympäristökansalaisuuden määrittelyssä ja toteutumisessa että kestävyysmurroksessa. Ympäristöoikeudenmukaisuus on pikemminkin tämän tutkimuskentän keskeinen ulottuvuus kuin yksittäinen käsite. Se voi tarkoittaa erilaisissa tutkimusasetelmissa hyvinkin erilaisia asioita, ja kontekstista toiseen siirryttäessä on tärkeää herkiä kontekstuaalisille oikeudenmukaisuuden näkökulmille.

Ympäristökansalaisuuden edistämisessä on huomioitava eri ihmisten ja ihmisryhmien erilaiset lähtökohdat, kuten sosioekonomiset erot, eri ikäisten ihmisten toimintamahdollisuudet, terveydentila ja toimintakyky, elinympäristö ja asuinpaikka sekä kommunikaatioon ja kieleen liittyvät toimintarajoitteisuudet. Olennaista on tunnistaa, että kaikkien ei tarvitse toimia ympäristökansalaisina samoilla tavoilla tai samoin tavoittein, mutta kaikille ihmisille tulee turvata mahdollisuuksia ja luoda kannusteita ympäristön puolesta toimimiseen. Tästä syystä ympäristökasvatukseen ja -koulutukseen tulisi aina liittää oikeudenmukaisuuden näkökulmia.

Ympäristöoikeudenmukaisuus tarkoittaa, että kaikilla ihmisillä on lähtökohtaisesti oikeus nauttia puhtaasta ja turvallisesta ympäristöstä sekä puolustautua ympäristöuhkia vastaan. Muita keskeisiä näkökohtia ovat ympäristöhyötyjen ja -haittojen jakautuminen (ihmisryhmittäin ja maantieteellisesti), ihmisten ja ihmisryhmien erilaisten tarpeiden tasa-arvoinen tunnustaminen sekä yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistua päätöksentekoon demokraattisessa yhteiskunnassa. Kestävyys termein tämä tarkoittaa, että sosiaalisen kestävyys kriittiset kysymykset tulee aina ottaa huomioon ekologisen kestävyys edistämässä. Ympäristöoikeudenmukaisuuden tarkasteluun voidaan sisällyttää myös muita eliölajeja ja kokonaisia ekosysteemejä, mikä korostuu erityisesti planetaarisissa näkökulmissa.

Ympäristökansalaisuuden tutkimus Suomessa

Suomenkielisestä tutkimuksesta ei tehty selvityksen pohjaksi systemaattista kirjallisuuskatsausta sen vähäisen määrän vuoksi. Suomenkielisessä tutkimuksessa varsinaisen ympäristökansalaisuuden tarkastelun sijaan on ollut tyypillisempää tarkastella kansalaisten ympäristön tilaan vaikuttavaa toimintaa esimerkiksi kansalaisosallistumisen ja –osallisuuden termein. Selvitykseen sisältyy pieni katsaus aihepiiriin tutkimusta. Se on tehty samoilla hakutermeillä (ympäristökansalaisuus, kestävä kansalaisuus, ekologinen kansalaisuus, vihreä kansalaisuus, planetaarinen kansalaisuus) ja samalla aikarajauksella (2008–2023) kuin kansainvälinen katsaus. Vertaisarvioitujen artikkelien lisäksi mukaan poimittiin muutamia kirjoja ja muita ei-vertaisarvioituja kirjoituksia, jotka valottavat ympäristökansalaisuuden ilmiötä suomalaisesta näkökulmasta. Tässä katsauksessa ympäristökansalaisuus on terminä selkeästi vahvimmin käytössä. Eniten suomenkielistä tutkimusta löytyy koulun ja kasvatuksen alueelta, toinen laajempi keskustelu liittyy lasten ja nuorten toimijuuteen osana heidän aktiivista ja aktivistista ympäristökansalaistoimintaansa. Näiden ohella muutamat tutkijat ovat käsitelleet myös aikuisten ympäristökansalaisuutta. Suomenkielisen tutkimuksen vähyys ja kapealaisuus vaikuttavat itsestään selvästi siihen, että ympäristökansalaisuuden tutkimus ei ole ollut suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavaa. Poliittikaohjauksessa ja ympäristökansalaisuuden kansallisessa edistämässä on olennaista kansalaisten ajattelun ja toiminnan tukeminen tutkittuun tietoon perustuen ja siksi kansalliseen ympäristökansalaisuuden tutkimukseen on syytä suunnata resursseja.

Luontovaikuttava ympäristökansalaisuus

Luonnon monimuotoisuudessa, tai biodiversiteetissä, on pohjimmiltaan kysymys elämää ylläpitävästä muuntelusta, joka ilmenee geneettisellä, organismi-, populaatio-, ekosysteemi- ja maisematasolla. Luonnon köyhtymisen pysäyttämisen lisäksi on tärkeää puhua luonnon elpymisen tavoittelemisesta ja tuoda esiin keinoja, joilla luonnon monimuotoisuutta voidaan tukea.

Ilmastonmuutokseen kytkeytyvän kansalaistoimijuuden – ilmastokansalaisuuden – tunnustamiseen ja tukemiseen on jo herätty kautta maailman, mutta ”luontokansalaisten” roolia ja yhteiskunnallista merkittävyyttä ei kestävyysmurroksessa ole vielä laajasti ottaen tunnistettu. Yksi syy tähän on, että luontokadosta, sen vaikutuksista ja merkittävyydestä ihmiskunnalle on ryhdytty viestimään laajamittaisemmin

vasta viime vuosina. Luontokatoa ei voi ymmärtää irrallaan paikallisesti muuttuvista ekosysteemeistä, vähitellen etenevistä luonnon prosesseista ja niiden kulttuurisesta kontekstista – kysymys on jatkuvasta kulttuuris-ekologisesta muutoksesta. Kansalaisten voi myös olla haastavaa hahmottaa luonnon monimuotoisuuden eri tasoja (geneettinen monimuotoisuus, populaatio- ja lajitason monimuotoisuus, ekosysteemi- ja maisematasen monimuotoisuus) ja sitä, mistä luonnon köyhtymisessä on kussakin tilanteessa ja paikassa kysymys.

Luontokadon pysäyttämiseksi tarvitaan sekä paikallisia että ylipaikallisia ratkaisuja ja kansalaisia, joilla on välineitä oppia luonnon monimuotoisuuden elpymisen ja köyhtymisen prosesseista eri ympäristöissä sekä omaksua keinoja luonnon hyväksi toimimiseen omissa elinympäristöissään. Paikkaperustainen pedagogiikka tarjoaa tähän hyviä näkökulmia. Se korostaa paikallisyhteisöjen merkitystä luonnon monimuotoisuuden heikkenemisen tunnistamisessa ja siihen vastaamisessa. Globalisoituneessa maailmassa luonnon monimuotoisuuden heikentymisen vaikutukset myös heijastuvat pitkälle, joten ylipaikallinen vastuu on toinen keskeinen näkökulma luontokansalaisuudessa. Luontokadon pysäyttämistä ja luonnon elpymistä voidaan tavoitella missä tahansa. Keskeistä on oikeaan suuntaan eteneminen. Suomessa on tärkeää tukea jokaisen mahdollisuuksia toimia paremmin luontokansalaisena omissa arkiympäristöissään, jotka kytkeytyvät ylipaikallisesti ympäri maailmaa.

LÄHTEET

- Adamou, A., Georgiou, Y., Paraskeva-Hadjichambi, D., & Hadjichambis, A. (2021). Environmental Citizen Science Initiatives as a Springboard towards the Education for Environmental Citizenship: A Systematic Literature Review of Empirical Research. *SUSTAINABILITY*, 13(24). <https://doi.org/10.3390/su132413692>.
- Adler, P., P. Adler, and A. Fontana. (1987). "Everyday Life Sociology." *Annual Review of Sociology* 13: 217–235. doi:10.1146/annurev.so.13.080187.001245.
- Ala-Mantila, S., Hirvilammi, T., Jokela, S., Laine, M., & Weckroth, M. (2022). Kaupunkien rooli kestävyysmurroksessa: planetaarisen kaupungistumisen ja kaupunkien aineenvaihdunnan näkökulmat. *Terra*, 134(4), 225–239.
- Albrecht, E., Tokola, N., Leppäkoski, E., Sinkkonen, J., Mustalahti, I., Ratamäki, O., & Viljanen, J. (2020). Nuorten ilmastohuoli ja ympäristökansalaisuuden muotoutuminen. *Maapallon tulevaisuus ja lapsen oikeudet*, 99. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/162990/Maapallon%20tulevaisuus_lapsen%20oikeudet.pdf?sequence=4&isAllowed=y#page=99.
- Alkahr, I., & Gan, D. (2020). The role of school partnerships in promoting education for sustainability and social capital. *Journal of Environmental Education*, 51(6), 416–433. Scopus. <https://doi.org/10.1080/00958964.2020.1711499>.
- Asah, S. T., Bengston, D. N., Westphal, L. M., & Gowan, C. H. (2018). Mechanisms of Children's Exposure to Nature: Predicting Adulthood Environmental Citizenship and Commitment to Nature-Based Activities. *Environment and Behavior*, 50(7), 807–836. Scopus. <https://doi.org/10.1177/0013916517718021>.
- Atkinson, L. (2015). Good corporate citizenship: Predictors of support for corporate social justice as an element of sustainable citizenship norms in Europe. *International Journal of Communication*, 9(1), 3223–3244. Scopus.
- Aydin, M., Degirmenci, T., Gurdal, T., & Yavuz, H. (2023). The role of green innovation in achieving environmental sustainability in European Union countries: Testing the environmental Kuznets curve hypothesis. *Gondwana Research*, 118, 105–116.
- Barak, N. (2020). Ecological city-zenship. *Environmental Politics*, 29(3), 479–499. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.1660504>.
- Barritt, E. (2024). "The Aarhus Convention and the Latent Right to a Healthy Environment." *Journal of Environmental Law* 36.1: 67–84.
- Bartos, A. E. (2012). "Children Caring for Their Worlds: The Politics of Care and Childhood." *Political Geography* 31(open in a new window) (3(open in a new window)): 157–166. doi:10.1016/j.polgeo.2011.12.003.
- Berglund, E. (2019). Kaupunkilaiset ja ympäristökeskustelun hankaluudet. *Versus*, 23. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/kaupunkilaiset-ja-ymparistokeskustelun-hankaluudet/>.
- Business Finland (2023). Finland's pioneering climate solutions take center stage at Finland's COP28 pavilion opening. Verkkosivu osoitteessa <https://www.businessfinland.fi/en/cop28/whats-new/finlands-pioneering-climate-solutions-take-center-stage>.
- Binawan, A. L. (2023). New Concepts of Ecological-Social Justice: A Micro-Optic Reflection on Ecological Citizenship Education in Indonesia. *Journal of Social Studies Education Research*, 14(1), 143–168. Scopus.
- Biresselioglu, M. E., Demir, M. H., Solak, B., & Turan, U. (2022). Understanding the dynamics and conceptualization of environmental citizenship and energy citizenship: Evidence from the existing literature. *Frontiers in Energy Research*, 10. Scopus. <https://doi.org/10.3389/fenrg.2022.1018035>.
- Brown, P. G. (2016). 15. The unfinished journey of ecological economics: toward an ethic of ecological citizenship. *Beyond Uneconomic Growth: Economics, Equity and the Ecological Predicament*, 323.

- Bullard, R. D. (Ed.). (1993). *Confronting environmental racism: Voices from the grassroots*. South End Press.
- Burger, M. & Tigre, M. A. (2023). Global Climate Litigation Report: 2023 Status Review (Sabin Center for Climate Change Law, Columbia Law School & United Nations Environment Programme).
https://scholarship.law.columbia.edu/sabin_climate_change/202
- Cao, B. (2015). *Environment and citizenship*. Routledge.
- Carroll, A. B. (1998). The four faces of corporate citizenship. *Business and society review*, 100(1), 1-7.
- Cavazos-Arroyo, J., & Sánchez-Lezama, A. P. (2022). Explaining green consumption: A cross-cultural study on young adult consumers through a multi-group comparison. *Estudios Gerenciales*, 38(162), 69–81. Scopus.
<https://doi.org/10.18046/j.estger.2022.162.4701>.
- CBD (2022). CBD/COP/DEC/15/4 Decision adopted by the conference of the parties to convention on biological diversity. Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.
<https://www.cbd.int/doc/decisions/cop-15/cop-15-dec-04-en.pdf>.
- Chan, Y.-W. (2023). Developing youth toward pluralistic environmental citizenship: A Taiwanese place-based curriculum case study. *Environmental Education Research*, 29(1), 121–147. Scopus.
<https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2093334>.
- Chineka, R., & Yasukawa, K. (2020). Intergenerational learning in climate change adaptations; limitations and affordances. *Environmental Education Research*, 26(4), 577-593.
- COST (2022). Environmental citizenship. Verkkosivu osoitteessa <https://www.cost.eu/environmental-citizenship/>. The European Cooperation in Science and Technology.
- Fuchs, D., Sahakian, M., Gumbert, T., Di Giulio, A., Maniates, M., Lorek, S., & Graf, A. (2021). *Consumption corridors: Living a good life within sustainable limits* (p. 112).
- Crane, A., Matten, D., & Moon, J. (2008). Ecological citizenship and the corporation: Politicizing the new corporate environmentalism. *Organization and Environment*, 21(4), 371–389. Scopus.
<https://doi.org/10.1177/1086026608326075>.
- Dedeoglu, C., & Dedeoglu, C. E. (2020). Information infrastructures and the future of ecological citizenship in the anthropocene. *Social Sciences*, 9(1). Scopus. <https://doi.org/10.3390/socsci9010003>.
- Delanty, G. (2000). *Citizenship in a global age*. McGraw-Hill Education (UK).
- Euroopan komissio (2020). Vuoteen 2030 ulottuva EU:n biodiversiteettistrategia: Luonto takaisin osaksi elämäämme (COM(2020) 380 final/2). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0380R\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0380R(01)&from=EN).
- Dobson, A. (2003). *Citizenship and the Environment*. Oup Oxford.
- Dobson, A. (2005). Globalisation, cosmopolitanism and the environment. *International relations*, 19(3), 259-273.
- Dobson, A. (2007). Environmental citizenship: Towards sustainable development. *Sustainable development*, 15(5), 276-285.
- Fadaee, S. (2017). Environmentally friendly food initiatives in Iran: Between environmental citizenship and pluralizing the public sphere. *Citizenship Studies*, 21(3), 344–358. Scopus.
<https://doi.org/10.1080/13621025.2016.1277979>.
- FEE Suomi (2023). Lausunto: Suomessa tarvitaan ympäristökasvatusta jatkossakin. 24.10.2023.
<https://feesuomi.fi/lausunto-suomessa-tarvitaan-ymparistokasvatusta-jatkossakin/>
- Ferretto, A., Matthews, R., Brooker, R., & Smith, P. (2022). Planetary Boundaries and the Doughnut frameworks: A review of their local operability. *Anthropocene*, 39, 100347.

- Firinci Orman, T. (2022). Youth's everyday environmental citizenship: An analytical framework for studying interpretive agency. *Childhood*, 29(4), 495–511. Scopus. <https://doi.org/10.1177/09075682221107750>.
- Flynn, R., Bellaby, P., & Ricci, M. (2008). Environmental citizenship and public attitudes to hydrogen energy technologies. *Environmental Politics*, 17(5), 766–783. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644010802421539>.
- Foster, R. (2017). Nykyaidekasvatus toisintekemisenä ekososiaalisten kriisien aikakaudella. *Sosiaalipedagogiikka*, 18, 35–56.
- Gabrielson, T. (2008). Green citizenship: A review and critique. *Citizenship Studies*, 12(4), 429–446. <https://doi.org/10.1080/13621020802184275>.
- Gabrielson, T., & Parady, K. (2010). Corporeal citizenship: Rethinking green citizenship through the body. *Environmental Politics*, 19(3), 374–391. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644011003690799>.
- Gan, D., Alkaher, I., & Segal, T. (2023). Incorporating collaborative learning in teacher education to foster self-efficacy to implement environmental citizenship: An action research. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 24(3), 700–718. Scopus. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2021-0258>.
- Gan, D., & Gal, A. (2023). Student emotional response to the lesser kestrel environmental and sustainability education program. *Environmental Education Research*, 29(1), 99–120. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2139354>.
- Gellers, J. C. & Jeffords, C. (2018). "Toward environmental democracy? Procedural environmental rights and environmental justice." *Global Environmental Politics* 18.1: 99–121.
- Georgiou, Y., Hadjichambis, A., Paraskeva-Hadjichambi, D., & Adamou, A. (2023). "From Gamers into Environmental Citizens": A Systematic Literature Review of Empirical Research on Behavior Change Games for Environmental Citizenship. *MULTIMODAL TECHNOLOGIES AND INTERACTION*, 7(8). <https://doi.org/10.3390/mti7080080>.
- Hall, T., and H. Williamson. 1999. *Citizenship and Community*. Leicester: Youth Work Press.
- Haila, Y. (1994). Preserving ecological diversity in boreal forests: ecological background, research, and management. *Annales Zoologici Fennici* 31:203–217.
- Haila, Y. (2004). Making the Biodiversity Crisis Tractable: A Process Perspective. In: Markku Oksanen & Juhani Pietarinen (eds), *Philosophy of Biodiversity*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 54–88.
- Haila, Y. (2017). Estimating biodiversity loss. In *The Routledge Handbook of Philosophy of Biodiversity*, ed. Garson, J., Plutynski, A. and Sarkar, S. London: Routledge, pp. 266–278.
- Haila, Y. (käsikirjoitus). Luonnon muuttuminen, tuhoutuminen, sopeutuminen ja toipuminen – ja epävarmuus.
- Haila, Y. & Kouki, J. (1994). The phenomenon of biodiversity in conservation biology. *Annales Zoologici Fennici* 31:5–18.
- Halonen, T., Korhonen-Kurki, K., Niemelä, J., & Pietikäinen, J. (2022). Kestävyyden avaimet. Kestävyystieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteisöön. *Gaudeamus*.
- Hadjichambi, D., Hadjichambis, A., Adamou, A., & Georgiou, Y. (2023). A systematic literature review of K-12 environmental Citizen Science (CS) initiatives: Unveiling the CS pedagogical and participatory aspects contributing to students? Environmental citizenship. *EDUCATIONAL RESEARCH REVIEW*, 39. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2023.100525>.
- Hanski, I., von Hertzen, L., Fyhrquist, N., Koskinen, K., Torppa, K., Laatikainen, T., ... & Haahtela, T. (2012). Environmental biodiversity, human microbiota, and allergy are interrelated. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(21), 8334–8339.

- Harring, N., Jagers, S. C., & Martinsson, J. (2011). Explaining Ups and Downs in the Public's Environmental Concern in Sweden: The Effects of Ecological Modernization, the Economy, and the Media. *Organization & Environment*, 24(4), 388-403. <https://doi.org/10.1177/1086026611420300>.
- Hayward, B. (2013). The social handprint of sustainable citizenship 1. In *A Changing Environment for Human Security* (pp. 327-335).
- Hirvilampi, Tuuli & Massa, Ilmo (2009). Ympäristösosiaalipoliittikan lähtökohtia. Massa, I. (Toim.) Vihreä Teoria, Ympäristö yhteiskuntateorioissa. Gaudeamus:HKI.
- Ho, -E. L.-E. (2009). "Constituting Citizenship through the Emotions: Singaporean Transmigrants in London." *Annals of the Association of American Geographers* 99(open in a new window) (4(open in a new window)): 788-804. doi:10.1080/00045600903102857.
- Hokkanen, P. (2008). Kansalaisosallistuminen ympäristövaikutusten arviointimenettelyssä. Tampere University Press.
- HUMANE CLIMATE -hanke (2024). Alakoululaisten kanssa yhteistyössä syntyi ilmastoliikkuvuussaiheinen musiikkivideo. 17.6.2024. <https://research.tuni.fi/specs-fi/uutinen/alakoululaisten-kanssa-yhteistyossa-syntyi-ilmastoliikkuvuussaiheinen-musiikkivideo/>.
- Humphreys, D. (2009). Environmental and ecological citizenship in civil society. *International Spectator*, 44(1), 171-183. Scopus. <https://doi.org/10.1080/03932720802693101>.
- Huttunen, J., & Albrecht, E. (2021). The framing of environmental citizenship and youth participation in the Fridays for Future Movement in Finland. *Fennia*, 199(1), 46-60. Scopus. <https://doi.org/10.11143/FENNIA.102480>.
- Huttunen, S., Aro, R., Salo, M., & Turunen, A. (2019). Ympäristökansalaisuudesta aineksia ilmastokriisin ratkaisuun?. *Versus*, 23. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/ymparistokansalaisuudesta-aineksia-ilmastokriisin-ratkaisuun/>.
- Huttunen, S., Salo, M., Aro, R., & Turunen, A. (2020). Environmental citizenship in geography and beyond. *Fennia*, 198(1-2), 196-209. Scopus. <https://doi.org/10.11143/FENNIA.90715>.
- Hyvärinen, E., Juslén, A., Kemppainen, E., Uddström, A. ja Liukko, U.-M. (toim.) 2019. Suomen lajien uhanalaisuus – Punainen kirja 2019. Ympäristöministeriö & Suomen ympäristökeskus. Helsinki. 704 s.
- Häkli, J. & Kallio, K.P. (2018). On becoming political: the political in subjectivity. *Subjectivity* 11:1, 57-73.
- Häyrynen, S., Mustonen, A., & Salmivuori, E. (2023). Syrjäseudut siirtymässä: kestävyysmurroksen ja sen oikeudenmukaisuuden moninaiset tulkinnat periferiastrategioissa. *Alue ja Ympäristö*, 52(2), 99-120.
- IPBES 2019. Summary for Policymakers of the Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services. Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) 2019 – unedited advance version. <https://zenodo.org/records/3553579>.
- IPBES 2023. The assessment report on the sustainable use of wild species. Summary for policymakers. <https://zenodo.org/records/7411847>.
- Isin, E. F. (2008). *Theorizing acts of citizenship* (E. F. Isin & G. M. Nielsen, Toim.; ss. 15-43). Palgrave Macmillan. <http://zedbooks.co.uk/hardback/acts-of-citizenship>.
- Isin, E. F. (2012). *Citizens Without Frontiers*. Bloomsbury Publishing USA.
- Itä-Suomen yliopisto (2024). Blogi kestävyyspalapelistä. Blogi on osa Kestävyysmurroksen marginaalit -hanketta. <https://blogs.uef.fi/kestavyyspalapeli/>
- Jacobsen, M. (2009). "Introduction: The Everyday: An Introduction to an Introduction." In *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*, edited by M. Jacobsen, 1-42. Houndsmill: Palgrave MacMillan.

Jickling, B., & Spork, H. (1998). Education for the environment: A critique. *Environmental Education Research*, 4(3), 309-327.

Joukanen, T. (2024). Aki Kaurismäki tukee Elokapinaa - lupaa maksaa mahdollisia sakkoja. *Ylen uutinen* 31.5.2024. <https://yle.fi/a/74-20091603>.

Kallio, K.P., Aalto, J., Boström, C., Hyytiäinen, K., Häyrynen, S., Jarva, J., Koivula, M.J., Kosenius, A.-K., Kotiaho, J.S., Laine, I., Lehtikainen, A., Mykrä, H., Onkila, T., Paloniitty, T., Pappila, M., Silfverberg, O., Sääksjärvi, I. ja Wolff, L.-A. ja Väkkärä, V. (2024). vaikuttavan ympäristökansalaisuuden edistäminen suomessa. *Suomen Luontopaneelin julkaisu* 3A/2024.

Kallio, K. P. (2019a). Elettyä kansalaisuutta jäljittämässä: Kansalaisuuden ulottuvuudet Nuorisobarometrissa. Teoksessa *Vaikutusvaltaa Euroopan laidalla: Nuorisobarometri 2018* (ss. 167–182). <https://researchportal.tuni.fi/en/publications/eletty%C3%A4-kansalaisuutta-j%C3%A4ljitt%C3%A4m%C3%A4ss%C3%A4-kansalaisuuden-ulottuvuudet->

Kallio, K.P. (2019b) Kenen politiikkaa ympäristökansalaisuus on? 23.6.2019. *Versus: Tiededebatti*. <https://www.versuslehti.fi/tiededebatti/kenen-politiikkaa-ymparistokansalaisuus-on/>.

Kallio, K.P. (2021) Miten aikuisia kasvatetaan ekososiaaliseen sivistykseen? 19.5.2021. *Versus: Kriittinen tila*. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/miten-aikuisia-kasvatetaan-ekososiaaliseen-sivistykseen/>.

Kallio, K.P. (2023) Ylisukupolvinen ympäristökansalaisuus yhteiskunnan selkärankana. 20.3.2023. *Versus: Kriittinen tila*. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/ylisukupolvinen-ymparistokansalaisuus/>.

Kallio, K.P., Mills, S. and Skelton, T. (2016) *Geographies of Children and Young People (Vol. 7): Politics, Citizenship and Rights*. Singapore: Springer.

Kallio, K. P., & Häkli, J. (2017). Kaupungin arkipoliittinen elämä: reflektioita Kiikelistä. Teoksessa Mustonen, T., Tanskanen, M. & Semi, J. (toim.) *Marginaalien maantiede*, 46–51. OSK Lumimuutos.

Kallio, K. P., Wood, B. E., & Häkli, J. (2020). Lived citizenship: conceptualising an emerging field. *Citizenship Studies*, 24(6), 713–729. <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1739227>

Kallio, K.P., Häkli, J., & Ruokolainen, O. (2022) Osallistuva seutulainen ja demokratia kaupunkiseutujen suunnittelussa. [The participating regional citizen and democracy in city-regional planning] Jäntti, A., Kork, A.-A., Kurkela, K., Leponiemi, U., Paananen, H. Sinervo, L.-M. & Tuurnas, S. (toim.) *Hallinnon tutkimuksen tulevaisuus*, 365–389. Tampere: Vastapaino.

Kallio, K. P., Korkiamäki, R., & Häkli, J. (2015). Myönteinen tunnistaminen–näkökulma hyvinvoinnin edistämiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. Teoksessa Häkli, J., Kallio, KP & Korkiamäki, R.(toim.) *Myönteinen tunnistaminen. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja*, 171, 9-36.

Kallio, K.P., Jokela, S., Kyrönviita, M., Laine, M. & Taylor, J. (2021). Skatescape in the Making: Developing Sustainable Urban Pedagogies through Transdisciplinary Education. *Sustainability* 13, 9561. DOI: 10.3390/su13179561 Repository OA.

Kallio, K.P., Aalto, J., Boström, C., Hyytiäinen, K., Häyrynen, S., Jarva, J., Koivula, M.J., Kosenius, A.-K., Kotiaho, J.S., Laine, I., Lehtikainen, A., Mykrä, H., Onkila, T., Paloniitty, T., Pappila, M., Silfverberg, O., Sääksjärvi, I. ja Wolff, L.-A. ja Väkkärä, V. 2024. Vaikuttavan ympäristökansalaisuuden edistäminen Suomessa. *Suomen Luontopaneelin julkaisu* 3A/2024.

Kangas, J., Majasalmi, T., Juva, K., Kotiaho, J. S., Ahlvik, L. 2023. Suomen luonnon tila ja tulevaisuus – skenaariotarkastelu luontokadon pysäyttämiseksi vaadittavista toimista. *Suomen Luontopaneelin julkaisu* 4B/2023.

Karatekin, K. (2019). Model review related to the effects of teachers’ levels of ecological citizenship. *International Electronic Journal of Environmental Education*, 9(1), 46–61. Scopus.

Kennedy, E. H. (2011). Rethinking ecological citizenship: The role of neighbourhood networks in cultural change. *Environmental Politics*, 20(6), 843–860. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2011.617169>.

- Kontula, T. & Raunio, A. (toim.).(2018a). Suomen luontotyyppien uhanalaisuus 2018. Luontotyyppien punainen kirja – Osa 1: Tulokset ja arvioinnin perusteet. Suomen ympäristökeskus ja ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 5/2018. 388 s.
- Kontula, T. & Raunio, A. (toim.).(2018b). Suomen luontotyyppien uhanalaisuus 2018. Luontotyyppien punainen kirja – Osa 2: luontotyyppien kuvaukset. Suomen ympäristökeskus ja ympäristöministeriö, Helsinki. Suomen ympäristö 5/2018. 925 s.
- Kowasch, M., Oettel, J., Bauer, N., & Lapin, K. (2022). Forest education as contribution to education for environmental citizenship and non-anthropocentric perspectives. *Environmental Education Research*, 28(9), 1331–1347. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13504622.2022.2060940>.
- Kumpula, A. (2004). Ympäristö oikeutena (Suomalainen lakimiesyhdistys 2004). Verkkokirja. <https://edition.fi/lakimiesyhdistys/catalog/book/488>.
- Laksana, B., and B. E. Wood. (2018). “Navigating Religious Diversity: Exploring Young People’s Lived Religious Citizenship in Indonesia.” *Journal of Youth Studies* 1–17. doi:10.1080/13676261.2018.1545998.
- Lange, E. A. (2009). Fostering a learning sanctuary for transformation in sustainability education. In J. Mezirow, E. W. Taylor, & Associates (Eds.), *Transformative learning in practice: Insights from community, workplace, and higher education* (pp. 193–204). San Francisco: Jossey-Bass.
- Lister, R. (2003). *Citizenship: Feminist Perspectives*. 2nd ed. London: Macmillan.
- Lister, R. (2007). “Inclusive Citizenship: Realising the Potential.” *Citizenship Studies* 11(open in a new window) (1(open in a new window)): 49–61. doi:10.1080/13621020601099856.
- Lister, R., N. Smith, S. Middleton, and L. Cox. (2003). “Young People Talk about Citizenship: Empirical Perspectives on Theoretical and Political Debates.” *Citizenship Studies* 7(open in a new window) (2(open in a new window)): 235–253. doi:10.1080/1362102032000065991.
- Lyytimäki, J., Huttunen, S., Lonkila, A., Lähteenmäki-Uutela, A., Sorvali, J., & Weckroth, M. (2023). Miten ympäristöoikeudenmukaisuuden moninaisuutta voisi kuvata ymmärrettävästi?. *Alue ja Ympäristö*, 52(2), 133–138.
- Machin, A. (2012). Decisions, disagreement and responsibility: Towards an agonistic green citizenship. *Environmental Politics*, 21(6), 847–863. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2012.712791>
- Machin, A., & Tan, E. (2022). Green European citizenship? Rights, duties, virtues, practices and the European Green Deal. *European Politics and Society*. Scopus. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2118984>.
- Martins da Silva, L. (2011). Information, Communication, and Planetary Citizenship. *The Handbook of Global Communication and Media Ethics*, 1, 41–53.
- Martinsson, J., & Lundqvist, L. J. (2010). Ecological citizenship: Coming out “clean” without turning “green”? *Environmental Politics*, 19(4), 518–537. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2010.489709>.
- Massa, I., & Ahonen, S. (Toim.)(2006). *Arkielämän ympäristöpolitiikka*. Gaudeamus
- Massa, I. (Toim.) (2009). *Vihreä teoria: ympäristö yhteiskuntateorioissa*. Gaudeamus.
- Melo-Escrihuela, C. (2015). Should ecological citizenship advocates praise the green state? *Environmental Values*, 24(3), 321–344. Scopus. <https://doi.org/10.3197/096327115X14273714154539>.
- Meriläinen, E., & Lehtinen, A. A. (2022). Re-articulating forest politics through “rights to forest” and “rights of forest”. *Geoforum*, 133, 89–100.
- Micheletti, M., & Stolle, D. (2012). Sustainable Citizenship and the New Politics of Consumption. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1), 88–120. Scopus. <https://doi.org/10.1177/0002716212454836>.
- Millward-Hopkins, J., & Oswald, Y. (2021). ‘Fair’ inequality, consumption and climate mitigation. *Environmental Research Letters*, 16(3), 034007.

- Misra, M. (2023). Practicing ecological citizenship through community supported agriculture: Opportunities, challenges, and social justice concerns. *Culture, Agriculture, Food and Environment*, 45(1), 21–33. Scopus. <https://doi.org/10.1111/cuag.12306>.
- Moilanen, A., & Salonen, A. (2022). Planetaarinen sivistys: Kohti Antroposeenin ajan sivistysidealia. *Kasvatus & Aika*, 16(2), 47–71.
- Moraes, S. E., & Freire, L. A. (2016). The university curriculum and the ecology of knowledges towards building a planetary citizenship. *TCI (Transnational Curriculum Inquiry)*, 13(1), 36–55.
- Moriarty, S. (2021). Modeling environmental heroes in literature for children: Stories of youth climate activist Greta Thunberg. *The Lion and the Unicorn*, 45(2), 192–210.
- Mravcová, A. (2023). Toward environmental citizenship: the concept of citizenship and its conceptualization in the context of global environmental challenges. *Studia Philosophiae Christianae*, 59(1), 69–90. Academic Search Ultimate.
- Moilanen, A., & Salonen, A. (2022). Planetaarinen sivistys: Kohti Antroposeenin ajan sivistysidealia. *Kasvatus & Aika*, 16(2), 47–71.
- Muposhi, A., Mpinganjira, M., & Wait, M. (2022). Considerations, benefits and unintended consequences of banning plastic shopping bags for environmental sustainability: A systematic literature review. *Waste Management & Research*, 40(3), 248–261. <https://doi.org/10.1177/0734242X211003965>.
- Mustalahti, I., Tokola, N., Pakarinen, V., & Siltovuori, V. (2023). Intergenerational learning. Teoksessa Honkatukia, P. & Rättälä, T. (toim.) *Young People as Agents of Sustainable Society*, 75–93. London: Taylor & Francis.
- Mustalahti, I., Gutiérrez-Zamora, V., Hyle, M., Prasad Devkota, B., Tokola, N. (2020). Responsibilization in natural resources governance: A romantic doxa? *Forest Policy and Economics*, Volume 111, 102033, ISSN 1389-9341, <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2019.102033>.
- Nisonen, E., Pelsmaker, S. & Kallio, K.P. (2023). (A)mending Architecture Education in the Climate Emergency: a focus on values and cultures. *Architectural Research in Finland*, 2489–6799.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
- Nyhagen, L. (2015). "Conceptualizing Lived Religious Citizenship: A Case-study of Christian and Muslim Women in Norway and the United Kingdom." *Citizenship Studies* 19(open in a new window) (6–7(open in a new window)): 768–784. doi:10.1080/13621025.2015.1049979.
- Park, W.-Y., & Kim, C.-J. (2020). The Impact of Project Activities on the Cultivation of Ecological Citizenship in a High School Climate Change Club. *Asia-Pacific Science Education*, 6(1), 41–69. Scopus. <https://doi.org/10.1163/23641177-BJA00005>.
- Pascucci, E. (2016). "Transnational Disruptions: Materialities and Temporalities of Transnational Citizenship among Somali Refugees in Cairo." *Global Networks* 16(open in a new window) (3(open in a new window)): 326–343. doi:10.1111/glob.2016.16.issue-3.
- Pecoraro, M., Grénman, M., Lappalainen, R., Räikkönen, J., Sääksjärvi, I., & Uusitalo, O. (2023). Planetaariset rajat: kirjallisuuskatsaus kulutuksen ja biodiversiteetin välisistä yhteyksistä. *Kulutustutkimus. Nyt*, 17(1–2).
- Persson, H., & Dymitrow, M. (2024). A world-leading periphery: exploring representations of Northern Sweden in view of its green transition. *Fennia - International Journal of Geography*, 202(1), 55–72. <https://doi.org/10.11143/fennia.141653>.
- Peterson, M. N., Stevenson, K. T., & Lawson, D. F. (2019). Reviewing how intergenerational learning can help conservation biology face its greatest challenge. *Biological Conservation*, 235, 290–294.
- Pirkanmaan liitto (2022). *Pirkanmaan LUMO. Luonnon monimuotoisuusohjelma 2022–2030*. ISBN: 978-951-590-360-0.

- Pirkanmaan liitto (2023). Pirkanmaan LUMO-toimenpidesuunnitelma 2023-2030. <https://www.elykeskus.fi/documents/43354591/0/Toimenpidesuunnitelma+14.12.2022+final.pdf/dbc56c68-5b54-8472-dbd8-f9e0449392a9?t=1671085033181>.
- Pienimäki, M., Marttila, M., & Colliander, M. (2021). "Vegenakkeja ja pyöräilyä": Kyselytutkimus kaupungissa asuvien nuorten ympäristökansalaisuudesta. *Nuorisotutkimus*, 39(2), 27-45.
- Poškus, M. S. (2023). Personality Trait Patterns Moderate the Simple Model of Environmental Citizenship. *Behavioral Sciences*, 13(2). Scopus. <https://doi.org/10.3390/bs13020159>.
- Pouta, E., Hiedanpää, J., Iho, A., Kniivilä, M., El Geneidy, S., Kujala, H., Kyllönen, S., Laukkanen, M., Mykrä, N., Nyyssölä, M., Pakarinen, J., Silvola, H., Tynkkynen, N. & Vinnari, M. 2023: Assessing the economics of biodiversity in Finland. National implications of the Dasgupta Review. Publications of the Ministry of the Environment 2023: 4.
- Preston, B. J. (2021). "The influence of the Paris agreement on climate litigation: Legal obligations and norms (Part I)." *Journal of Environmental Law* 33.1: 1-32.
- Pulkka, A. (2019). Ilmastonmuutoksen hillinnässä tarvitaan myös kansalaistoimintaa. *Versus*, 23. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/ilmastonmuutoksen-hillinnassa-tarvitaan-myo-kansalaisia/>.
- Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability science*, 14, 681-695.
- Pykäläinen, E., El Geneidy, S., Ollikainen, L., Peura, M., Pokkinen, K., Tuunanen, S. & Kotiaho, J.S (2024). Julkisten hankintojen luontojalanjälki.Ympäristöministeriön julkaisuja 2024:15. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-361-371-3>.
- Rao, X., Qiu, H., Morrison, A. M., & Wei, W. (2022). Linking Perceived Environmental CSR to Residents' Environmental Citizenship Behavior in Rural Tourism: The Mediating Role of Resident–Environment Relationship Quality. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(24). Scopus. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416566>.
- Ratinen, I., & Pahtaja, R. (2020). Alakoulun oppilaiden kokemuksia ratkaisukeskeisen ilmastokasvatuksen toteutuksesta: havaintoja oppimisesta ja tunteista. *Ainedidaktikka*, 4(3), 4-22.
- Ratner, B.D., Meinzen-Dick, R., May, C. & Haglund, E. (2013) Resource conflict, collective action, and resilience: an analytical framework. *International Journal of the Commons* 7(1) 183–208.<https://doi.org/10.18352/ijc.276>.
- Raworth, K. (2012). *A safe and just space for humanity: can we live within the doughnut?*. Oxfam.
- Raworth, K. 2017. Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist. Chelsea Green Publishing.
- Ringov, D. & Zollo, M. 2007. Corporate responsibility from a socio-institutional perspective. The impact of national culture on corporate social performance. *Corporate Governance* 7(4):476-485 DOI: 10.1108/14720700710820551.
- Rockström, J. & Sukhdev, P. (2016) The SDGs Wedding Cake, STOCKHOLM RESILIENCE CTR. <https://www.stockholmresilience.org/research/research-news/2016-06-14-how-food-connects-all-the-sdgs.html>
- Rosa, C. D., & Collado, S. (2019). Experiences in nature and environmental attitudes and behaviors: Setting the ground for future research. *Frontiers in psychology*, 10, 442237. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.00763/full>.
- Ryan, M., Giesbers, E., Heffernan, R., Stock, A., Droy, S., Blanchet, T., Stec, S., Abat, A., Gurzawska, A., & Warso, Z. (2023). Developing normative criteria for meaningful citizen participation and deliberation in environmental policy. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13511610.2023.2217520>.

- Salkeld, D. F. (2019). Environmental citizenship and disability equality: The need for an inclusive approach. *Environmental Politics*, 28(7), 1259–1280. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644016.2017.1413726>.
- Salmivuori, E. & Mustonen, A. (2023). Asukkaat syrjäseutujen haasteita taklaamassa. 20.11.2023. *Versus: Kriittinen tila*. <https://www.versuslehti.fi/kriittinen-tila/asukkaat-syrjaseutujen-haasteita-taklaamassa/>.
- Salonen, A. O., Isola, A. M., & Foster, R. (2022). Osallisuutta, mutta mihin? Planetaarisen kansalaisen osallisuuskäsitys. *UAS Journal. Julkaisuprosessissa*, 28.
- Sarja, M., Onkila, T., & Mäkelä, M. (2021). A systematic literature review of the transition to the circular economy in business organizations: Obstacles, catalysts and ambivalences. *Journal of Cleaner Production*, 286, 125492. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125492>.
- Schild, R. (2016). Environmental citizenship: What can political theory contribute to environmental education practice? *The Journal of Environmental Education*, 47(1), 19–34. <https://doi.org/10.1080/00958964.2015.1092417>.
- Schlosberg, D. (2004). Reconceiving environmental justice: global movements and political theories. *Environmental politics*, 13(3), 517–540.
- Scoville, C. (2016). George Orwell and ecological citizenship: Moral agency and modern estrangement. *Citizenship Studies*, 20(6–7), 830–845. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13621025.2016.1192105>.
- Sharma, N. (2023). Integrating planetary citizenship as a cross-curricular theme and a whole-school approach: Using a value-creating approach to learning. *International Journal of Development Education & Global Learning*, 15(1), 14–26. Education Research Complete. <https://doi.org/10.14324/IJDEGL.15.1.03>.
- Shilling, H. J., Wiedmann, T., & Malik, A. (2021). Modern slavery footprints in global supply chains. *Journal of industrial ecology*, 25(6), 1518–1528.
- Schwartz, N. & Ernst, A. 2009. Agent-based modeling of the diffusion of environmental innovations — An empirical approach. *Technological Forecasting and Social Change*. Volume 76, Issue 4, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2008.03.024>.
- Seppälä J., Ollikainen M., Savolainen H., Häkkinen T., Saarinen M., Liimatainen H., Vainio A., Kurnitski J., Niemistö J., Niva M. & Weaver S. (2022). Kuluttajien mahdollisuudet Suomen päästövähennysten vauhdittamiseksi. Suomen ilmastopaneelin raportti 5/2022.
- Setzer, J. and Vanhala, L. C. (2019). "Climate change litigation: A review of research on courts and litigants in climate governance." *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 10.3: e580.
- Siivonen, K., Cantell, H., Ihanainen-Rokio, O., Kurenlahti, M., Laakso, S., Latvala-Harvilahti, P., ... & Salonen, A. O. (2022). Kestävyysmurroksen keinot. Teoksessa *Kestävyys avaimet, toimittaneet Tarja Halonen, Kaisa Korhonen-Kurki, Jari Niemelä & Janna Pietikäinen*, 199–280.
- Sitra (2021a). Suomalaisen luontosuhteet. Kyselytutkimus. https://www.sitra.fi/app/uploads/2021/12/suomalaisen_luontosuhteet_tutkimusraportti_v2.pdf.
- Sitra (2021b). Haverinen, R., Mattila, K., Neuvonen, A., Saramäki, R., & Sillanaukea, O. (2021). Ihminen osana elonkirjoa: Luontosuhteet, luontokäsitykset ja sivistys kestävyyskriisin aikakaudella. Helsinki: Sitra.
- Soini, K. & Dessen, J. 2016: Culture-Sustainability Relation: Towards a Conceptual Framework. *Sustainability*. *Sustainability* 2016, 8(2), 167; <https://doi.org/10.3390/su8020167>.
- Staeheli, L. A., P. Ehrkamp, H. Leitner, and C. Nagel. (2012). "Dreaming the Ordinary: Daily Life and the Complex Geographies of Citizenship." *Progress in Human Geography* 36(open in a new window) (5(open in a new window)): 628–644. doi:10.1177/0309132511435001.
- Stam, K., van Ewijk, E., & Chan, P. W. (2023). How does learning drive sustainability transitions? Perspectives, problems and prospects from a systematic literature review. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 48, 100734.

Sterling, S. (2011). Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground. *Learning and Teaching in Higher Education*, 5(11), 17–33.

Suomen luonto- ja ympäristökoulujen liitto (2024). Luonto- ja ympäristökoulut ovat sijoituksia parempaan huomiseen. Tiedote 26.1.2024. Osoitteessa <https://www.luontokoulut.fi/luonto-ja-ymparistokoulut-ovat-sijoituksia-parempaan-huomiseen/>..

Suomen ympäristökeskus (2022). Suomalaisten huoli luonnon tilasta kasvanut – luontokato tunnistetaan nyt merkittäväksi uhaksi. Tiedote 28.6.2022. [https://www.syke.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Suomalaisten_huoli_luonnon_tilasta_kasva\(63455\)](https://www.syke.fi/fi-FI/Ajankohtaista/Suomalaisten_huoli_luonnon_tilasta_kasva(63455)).

Tay, L. C., Tan, F. Y., Kirana Yahya, K., & Rasli, A. (2021). Validation of corporate environmental citizenship measurement in Malaysia. *European Business Review*, 33(2), 345–360. Scopus. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0196>.

Telešienė, A., Pauw, J. B.-D., Goldman, D., & Hansmann, R. (2021). Evaluating an educational intervention designed to foster environmental citizenship among undergraduate university students. *Sustainability (Switzerland)*, 13(15). Scopus. <https://doi.org/10.3390/su13158219>.

Toivanen, T. T. (2022). Demokratia ja koulu nopeasti kuumenevassa maailmassa: Miten ekologisen jälleenrakennuksen aikakausi muuttaa demokratian tärkeysjärjestyksiä ja koulun roolia?. In *Lupaus paremmasta: Demokratia ja koulu Suomessa* (pp. 239-266). Into kustannus. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/27b55a58-1912-4520-a60b-16f48ce25ecc/content>.

Trachtenberg, Z. (2010). Complex green citizenship and the necessity of judgement. *Environmental Politics*, 19(3), 339–355. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644011003690765>.

UNDP (2022). Environmental Justice. Securing our right to a clean, healthy and sustainable environment. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-06/Justice-Environmental%20Tech%20Report%2001%5B36%5D_0.pdf.

Vasiliades, M., Hadjichambis, A., Paraskeva-Hadjichambi, D., Adamou, A., & Georgiou, Y. (2021). A Systematic Literature Review on the Participation Aspects of Environmental and Nature-Based Citizen Science Initiatives. *SUSTAINABILITY*, 13(13). <https://doi.org/10.3390/su13137457>.

Valkonen, S., Valkonen, J., Aikio, S. A., Helander, M., & Valle, A. (2023). Citizens of the globe - Sámi art envisioning indigenous environmental citizenship. In H. Iglooliorte, A. Prouty, & C. von Harringa (Eds.), *Artic Prism : Contemporary arts from across Inuit Nunaat and Sápmi* (pp. 260-270). Concordia University.

Velicu, I. & Barca, S. (2020) The Just Transition and its work of inequality. *Sustainability: Science, Practice and Policy* 16(1) 263–273. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1814585>.

Vihersalo, M. (2017). Climate citizenship in the European union: Environmental citizenship as an analytical concept. *Environmental Politics*, 26(2), 343–360. <https://doi.org/10.1080/09644016.2014.1000640>

Viljanen, J., Heiskanen, H., Raskulla, S., Koivurova, T., & Heinämäki, L. (2014). Miten ympäristöperusoikeus toteutuu?.

Weber, E.P., (2003). *Bringing Society Back In: Grassroots Ecosystem Management, Accountability, and Sustainable Communities*. Cambridge, MA: MIT Press.

WEF (2021). Finland’s prime minister on why innovation alone can’t tackle the climate crisis. Verkkoartikkeli osoitteessa <https://www.weforum.org/agenda/2021/05/finland-prime-minister-tackle-climate-crisis/>.

WEF (2024). Global Risks Report 2024. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/in-full/>.

Wiebe, S. M. (2016). Guardians of the environment in Canada’s Chemical Valley. *Citizenship Studies*, 20(1), 18–33. Scopus. <https://doi.org/10.1080/13621025.2015.1075470>.

Williams, S., McEwen, L. J., & Quinn, N. (2017). As the climate changes: Intergenerational action-based learning in relation to flood education. *The Journal of Environmental Education*, 48(3), 154-171.

- Wolf, J., Brown, K., & Conway, D. (2009). Ecological citizenship and climate change: Perceptions and practice. *Environmental Politics*, 18(4), 503–521. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644010903007377>.
- Wolff, L.-A. (2022). Transformative learning. In S. Idowu, R. Schmidpeter, N. Capaldi, L. Zu, M. del Baldo, & R. Abreu (Eds.), *Encyclopedia of sustainability management*. Cham: Springer Nature.
- Wolff, L.-A. (2022). Ethics of sustainability education. In S. Idowu, R. Schmidpeter, N. Capaldi, L. Zu, M. del Baldo, & R. Abreu (Eds.), *Encyclopedia of sustainability management*. Springer Nature.
- Wong, S., & Sharp, L. (2009). Making power explicit in sustainable water innovation: Re-linking subjectivity, institution and structure through environmental citizenship. *Environmental Politics*, 18(1), 37–57. Scopus. <https://doi.org/10.1080/09644010802624785>.
- Wood, B. E., & Kallio, K. P. (2019). Green citizenship towards spatial and lived perspectives. Teoksessa *The Routledge Companion to Environmental Planning* (ss. 171–180). Scopus. <https://doi.org/10.4324/9781315179780-18>.
- WWF (2020). Näkökulma: Ilmastokriisi vaikuttaa nuoriin syvästi – ja meidän tulee kuulla heitä. Verkkootikkeli osoitteessa <https://wwf.fi/uutiset/2020/12/nakokulma-ilmastokriisi-vaikuttaa-nuoriin-syvasti-ja-meidan-tulee-kuulla-heita/>.
- WWF (2024). Living Planet Report 2024 – A System in Peril. WWF, Gland, Switzerland. <https://wwflpr.awsassets.panda.org/downloads/2024-living-planet-report-a-system-in-peril.pdf>.
- Yemini, M., Engel, L., & Ben Simon, A. (2023). Place-based education—a systematic review of literature. *Educational Review*, 1–21.
- Ympäristöministeriö (2017). Haja-asutuksen jätevedet – Lainsäädäntö ja käytännöt. Ympäristöopas 2017. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-11-4740-1>.
- Ympäristöministeriö (2022). Yhteenveto Luontosuhdebarometrin tuloksista 2022. Osoitteessa [Luontosuhdebarometri-2022-tulokset.pdf](https://ymparisto.fi/luontosuhdebarometri-2022-tulokset.pdf).
- Ympäristöministeriö (2023). Mitä on kestävä kehitys? Verkkosivu osoitteessa <https://ym.fi/mita-on-kestava-kehitys>.
- Zembylas, M. (2018). Reinventing critical pedagogy as decolonizing pedagogy: The education of empathy. *Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies* 40(5) 404–421.
- Zembylas, M. (2024). Unlearning emotional imperialism in education: political, theoretical and pedagogical implications. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 1–14.
- Zilliacus, H., & Wolff, L.-A. (2021). Climate change and world view transformation in Finnish education policy. In P. William (Ed.), *Oxford research encyclopedia of education*. Oxford University Press.
- Zorell, C. V., & Yang, M. (2019). Real-world sustainable citizenship between political consumerism and material practices. *Social Sciences*, 8(11). Scopus. <https://doi.org/10.3390/socsci8110311>.